

Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen

Hanna Vilkkä

Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen

PS-KUSTANNUS

Kustantajan yhteystiedot

PS-kustannus

PL 303 Aatoksenkatu 8 E
40101 Jyväskylä 40720 Jyväskylä

Asiakaspalvelu

puhelin: 014 3370 070
faksi: 014 3370 071
internet: www.ps-kustannus.fi
sähköposti: asiakaspalvelu@ps-kustannus.fi

Tuottaja: Pekka Santalahti
puhelin: 014 3370 077
sähköposti: pekka.santalahti@ps-kustannus.fi

Kansi ja taitto: Janne Hiltunen
Kieliasun tarkistus: Anu Pernu

© Tekijä ja PS-kustannus

PS-kustannus

ISBN 978-952-451-462-0

WS Bookwell Oy
Juva 2010

ISBN 978-952-03-1533-7 (pdf)
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1533-7>

Sisällys

Lukijalle	8
-----------------	---

OSA 1 MITÄ VOISIMME OLLA SUKUPUOLISESTI JA SEKSUAALISESTI?

Monimerkityksinen sukupuoli	17
Mistä puhumme, kun puhumme sukupuolesta?	17
Biologinen sukupuoli	17
Sosiaalinen sukupuoli	18
Aistinen sukupuoli	23
Sukupuoli toimijuutena	25
Millä muulla tavalla sukupuolta voi ryhmitellä?	25
Intersukupuolinen	26
Transsukupuolinen ja sukupuolenkorjaus	29
Transsukupuolinen	29
Sukupuolenkorjaus	36
Transgender	40
Transvestiitti	41
Sukupuolen ”löytäminen”	44
Seksuaalisen halun monimuotoisuus	49
Heteroseksuaalisuus ajattelun perustana	49
Halun ja nautinnon kieltäminen	52
Paluu haluun ja nautintoon	53
Aseksuaali	54
Biseksuaali	55
Homoseksuaali	57
Seksuaalinen halu ja vanhemmuus	61
”Ei-heterot” lapset ja nuoret	63

Ulostulo	65
Homopelkoisuus	68
Transvestinen fetismi	70
Transsuuntautunut	71
Tuotetut seksuaalisuudet.....	72

OSA 2 MITEN VOISIMME KOHDATA TOISEN IHMISEN PERSOONANA SUKUPUOLESTA JA SEKSUAALISUUDESTA RIIPPUMATTA?

Sukupuolen ja seksuaalisuuden lääketieteellistäminen ...	77
Lääketieteellistämisen kritiikki	82
Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen	85
Asiakas persoonana	86
Asiakkaan elämäntilanteen kohtaaminen.....	88
Sosiaalinen verkosto työvälineeksi.....	91
Minäkeskeisen henkilösuhdeverkon rakentaminen	93
Kuvausten muodostaminen sosiaalisesta verkostosta	98

OSA 3 MITEN TIETO JA STEREOTYPIAT MUOVAAVAT SUKUPUOLISUUTTA JA SEKSUAALISUUTTA?

Sukupuolen ja seksuaalisuuden tietolähteet	107
Tieto ja kokemus	107
Tiedon ja kokemuksen harjaantuminen	110
Stereotypiat oman sukupuolen ja seksuaalisuuden peilinä	111
Stereotypoiden kaksinainen luonne.....	113
Stereotypoiden synnyttämät.....	118
Butch ja femme	119
Drag king ja drag queen	120

Homeovestiitti	120
Androgyynit	121
Berdachet.....	122
Hidzrat	123
Muxet	124
Travestit	125
Xaniitit	125

OSA 4 MITEN HARJAANTUISIMME ELÄMÄÄN SUKUPUOLISENA JA SEKSUAALISENA?

Kasvu ja kasvatus	131
Sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kasvaminen	131
Seksuaali- ja sukupuolikasvatus voimavarana aikuisuuteen	135
Kasvuympäristön merkitys sukupuolelle ja seksuaalisuudelle	135
Oikeus sukupuoleen ja seksuaalisuuteen	139
Sukupuolisesti ja seksuaalisesti omaehtoinen ihminen	142
Sukupuoli- ja seksuaalitietoiseksi harjaantuminen	146
Sukupuolinäkökulma ja olemisen taito	149
Sukupuolinäkökulman valtavirtaistaminen	149
Kohti olemisen taitoa	151
Lopuksi	162
Hakemisto.....	164
Hyödyllisiä internet-sivuja	170
Lähteet	173
Viitteet	181

Lukijalle

Leikkipuistossa oma tyttäreni kysyi 3-vuotiaana syyshaalarissa ja pipo päässä: ”Äiti, mistä tuo poika tietää, että olen tyttö?” Vastasin: ”Kyllä hän huomaa, että sinulla on vaaleanpunaista haalarissa. Niin tytöillä usein on.” Tyttäreni kysyi vielä: ”Äiti, jos hän aavistaa, että olen tyttö, haluaako hän enää leikkiä kanssani?” Lapseni oli yhteisessä maailmassa oppinut, että leikki-iässä olevilla pojilla ja tytöillä saattaa olla mielenkiintoa leikkiä vain samaa sukupuolta olevien kanssa. Lopulta tyttäreni meni suoraan kysymään pojalta: ”Leikitkö minun kanssani, vaikka minä olen tyttö?” Poika antoi hiljaisen vastauksen: ”Joo.”

Usein havahdun siihen, että ajattelen lapseni tulevan elämänkumppanin olevan luonnostaan toista sukupuolta kuin hän itse on. Olin myös ilahtunut, kun päiväkodissa lapseni ensimmäinen ihastuminen suuntautui Leevi-poikaan ja tyttäreni haave oli saada tuo poika lapsensa isäksi. Myöntyvää suhtautumistani saa päivittäin sekin, kun kuulen tyttövoittoisella hiekkalaatikolla seuraavan toteamuksen: ”On meidän pojalla siten, mistä valita!”

Olen pitänyt itsestään selvänä, että lapsen sukupuoli määritellään syntymän jälkeen sukuelinten rakenteen perusteella tytöksi tai pojaksi. Jos jalkojen välissä on penis, lapsi on poika. Jos jalkojen välissä on kloris, hän on tyttö. Minusta ei ole ollut mitenkään kummallista sekään, että syntymän jälkeen nimettyä sukupuolta toistetaan kaikissa rakenteissa: Lapsi saa heti syntymän jälkeen nimirannekkeen, josta ilmenee syntymän jälkeen oletettu sukupuoli. Lapsen tiedot tallennetaan sairaalassa kansioon, joka on tytöillä vaaleanpunainen ja pojilla vaaleansininen. Lisäksi olen olettanut vahvasti, että lapsen – ja etenkin oman lapseni – synnynäinen sukupuoli pysyy läpi elämän.

Neuvolassa arvioidaan ensisijaisesti lapsen kehitystä, kasvua ja yleisvointia suhteessa sukupuolensa keskiarvoon. Tiedot kirjataan hyvin lyhyesti ja ytimekkäästi lapsen neuvolakorttiin. Itsestään selvänä olen pitänyt myös sitä, että neuvolakortissa lapsen ominaisuuksia, kuten temperamenttia, tyyliä, ilmeitä ja eleitä, määritellään hyvin usein sukupuolen mukaan. Tuttavapiirini poikien neuvolakorteista on luettavissa seuraavanlaisia huomioita lapsesta: *"Rauhallinen menijä, konttaa ja nousee istumaan, veikeä kaveri"*, *"Suloinen hymypoika"* ja *"Iloinen puhelias poika"*. Tyttöjen neuvolakorteissa on esimerkiksi seuraavanlaisia huomioita: *"Virkeän oloinen tyttö"*, *"Suloinen tyytyväinen neiti"* ja *"Reipas, taitava tyttö"*.

Omat käsitykseni sukupuolesta ja seksuaalisuudesta ovat alkaneet muodostua jo varhaisessa lapsuudessa kulttuurille tyypillisen heteroajatelun ja -toimintatavan mukaisesti. Maailmani on ollut pitkään hallittava ja ikään kuin järjestyksessä tämän ajattelutavan vuoksi. Ensimmäisiä käsityksiäni tytöistä ja pojista, miehistä ja naisista muodostivat hetero-vanhempani mutta myös monet sadut, kertomukset, tarinat ja arjen tilanteet. Saduissa aina prinsessa saa lopulta prinssin ja he elävät onnellisena elämänsä loppuun asti. Usealle lukijalle on tuttu esimerkiksi seuraava Kirsi Kunnaksen teokseen *Hanhiemon iloinen lipas*¹ kääntämä ja riimittelemä alkuperältään englanninkielinen loru:

Mistä on pienet tytöt tehty?

Sokerista, kukkasista, inkivääristä, kanelista.

Niistä on pienet tytöt tehty.

Mistä on pienet pojat tehty?

Etanoista, sammakoista, koiran häntätupsukoista.

Niistä on pienet pojat tehty.

Normaalina olen pitänyt sitäkin, että synnynnäinen sukupuoli suuntaa seksuaalista halua. Tytöt pitävät pojista ja pojat tytöistä. Naisten seksuaalinen halu suuntautuu miehiin ja päinvastoin. Mies ja nainen muodostavat parisuhteen ja he avioituvat jossain määrin myös suvunjatkamista eli lasten hankkimista varten.

Omaksumaani käsitykseen seksuaalisuudesta kuuluu uskomus, että seksuaalinen halu olisi miehellä ja naisella jotenkin perustavanlaatuisesti erilaista. Naisen seksuaalisen halun uskotaan olevan aina jollakin tapaa

yksilöllisen psyykkisen ja fyysisen tunteen ohjaamaa. Naisen seksuaalinen halu olisi myös miehen halua romanttisempaa, enemmän läheisyyteen pyrkivää ja turvallisuushakuisempaa kuin miehillä. Kärjistäen miehet taas olisivat usein kiihokkeisiin reagoivia ja toimisivat lajityypillisesti viettinsä ohjaamina. Tuo vietti olisi yksilöstä riippumaton ja kaikilla miehillä sama: halu purkautumiseen – koko ajan ja kaikkialla.²

Sukupuoli- ja seksuaalitutkimuksen opintoni ja opinnäytteeni yliopistossa sekä niiden kautta rakentunut sosiaalinen verkostoni herättelivät kyseenalaistamaan oman heteroajatteluni. Kohtasin ihmisiä, jotka eivät ajatelleetkaan omaksumallani tavalla. Aluksi halusin kieltää kaiken erilaisen olemassaolon. Helpointa olisi ollut määritellä epänormaaleiksi kaikki kohtaamani ihmiset ja lukemani kirjat, joita en ymmärtänyt ja joita pidin outoina ja vieraina. Aluksi monet tilanteet olivat minulle kiusallisia. Mietin, mikähän pervo itse olen, jos hyväksyn transvestisuuden, transsukupuolisuuden, homoeroottisuuden tai homoseksuaalisuuden ja otan tällaiset ihmiset osaksi sosiaalista verkostoani. Pohdin myös, mitä puolisoni, vanhat ystäväni, tuttavani ja perheeni ajattelevat uusista ystäväistäni ja heidän kauttaan minusta.

Opintojeni aikana kysyin itseltäni usein, onko todellakin niin kuin olin tottunut ajattelemaan, että heteroseksuaalit ovat seksuaalisia vain yksityiselämässä, kotona, mutta homoseksuaalit kaiken aikaa ja kaikkialla. Onko homoseksuaaleilla aina vain ”se” mielessä, ja siksi he ovat kiusallisia työtovereina? Ohjaako homoseksuaalisuus, transvestisuus tai transsukupuolisuus ihmisen kaikkea ajattelua, toimintaa ja käyttäytymistä, eikä heidän elämässään ole muuta? Onko myös niin, että samaa sukupuolta olevilla pareilla aina toinen on parisuhteen feminiinisempi eli passiivinen osapuoli ja toinen maskuliinisempi eli aktiivinen osapuoli? Ovatko lesbot enemmän miehen näköisiä kuin muut naiset? Ovatko homot aina vähän naismaisia?

Jatkoin kyselykauttani pohtimalla, mitä pidämme sukupuolesta ja seksuaalisuudesta välttämättöminä ja merkittävänä ominaisuuksina. Millainen käyttäytyminen ja toiminta on sukupuolille sopivaa? Mitä meidän on sopivaa haluta ja mitä meillä on velvollisuus tahtoa yhteiskunnan sukupuolisina ja seksuaalisina toimijoina?

Vähitellen ymmärsin, että vaikka käsitykseni vaikuttikin hyvin yleiseltä, se ei ollutkaan kulttuurimme ainoa käsitys sukupuolesta ja seksu-

aalisuudesta. Tuttavapiiriini putkahtaneiden homojen, lesbojen, transvestiittien ja transsukupuolisten ihmisenä oleminen sukupuolisena ja seksuaalisena ei ollutkaan vain sukupuolisena ja seksuaalisena olemista. Ymmärsin ensimmäisen kerran, mitä Hannah Arendt (2002, 16) tarkoittaa sillä, että ihmisenä oleminen on paljon enemmän kuin ne ehdot, joiden varassa elämä on annettu ihmiselle. Ihmisenä oleminen sukupuolisena ja seksuaalisena sekä toisen kohtaaminen sellaisena on paljon enemmän: se on elämisen ja olemisen taitoa. Yhdessä elämistä varten tietoa sukupuolesta ja seksuaalisuudesta tarvitsevat myös ne, joiden oma sukupuoli tai seksuaalisuus ei ole ongelmallinen.

Näitä asioita lähestyn kirjassa 43-vuotiaana heteronaisena, yli 20 vuotta avioliitossa olleena, 5-vuotiaan lapsen äitinä ja sukupuolesta ja seksuaalisuudesta kiinnostuneena tutkijana. Koulutukseltani olen sosiologi ja olen tehnyt pro gradu -tutkimukseni ja väitöstutkimukseni transsukupuolisuudesta. Tässä kirjassa haluan jakaa pohdintani sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaamisesta sekä avoimet kysymykseni pohdintatehtävinä ja harjoituksina.

Kirja rakentuu neljästä osasta. Ensimmäisessä osassa *Mitä voisimme olla sukupuolisesti ja seksuaalisesti?* esitellään sukupuolen ja seksuaalisuuden monimuotoisuutta ja monimerkityksellisyyttä kulttuurissamme. Ensimmäisen osan luvuissa käsitellään sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvää käsitteistöä, kulttuurimme ajatusmaailmaa ja sen aiheuttamia pulmia sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden kannalta. Luvuissa muodostuu myös pääpiirteittäin kuva siitä, millaista on transihmisten, homojen, lesbojen, intersukupuolisten, biseksuaalien sekä ”ei-heterojen” lasten ja nuorten elämä kulttuurissamme.

Toinen osa *Miten voisimme kohdata toisen ihmisen persoonana sukupuolesta ja seksuaalisuudesta riippumatta?* sisältää pohdintaa siitä, miten lääketieteellistäminen ulottuu sukupuoleen ja seksuaalisuuteen. Osassa tarkastellaan, miten normit ja säännöt vallan avulla kietoutuvat yksilön arkeen siinä oletuksessa, että ihmisen täytyy olla jonkinlainen sukupuoli-sesti ja seksuaalisesti. Toisen osan luvut myös antavat välineitä tarkastella toista ihmistä persoonana hänen elämänkokonaisuutensa kautta. Työvälineenä ammatilliseen kohtaamiseen esitän perusmallin minäkeskeisestä henkilösuhdeverkoston rakentamisesta pohdintakysymysten ja esimerkiksi kuvan avulla.

Kolmas osa *Miten tieto ja stereotypiat muovaavat sukupuolisuutta ja seksuaalisuutta?* käsittelee sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä tietolähteitä sekä kokemusta ja harjaantumista sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevassa tiedossa. Sukupuoli- ja seksuaalistereotypioilla on merkittävä rooli oman sukupuolen ja seksuaalisuuden muotoutumisessa ja ymmärtämisessä. Ne vaikuttavat ihmisen sukupuolen ja seksuaalisuuden kokemukseen sekä myönteisesti että kielteisesti. Sukupuoli- ja seksuaalistereotypiat myös luovat sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta. Tässä osassa tehdään katsaus lyhyesti myös siihen, miten muissa kulttuureissa suhtaudutaan feminiinisen naisen ja maskuliinisen miehen rinnalla ilmenevään seksuaalisuuteen ja sukupuoleen. Nämä asiat on tärkeää ottaa huomioon kansainvälisessä ja monikulttuurisessa ammatillisessa toiminnassa ja toisen kohtaamisessa. Ne saattavat antaa myös uudenlaisen tavan katsoa toista kulttuuria työ- ja lomamatkojen aikana.

Neljännessä osassa *Miten harjaantuisimme elämään sukupuolisena ja seksuaalisena?* käsitellään sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kasvamista, sukupuoli- ja seksuaalitietoisuuden edistämistä sekä sukupuolten ja seksuaalisuuden tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta yhteiskunnassa. Lopuksi esitellään ajatuksia siitä, että sukupuoli ja seksuaalisuus ovat ennen kaikkea olemisen taitoa. Olemisen taitona seksuaalisuus ja sukupuoli ovat jokaisen ihmisen ominaisuuksia, joita voi omassa elämässään ja toisten kanssa sosiaalisesti ja tietoisesti harjaannuttaa – tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta edistävässä hengessä.

Kirjan jokainen osa alkaa johdannolla ja osan teemoihin liittyvillä avainsanoilla. Lukujen lopussa on yhteenveto ja pohdintatehtäviä, jotka soveltuvat sekä ammattilaiselle itsenäisesti tehtäväksi että asiakkaalle itselleen pohdittavaksi. Niitä voi käyttää myös ryhmätyöskentelyssä työyhteisön sukupuolitietoisuuden kehittämiseen tai vaikkapa opiskelijoiden kanssa toisen kohtaamiseen, esimiestyöhön ja johtamiseen liittyvillä opintojaksoilla.

Kirjan lopussa on hakemisto keskeisistä käsitteistä. Lopussa on myös mainittu hyödyllisiä internet-sivuja, joilla on lisää tietoa, koulutusmateriaalia sekä työvälineitä sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaamiseen niin työelämässä kuin vapaa-aikana. Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen -kirja soveltuu kaikille sukupuolesta ja seksuaalisuudesta kiinnostuneille. Se sopii tieto-, oppi- ja harjoituskirjaksi eri alojen am-

mattilaisille sekä oppimateriaaliksi korkeakoulujen ja yliopistojen opettajille ja opiskelijoille.

Haluan kiittää käsikirjoitukseni saamista kriittisistä ja rakentavista sisällöllisistä ja kielellisistä kommenteista Juha Vartoa, Olli Stålströmiä, Mika Venholaa, Eija Syrjäläistä ja Tiina Airaksista. Ville-Matti Vilkkaa haluan kiittää arjen lomassa käydyistä sukupuolta ja seksuaalisuutta käsittelevistä keskusteluista sekä Maarit Huuskaa häneltä henkilökohtaisesti saamistani transsukupuolisia koskevista tiedoista ja hänen lukuisista kirjoituksistaan, joita olen hyödyntänyt tässä kirjassa. Kiitoksen ovat ansainneet myös Sanna, Emma, Petra, Oula, Johanna, ”Jaana” ja Pekka. Lukijana voit antaa tekstiin ja sisältöön liittyvät huomiot suoraan tekijälle seuraavaan sähköpostiosoitteeseen: hannavilkk@me.com.

Hämeenlinnassa 10.3.2010

Hanna Vilkkä

OSA 1 Mitä voisimme olla sukupuolisesti ja seksuaalisesti?

Mutta muodonmuutos tapahtui heti kun mekon kangas kosketti hänen ihoaan, samalla tavalla kuin satujen hyvät haltijat muuttavat taikasauvallaan talonröstellön yhdessä silmänräpäyksessä palatsiksi. Samalla hetkellä kun Heinrich katsoi peiliin ja näki siellä naisen – hän lopulta ymmärsi. Yhtäkkiä kaikki hänen elämänsä tapahtumat saivat merkityksen: epämääräinen paha olo jota hän oli tuntenut synnyinkaupungissaan, yksinäisyys josta oli kärsinyt sieltä lähdettyään. (Bernardo Atxaga 1994, 281.)

Tässä osassa esitellään monimerkityksellistä sukupuolta ja monimuotoista seksuaalisuutta länsimaissa. Sukupuolia ei ole vain kaksi, vaan niihin kuuluvat sukupuolen eri ulottuvuudet ihmisessä ja ihmisten erilaiset kokemukset omasta sukupuolestaan. Tavanomaista on, että ihminen tuntee seksuaalista halua toiseen sukupuoleen kuin hän itse on: miehet haluavat naisia ja naiset miehiä. Kaikki eivät kuitenkaan koe tätä itselleen luontevaksi, vaan seksuaalisesti haluttava voi olla myös samaa sukupuolta. Tässä osassa käsitellään myös sitä, miten eri tavoin seksuaalisuutensa voi kokea ja nimenä.

Osan avainkysymykset ovat seuraavat: Mitä olemme ja mitä voisimme olla sukupuolisesti kulttuurissamme? Entä mitä olemme ja mitä voisimme olla seksuaalisesti? Tämän osan avainsanoja ovat biologinen sukupuoli, sosiaalinen sukupuoli, juridinen sukupuoli, aistittu sukupuoli, intersukupuolinen, transsukupuolinen, sukupuolenkorjaus, transgender ja transvestisuus, heteroseksuaalisuus, aseksuaalisuus, transvestinen fetismi, biseksuaalisuus, homoseksuaalisuus, ”ei-hetero” lapsi tai nuori, transsuuntautuneisuus sekä ulostulo.

Monimerkityksinen sukupuoli

Mistä puhumme, kun puhumme sukupuolesta?

Länsimaissa on tapana jakaa henkilöt kahteen sukupuoliluokkaan: nainen tai tyttö ja mies tai poika. Kuitenkin hyvin harva ihminen edustaa yksiselitteisesti feminiinistä naista tai maskuliinista miestä. Sukupuoli on monimuotoinen, ja sillä on erilaisia ilmenemistapoja. Sukupuoli ei ole vain biologinen ominaisuus, vaan se on myös juridinen, sosiaalinen sekä psyykkinen ja aistinen kokemus.

Biologinen sukupuoli

Usein pohdimme kohtaamamme ihmisen biologista sukupuolta, vaikka monikaan ihmisen biologinen ominaisuus ei ole silmin havaittavissa. *Biologinen sukupuoli* (engl. *sex*) muodostuu useasta osa-alueesta. Niitä ovat geneettinen, anatominen ja hormonaalinen sukupuoli.

Geneettinen sukupuoli saa alkunsa sukusoluista, joita ovat siittiösolut ja munasolut. Lapsen geneettinen sukupuoli määräytyy syntymähetkellä. Sukusolujen mukana alkio ja syntyvä lapsi saa sukukromosomit. Isän sukusolun eli siittiön mukana tuleva lapsen toinen merkittävä kromosomi on x tai y. Äidin sukusolun eli munasolun mukana lapsi saa aina x-kromosomin. Kun kromosomit yhdistyvät x+y, lapsi on poika. Kun sukusoluissa yhdistyvät kromosomit x+x, lapsi on tyttö. Kromosomiyhdistelmä voi olla myös jokin variaatio näistä.³

Anatomiseen sukupuoleen kuuluvat sukupuolen ulkoiset ja sisäiset rakenteelliset ominaisuudet, sukurauhaset. Näitä ovat naisella klitoris, kohutu, emätin ja munasarjat. Miehellä ne ovat penis, eturauhanen, rakkulaurauhaset ja kivekset. Munasarjat tuottavat munasoluja, kivekset siittiöitä.

Sukupuoli on myös *hormonaalinen*. Munasarjat ja kivekset tuottavat myös hormoneja. Kivekset tuottavat elimistössä testosteronia, ja munasarjat tuottavat estrogeenia ja progesteronia. Hormonien suhde kehossa vaikuttaa siihen, kumpaa sukupuolta henkilö biologisesti on. Miehillä testosteronia on huomattavasti enemmän kuin naisilla, ja naisilla taas estrogeenia on enemmän kuin miehillä. Sukupuoleessa hormonien suhteet vaihtelevat, ja ne menevät jopa osin päällekkäin mies–nainenluokitusten välillä. Selkein hormonituotannon sukupuoliominaisuuksia muokkaava vaihe on kasvuikä, etenkin murrosikä.⁴

Sosiaalinen sukupuoli

Sukupuolten eroa ja samankaltaisuutta käsittelevä tieteellinen keskustelu sai uusia ulottuvuuksia jo 1940-luvulla muun muassa Simone de Beauvoirin ansiosta. Sukupuolta alettiin tarkastella enemmän sosiaalisena kuin luonnollisena asiana. Keskustelu sukupuolirooleista alkoi korvautua uudella käsitteellä sosiaalinen sukupuoli. De Beauvoirin ajatusta mukailleen sukupuoleen ei synnytä vaan sukupuoliseksi tullaan.⁵

Sosiaalinen sukupuoli (engl. *gender*) viittaa sukupuolen kokemuksellisiin, persoonallisiin, sosiaalisiin, kulttuurisiin ja juridisiin ominaisuuksiin. Sosiaalinen sukupuoli on vahvasti myös kokemus, tunne omasta sukupuolesta. Kokemuksellisesti tarkasteltuna kulttuurissamme sukupuolia ei enää olekaan vain kaksi, mies ja nainen, vaan yhtä monta kuin on sukupuoleen liittyvää kokemusta. Jokainen kokee oman sukupuolensa ja naiseutensa tai mieheydensä itselleen ominaisella tavalla. Tästä syystä on aika vaikea vastata siihen, mikä on ”mies” ja mikä on ”nainen”. Valitsemme tavallisesti itsellemme näennäisesti yksinkertaisimman, stereotyyppisen vaihtoehdon ja nimeämme itsemme ja toiset biologisen syntymäsuukupuolen mukaisesti.

Sosiaalinen sukupuoli muodostuu myös käyttäytymiseen liittyvistä ominaisuuksista, kuten roolista, pukeutumisesta, puhetavasta, eleistä, il-

meistä ja tyylistä. Nämä asiat vaihtelevat kulttuureittain. Sosiaalinen sukupuoli on yksilöllinen, valittu, rakennettu ja muuttuva. Se kuvaa sitä tapaa, jolla teemme sukupuoliemme sellaiseksi kuin se näyttäytyy itselle ja toisille. Sosiaalisesti sukupuoli vaikuttaa myös oma tapamme olla ja toimia sukupuolisena, esimerkiksi kuinka kirjaimellisesti suhtaudumme sukupuolen mukaiseen tapakasvatukseen ja kulttuurin sisäisiin sukupuolen mukaisiin käyttäytymissääntöihin eli sukupuolietikettiin.

Sosiaalinen sukupuoli onkin paljon omaa tapaa tehdä itsensä sukupuoliseksi. Se on tapaamme omaksua naiseuteen ja mieheyteen liittyviä piirteitä. Tapa toimia ei vielä merkitse sitä, että olemme miehiä tai naisia. Omaksumamme tavat voivat olla tai olla olematta samansuuntaisia kuin biologinen sukupuoliemme. Biologisesta sukupuolesta riippumatta voimme omaksua monenlaisia sukupuolen rooleja.

Sosiologi Ann Oakley kehitti 1970-luvulla de Beauvoirin ajatusta eteenpäin *sex*- ja *gender*-käsitteiden avulla. Nämä käsitteet Oakley oli lainannut psykoanalytikko Robert Stollerilta. Stoller havaitsi biologisen sukupuolen (*sex*) ja sosiaalisen sukupuolen (*gender*) välisen eron, kun hän kuvasi transsukupuolisia henkilöitä, joiden biologinen sukupuoli ei vastannut heidän kokemaansa sukupuoliluokkaa.⁶

Materialistisesta feminismistä ja postmodernista feminismistä kumpoosi 1970-luvulta lähtien myös ajatuksia feminististen ja maskuliinisten ominaisuuksien kulttuurisesta luonteesta. Jo silloin ajateltiin ja nykyään yhä vahvemmin ajatellaan, että sukupuoliseksi tulemisessa on aina iso merkitys kulttuurin sisäisillä sosiaalisilla rakenteilla, kuten perheellä, varhaiskasvatuksella, koululla, koulutuksella ja työelämällä. Sosiaalisilla rakenteilla on aina valtaa kasvattaa ihminen rooliltaan naiseksi tai mieheksi⁷. Sosiaalinen sukupuoli on siten monella tapaa myös kulttuurissa sopiva tapa toimia ja olla⁸. Aikaan, paikkaan ja tilanteeseen liittyvät kulttuurisesti luvaliset ja hyväksytyt mahdollisuudet vaikuttavat tapaamme omaksua sukupuolirooleja ja niihin yhdistettyjä ominaisuuksia.

Materialistisissa ja postmodernissa feminismissä on vahvasti ajatus, että sukupuoli ei ole kehon ominaisuus; sukupuoli ei synnytä, vaan sukupuoliseksi tullaan kasvatuksen avulla ja esittämällä toistuvasti sukupuolen piirteitä. Toisin sanoen feminiiniseksi tai maskuliiniseksi tullaan esittämällä ja harjaannuttamalla joko feminiinisiä tai maskuliinisiä piirteitä. Sosiaalinen sukupuoli on kulttuurisesti tuotettu niis-

tä merkityksistä, joita sukupuoliitettu keho omaksuu. Sukupuoli tulee näkyväksi tekemisen ja esittämisen kautta, sitä tuotetaan puhutodellisuudessa ja säädellään ja ylläpidetään sosiaalisissa käytännöissä. Sukupuolen tekeminen on sosiaalinen draama, jota ilman ei olisi lainkaan sosiaalista sukupuolta, sukupuolieron tekemistä eikä sukupuoli-idean luomista. Biologisesta sukupuolesta ei seuraa mitenkään yksiviivaisesti sosiaalinen sukupuoli.⁹

Toisin sanoen biologisella sukupuolella ja sosiaalisella sukupuolella ei ole suoraa syy–seuraus-yhteyttä toisiinsa, mutta miellelyhtymä niiden välillä on aina. Ihminen voi kokea sosiaalisen sukupuolensa toiseksi kuin hänen biologinen sukupuolensa on. Näin on muun muassa transihmisillä, joiden biologinen, sosiaalinen ja koettu identiteetti omasta sukupuolesta eivät muodosta jatkumoa. *Transihmisiin* kuuluvat muun muassa transsukupuoliset, transvestiitit ja joidenkin luokitusten mukaan myös intersukupuolisen identiteetin omaksuneet henkilöt. He eivät koe olevansa ”miehiä” tai ”naisia” vaan esimerkiksi jotakin siltä väliltä, tai he kokevat olevansa ”miehiä” tai ”naisia” mutta toista sukupuolta kuin se, johon heidän biologiset ominaisuutensa viittaavat. Heidän sukupuoli-identiteettinsä asettuu usein konventionaalisten eli sopimuksenvaraisten, luvallisten ja mahdollisten sukupuolten väliin.

Onko sukupuolen biologinen perusta merkityksetön nykyaajattelussa? Feministi ja naistutkija Judith Butler muun muassa kyseenalaistaa sukupuolen geneologisen, biologisen alkuperän (sana geneologinen sisältää kokonaisen biologiaan liittyvän ajattelu- ja toimintatavan). Hän esittää, että sukupuolen biologinen alkuperä on tuotettu ja sukupuoliitettu kielessä, puheessa ja instituutioissa samalla tavalla kuin sosiaalinen sukupuoli. Butler toteaa, että sukupuoliero on kehossa, mutta puhutodellisuudessa nimetty ”mies” tai ”nainen” ei palaudu mihinkään alkuperään, esimerkiksi tietynlaiseen kehoon. Sukupuoli on Butlerin mukaan seurausta monenlaisesta tekemisestä ja tuottamisesta, jossa toistetaan ja jäljitellään kulttuurisesti hyväksyttyjä sukupuoliitapoja ja sukupuolen mukaan nimettyjä tekoja. Sukupuoli on *performatiivinen*, mikä tarkoittaa, että sukupuoli on seurausta kulttuurissa sukupuoleen liitettyjen eleiden, roolien sekä piirteiden toistamisesta heteroseksuaalisuuden vahvistamiseksi. Sukupuolen suorittamisen näkökulma ei ole kiinnostunut siitä, mikä on ennen toimintaa ja sukupuolisiksi nimettyjä tekoja.¹⁰

Joudumme väistämättä keskusteluun arvoista ja arvostuksista, jos sukupuoli on seurausta monenlaisesta suorittamisesta, tekemisestä ja tuottamisesta, jäljittelystä ja toistamisesta eikä biologiasta. Kun seuraamme ihmisten elämää sukupuolisena, voimme havaita, että kaikkien ihmisten sukupuolen tekemiseen ja tuottamiseen ei suhtauduta yhdenvertaisesti. Moni sukupuolenkorjauksen läpikäynyt transsukupuolinen kokee, että heitä ei pidetä ”oikeasti” tai ”aidosti” sen sukupuolen edustajana, jonka he itse tuntevat omakseen. Kulttuurissamme arvostellaan liian naisellisia naisia ja maskuliinisia naisia sekä liian machoja miehiä ja feminiinisiä miehiä. Lukemattomista tekemisistä ja niiden toistamisista ei välttämättä siis seuraa ympäristön hyväksyvä suhtautuminen.

Kate (MtF = Male-to-Female): *He sanoivat, että olin sosiaalistettu miespuoliseksi ja en siksi koskaan voisi todellisesti olla naispuolinen. Se, mikä tosiasialla olin muiden silmissä, olin kastroidu mies. Tällainen ajattelu satutti minua pitkään, tosiasialla monia vuosia.*¹¹

Nykytutkimuksen valossa voidaan todeta, että sukupuoli ei ole sosiaalinen tai biologinen vaan sekä sosiaalinen että biologinen. Sosiaalinen ja biologinen ulottuvuus eivät myöskään muodosta minkäänlaista arvojärjestystä. Sukupuolella on biologinen perusta, kun tarkastelemme sitä lääketieteen, hoitamisen ja biologisten tutkimusten näkökulmasta. Tällöin korostuvat sukupuolen biologiset piirteet, kuten kromosomit sekä anatomian ja hormonien väliset erot. Näiden perusteella tehty luokitus naispuolisiin ja miespuolisiin on sosiaalisesti rakentunut. Sukupuolen sosiaalinen ulottuvuus on se, jonka itse teemme. Se viittaa sukupuolen sosiaalisesti ilmeneviin piirteisiin, kuten sukupuolirooleihin ja niiden esittämiseen sekä sukupuoli-identiteettiin. Materiaali sukupuolen tekemiselle muotoutuu vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Yksilö antaa itse vuorovaikutuksessa muodostetuille sukupuolitetuille asioille merkityksen ja tekee sukupuolensa viime kädessä itse.¹²

Eriarvoistavana ja poissulkevana lähtökohtana toisen kohtaamisessa voidaan pitää sitä, että tunnustetaan ”aidoksi” tai ”oikeaksi” sukupuolen tekemiseksi vain se, johon toinen on biologisesti sattunut syntymään tai johon hänet on sosiaalistettu tai kasvatuksella taivutettu. Eriarvoistavaa on myös hyväksyä vain sellainen sukupuolen tekeminen, joka edustaa ajalle sopivaa kulttuurista kuvaa biologisesta sukupuolesta.

Sukupuolen yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon kannalta on äärimmäisen tärkeää, että sukupuolen tekemisen moninainen luonne tulee otetuksi huomioon kaikissa tilanteissa: sukupuoli biologisena, sosiaalisena ja kokemuksellisenä ominaisuutena. Transsukupuolinen nainen voi olla hyvinkin ylpeä itsestään tilanteessa, jossa syntymänsukupuoleensa sopeutunut nainen kokee sukupuolten syrjintää. Esimerkiksi Deirdre McCloskey, miehestä naiseksi sukupuolensa korjannut taloustieteen professori kertoo, että elämä akateemisessa maailmassa on hyvin erilaista naiselle kuin miehelle. Tämän hän huomasi, kun hän oli ensimmäistä kertaa ja ainoana naisena mukana ekonomistien muodostamassa keskustelussa. Ensimmäisen kerran hänen näkökulmansa jätettiin huomiotta erikoisena ja joutavana. Tämän hän katsoi merkiksi siitä, että hän oli päässyt päämääräänsä naisena. Deirdren mielestä oli hienoa, että häntä kohdeltiin naisena.¹³

Sukupuolen tekemistä arvioidaan usein yhteiskunnan näkökulmasta. Näkökulma on objektiivinen, eikä se ota riittävästi huomioon subjektiivista, yksilön kokemuksellista näkökulmaa sukupuoleen ja sukupuoliseen olemiseen ja tekemiseen. Sukupuolten ja seksuaalisuuden tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden tehtävä yhteiskunnassa on usein yhteiskuntajärjestyksen ylläpitäminen esimerkiksi työelämässä. Tätä on naisten ja miesten yhdenvertainen ja tasa-arvoinen kohtelu muun muassa palkkauksessa, rekrytoinnissa ja päätöksenteossa. Kokemuksellisesta ja yksilöllisestä näkökulmasta tarkasteltuna sukupuolen ja seksuaalisen tasa-arvon tehtävä on ottaa jokainen huomioon kohtaamisessa yhdenvertaisena myös hänen kokemusmaailmansa näkökulmasta. Sama palkka ei tyydytä, jos ei tunne olevansa yhdenvertaisessa asemassa ja samanarvoinen ihmisenä, sellaisena kuin itse kokee itsensä – naisena tai miehenä tai yksilöllisellä tavalla sosiaalisesti sukupuolisena.

Sosiaaliseen sukupuoleen luettu *juridinen* sukupuoli muodostuu nimestä ja henkilötunnuksesta, jotka kulttuurissamme ovat sukupuolituneita. Tämä tarkoittaa, että henkilötunnuksesta ja usein henkilön nimestä voi päätellä kunkin sukupuolen. Henkilötunnus määräytyy lapsen syntymänsukupuolen mukaan. Tunnuksen etuosa kertoo syntymäajan ja jälkiosa sukupuolen. Sukupuolensa moninaisesti kokevat pitävät juridista sukupuolta ja etenkin henkilötunnuksen sukupuoleen viittaavaa jälkiosaa perustana eriarvoiselle kohtelulle yhteiskunnassa.

Aistinen sukupuoli

Filosofi Sara Heinämaa esitti vuonna 1996, että sukupuoli on paljon moniselitteisempi ja ongelmallisempi kuin aiemmin on ajateltu. Filosofisesti tarkasteltuna sukupuoli ei jakaudu biologisiin ja sosiaalisen vuorovaikutuksen tuottamiin ominaisuuksiin, vaan sukupuoli muodostaa kokonaisuuden, jossa ruumiilliset ja mentaaliset ominaisuudet kytkeytyvät yhteen. Sukupuoli on elävässä kokemuksessa rakentuva kehon olemisen tapa tai olemisen tyyli. Siten myöskään sukupuoli ei taipuisi sex–gender-jaotteluun.¹⁴

Meillä on sanat ja niitä koskevat merkitykset, joiden avulla opimme puhumaan sukupuolestamme. Se ei kuitenkaan tarkoita, että sukupuoli miehen ja naisen välillä tai sosiaalinen sukupuolemme on seurausta biologisesta sukupuolestamme. De Beauvoir toteaa osuvasti, että tytöt ja pojat omaksuvat maailman silmillä ja käsillä eivätkä sukupuolielimillä.¹⁵

Esimerkiksi vastasyntynyt lapsi kokee ympäristön kehollisina ja sitä kautta sisäisinä aistimuksina. Vasta vähitellen lapsi oppii käsittämään esi-neet erillisiksi, erottamaan itsensä niistä ja tuntemaan kehonsa osat sekä antamaan merkityksiä niille. Lapsi aistii yhtä hyvin silmillä, nenällä, käsillä, korvilla, sukupuolielimillä kuin koko ihollaan. Ajattelumme avulla tuotamme käsityksiä, mielikuvia ja kuvauksia paikassa, jossa aistiminen tapahtuu. Nämä merkitykset muodostavat jatkumon, jonka teemme merkitykselliseksi itselle ja toisille kielen, puheen ja ajattelun avulla. Käsitteellistetty ei ole enää alkuperäinen aistikokemuksemme sukupuolesta vaan tulkinta siitä. Yhteiskunnassa pitkälle säädelläänkin näitä tulkintoja, joita itsestä teemme.¹⁶

Heinämaa esittää, että sukupuoliyksymys ei pääty keskusteluun sosiaalisista suhteista, sukupuolen anatomiasta tai biologisista prosesseista vaan vasta alkaa siitä. Sukupuoli kytkeytyy ruumista, merkitystä ja tekemistä koskeviin kysymyksiin ja viime kädessä sukupuolisena olemisen pulmiin maailmassa, jossa elämme.¹⁷ Sukupuoli ei ole ihmisellä sosiaalinen tosiasia ulkoisena ja pakotettuna asiana, vaan sukupuoli on monella tavalla tuotettu ja uusinnettu teko. Sukupuoli muodostuu sukupuoleen liittyvien jokapäiväisten tosiasioiden toistuvasta rakentamisesta ja tekemisestä. Sukupuoliluokat ”mies” ja ”nainen” eivät siten ole lähtökohta vaan päätepiste.¹⁸

Ihminen omaksuu maailman koko kehollaan, aistisesti. Kehon kokemukset vaikuttavat joko tietoisesti tai tiedostamattomasti ihmisen käsityksiin omasta mieheydestään tai naiseudesta. Tiedostamattomista kehon kokemuksista ei kuitenkaan välttämättä koskaan muodostu sosiaalisesti rakentuneita ja jaettuja käsityksiä sukupuolesta, mieheydestä, naiseudesta, maskuliinisuudesta ja feminiinisyydestä. Jaettu käsitys edellyttää yhteisiä sanoja ja merkityksiä. Sukupuolella jää moni kokemus aistinvaraiseksi, yksilölliseksi ja jakamattomaksi – omaan lihaan kirjoitetuksi ja kehossa kohdatuksi.¹⁹

Keho suuntautuu luonnostaan aistisena maailmaan. Me haistamme, maistamme, näemme, kuulemme ja tunnemme. Sukupuoli voi myös tuntua, vaikka kukaan ei pysty välttämättä nimeämään tunnettua erityisesti sukupuoleen liittyväksi kokemukseksi. Voimme tuntea itsemme esimerkiksi miehiksi, naisiksi, ei-miehiksi, ei-naisiksi, tyttöpojiksi tai poikatytöiksi. Keho ei aseta rajoja sille, mitä se tuntee ja kokee. Sen sijaan tietoisuutemme rajoja luovat kulttuurimme tarjoama sukupuoliluokkien lukumäärä ja kieli, jolla puhumme, kirjoitamme ja ajattelemme sukupuolesta. Kehon aistikokemus sukupuolisena on monimuotoinen, eikä se tunne luonnostaan käsitteellisiä luokkia tai rajoja. Kehon aistikokemukset tulevat käsittein, termein ja määritelmin tajunnassamme tulkituksi eri luokkiin.²⁰

Aistittu kokemus sukupuolesta ei ole koskaan subjektiivisena kokemuksena ristiriitainen. Siitä tulee ristiriitainen vasta, kun se asettuu suhteeseen maailman kanssa, esimerkiksi silloin, jos yritämme saada aistikokemuksemme taipumaan sukupuoliluokkiin, ajatuksiksi, käsitteiksi ja puheeksi. Voimme kuitenkin kokea ymmärtävämmä ainakin aavistuksen siitä, mistä toinen puhuu, jos tunnemme tai koemme samoin, koska elämme samassa maailmassa.

Sukupuolen aistisuuden perusta on siinä kehossa ja sellaisessa kehossa, joka ihmisellä on. Kahta täysin samanlaista kehoa ei ole, vaikka ne pääpiirteitään näyttäisivät samalta. Kehon aistikokemus tapahtuu itsessä ja se on koettua. Kokemustemme vallassa on, miten löydämme aistiemme harjaannuttamana sukupuolisen todellisuutemme sekä mitä siinä koemme henkilökohtaisesti merkitykselliseksi, erityiseksi ja erotukseksi jostakin muusta, kuten ihmisestä, esineestä tai asiasta. Kehon tuntemuksilla on aistisuuden kautta suuri vaikutus subjektiivisiin kokemuksiimme sukupuolesta.²¹

Kehon aistisuudessa voidaan puhua lähtökohtana biologisesta miehen kehosta tai naisen kehosta. Tästä ei kuitenkaan välttämättä seuraa aistikokemus miehenä, naisena, ei-naisena tai ei-miehenä tai moninainen sukupuoli kokemus. Kukaan ei tiedä, millä tavalla sukupuolen aistiminen kokeminen, esimerkiksi mieheyden tai naiseuden kokemus, tapahtuu ja miksi joku voi tuntea kuuluvansa toiseen sukupuoleen tai olevansa sukupuoleltaan moninainen.

Aistitun kokemuksen ja maailman välinen suhde aiheuttaa omasta ja toisten sukupuolesta tuntemuksia ja ajatuksia, jotka saattavat tuntua häpeälliseltä, ahdistavilta ja kielletyiltä. Ne saattavat olla myös voimaannuttavia ja siten toimia ihmisen sukupuolisen elämänkaaren mahdollisuutena ja voimavarana, tienä kohti subjektiivisesti koettua täyttä ja vapaata elämää. Yhdessä biologinen, sosiaalinen ja aistittu kokemus sukupuolesta muodostavat perustan sukupuolisena olemisen taidolle.

Sukupuoli toimijuutena

Sukupuolella on *toimijan* rooli yhteiskunnassa. Sukupuoli on yksi monista luokituksista, joiden avulla luokittelemme toisia ja yritämme saada maailmaa käsitettävämmäksi. Sukupuoli on ihmisen kehoon liittyvä ominaisuus, jonka tulkitsemme suuntaavan ja määräävän toimintaamme maailmassa. Esimerkiksi useimmissa tutkimuksissa pidetään taustamuuttujana sukupuolta, koska oletamme sukupuolen perimmäisenä syynä selittävän ihmisen toimintaa, mielipiteitä ja arvostuksia. Karkeasti määritellen toimimme miehinä tai naisina ja meidän myös odotetaan toimivan ”luonnollisen” sukupuoliluokan mukaisesti. Sukupuolen avulla arvioimme ja jopa arvotamme toisia ihmisiä sekä suuntaamme yhteiskunnallisia ratkaisuja ja päätöksentekoa.

Millä muulla tavalla sukupuolta voi ryhmitellä?

Monimerkityksellinen sukupuoli voidaan ryhmitellä myös koetun sukupuolen mukaan. Silloin huomio kiinnitetään siihen, millaisen sukupuolen

li-identiteetin henkilö on itselleen omaksunut. Sukupuoli-identiteettiä voivat suunnata esimerkiksi syntymässä mukana tulleet biologiset ominaisuudet tai tiedostettu kokemus omasta sukupuolesta.

Intersukupuolinen

*Intersukupuolinen*²² (engl. *intersex*) on ihminen, jolla on todettu syntymän jälkeen luonnollisen sattuman säätelemää vaihtelua geneettisen, anatomisen ja hormonaalisen sukupuolen välillä. Tämä vaihtelu ei välttämättä ole syntymähetkellä ilmeinen. Se voi tulla ilmi vasta murrosiässä, kun esimerkiksi oletetulle tytölle ei tule kuukautisia. Aiemmin tällaisia henkilöitä kutsuttiin hermafrodiiteiksi, mutta nimitystä ei enää pidetä asiallisena.

Intersukupuolisuus voi ilmetä monella tavalla. Intersukupuolinen on henkilö, jolla saattaa olla sukurauhasista sekä munasarjat että kivekset. Hänellä voi myös olla vain yksi toimiva sukurauhanen tai ei lainkaan toimivia sukurauhasia. Intersukupuolisella voi olla anatomisesti molempien sukupuolien sukuelinten ulkoisia ja sisäisiä piirteitä kehossaan. Usein toisen sukupuolen ominaisuudet ja rakenteet ovat edustetumpia kuin toiset. Intersukupuolisen henkilön ulkonäkö voi vaihdella täysin miehisestä täysin naiselliseen riippumatta hänen rakenteellisista ominaisuuksistaan. Toissijaiset sukupuolen tunnusmerkit, kuten karvoitus sekä lantion ja rintojen koko, vaihtelevat intersukupuolisilla samalla tavalla kuin niillä, joiden sukupuoli on määritelty yksiselitteisesti mieheksi tai naiseksi. Intersukupuolisuus ei paljastu kasvoista.²³ Siksi sosiaali-, terveys- ja kasvatustieteen ammattilainen ei välttämättä edes tiedä olevansa tekemisissä intersukupuolisen lapsen, nuoren tai aikuisen kanssa.

Syntymän jälkeen lapsesta täytetään lomake, jossa on vaihtoehdot ”tyttö”, ”poika” ja ”epäselvä sukupuoli”. Lapsella on epäselvä sukupuoli, kunnes lapsen diagnoosi intersukupuolisuudesta on varmistettu.²⁴ Vauvoja, joilla on epäselvä sukupuoli, syntyy Suomessa vuosittain noin 20, joista tutkimusten jälkeen vain muutama on intersukupuolisia.

Kuka päättää intersukupuolisen vauvan sukupuolen? Vauvan sukupuolen päättävät lopulta lääkärit. Päätökseen vaikuttavat monet asiat, mutta usein sukupuoli päätetään sen mukaan, kumpi sukupuoli on edustetum-

pi. Diagnoosi voi tuottaa kumman tahansa sukupuolen. Vanhemmat voivat vaikuttaa päätökseen, mutta usein vanhemmilla on liian vähän tietoa intersukupuolisuudesta, jotta he kykenisivät tekemään yksin päätöksen. Vauvan epäselvä sukupuoli voi aiheuttaa suuresti hämmennystä vanhemmissa. Intersukupuolisuus on asianomaiselle itselleen ja hänen lähipiirilleen inhimillisesti vaikea ja läpi elämän pulmallinen asia yhteiskunnassamme, jossa sukupuoli katsotaan olevan vain kaksi ja sukupuoli toimijuutena ohjaa tekoja. Siksi vanhemmat usein tukevat lääkärin tekemää päätöstä vauvan sukupuolesta ja hoitosuositusta sukupuolielimiin kohdistuvista kirurgisista leikkauksista, joiden oletetaan vahvistavan valitun ja ilmeisemmän sukupuolen ominaisuuksia vauvassa.²⁵

Intersukupuolisten vauvojen kirurgisista toimenpiteistä käydään paljon keskustelua kirurgien keskuudessa²⁶. Keskustelu liittyy siihen, että vauvoista ei voida vielä päätellä, minkä sukupuolen he itse kokevat omakseen. Jotkut intersukupuoliset muuttavat aikuistuttuaan vauvana saamansa sukupuolen. Keskustelua kirurgien keskuudessa käydään myös siitä, että vauvoille tehtyjä leikkauksia joudutaan usein korjaamaan myöhemmin lapsen kasvun edetessä. Leikkausten seurauksena monet intersukupuoliset kärsivät läpi elämänsä sukuelinten tuntohäiriöistä ja kudosaaurioista ja jopa kivuista. Joidenkin intersukupuolisten toive onkin ollut, että etenkin kosmeettiset kirurgiset hoidot siirrettäisiin siihen vaiheeseen, jolloin he voivat tehdä itse päätöksen hoidoistansa.²⁷

Oulun yliopistollisessa sairaalassa työskentelevä lastenkirurgi Mika Venhola esittää, että monet intersukupuoliset kokevat sukupuolten jaon miehiin ja naisiin rajoittavaksi ja riittämättömäksi. Moni tuntee omakseen intersukupuolisen identiteetin. Tämä on yksi syy siihen, että intersukupuoliset eivät pidä välttämättömänä vauvaiässä tehtyä valintaa sukupuolesta ja lukuisia kosmeettisia leikkaustoimenpiteitä. Intersukupuoliseen identiteettiin liittyy, että ihminen voi kokea itsessään molemmat sukupuolet. Nämä intersukupuolisen lapsen tai aikuisen tuntemukset itsestään harvoin mahtuvat kulttuurissamme vallitsevaan käsitykseen miehestä tai naisesta.²⁸

Intersukupuolisilla oman sukupuoli-identiteetin kehittyminen onkin huomattavasti ongelmallisempi tapahtuma kuin heidän tytöiksi tai pojiksi määritetyillä ikätovereillaan, koska jo lähtökohta on erilainen. Intersukupuolisilla ei useinkaan ole vertaisryhmän kokemuksia sukupuoli-

li-identiteetin muotoutumisesta. Kun murrosikäisten kehoissa alkaa tapahtua fyysisiä muutoksia hormonitoiminnan kiihtymisen seurauksena, sukupuolten väliset ulkoiset erot tulevat esille selvemmin. Sukupuolensa moninaiseksi mieltävät lapset kokevat murrosiän tuomat muutokset voimakkaammin kuin muut lapset, ja siksi teini-ikä on erityisen hämmentävää aikaa intersukupuoliselle nuorelle. Useinkaan nuoret eivät halua puhua intersukupuolikokemuksestaan muille.²⁹

Monesti intersukupuolisen omat vanhemmatkaan eivät välttämättä ole hyväksyneet lapsensa sukupuoleen liittyvää erityislaatuaisuutta. Lapsi kasvatetaan vanhempien valitsemaan ja toivomaan sukupuolirooliin, eikä intersukupuolisuudesta puhuta perheen sisällä tai perheen ulkopuolella.³⁰ Intersukupuolisen kokemattomuus puhua erityislaatuisuudestaan saattaa muodostua ongelmaksi sosiaali- ja terveysalan palveluissa ja koulussa silloin, kun sillä olisi erityisesti merkitystä asianomaisen tuen tai avun saamiseen.

Intersukupuolisten henkilöiden sukupuoli-identiteetin kehittymiselle on pulmallista myös se, että heidän vartalonsa kehittyvät eri tahtiin ja eri tavalla kuin ikätovereilla. Monilla on pysyvä hormonilääkitys varhaislapsuudesta asti. Useat heistä tarvitsevat murrosiässä erilaisia tukihoitoja saavuttaakseen omaksi kokemansa sukupuolen tunnusmerkit. Intersukupuolisten lasten sukupuoli-identiteetin kehittymistä varjostavat myös jo pikkuvauvana aloitetut ulkoisten sukuelinten tutkimukset. Lastenkirurgi Mika Venhola kirjoittaa intersukupuolisuutta käsittelevässä verkkoartikkelissaan seuraavasti:

*Tämä etenkin ulkoisten sukuelinten tutkiminen ja luokittelu alkaa jo syntymän hetkellä ja jatkuu intersukupuolisilla aina aikuisikään saakka. Useat intersukupuoliset kokevatkin hämmennyneisyyttä ja raivoa koko heidän ikänsä läpi jatkuneesta genitaalien syynämisestä. Monilla ainoa muisto ja suurin pelko lääkäriissä käyntejä kohtaan oli juuri tuo gynekologisen tarkastuksen uhka. Tämä genitaalien stigma on osalla kaksinkertainen, koska useilla intersukupuolisuuden hoitona on ollut myös ulkoisten sukuelinten kirurgisia toimenpiteitä. Ei riittänyt, että heille oli suotu syntymälahjana persoonallinen sukuelinten rakenne, se piti vielä ilman heidän suostumustaan peruuttamattomasti muuttaa kirurgian keinoin. Tämä on johtanut monilla siihen, että he ovat tyystin vältelleet lääkärin luona asiointia vaikka terveytensä puolesta olisivat sitä tarvinneetkin.*³¹

Suomalaisessa yhteiskunnassa on suuri paine perustaa perhe. Tämä paine kohdistuu myös intersukupuolisiin. Jotkut heistä haluavat perheen ja jotkut eivät. Siten intersukupuoliset ajattelevat perheestä samalla tavalla kuin kuka tahansa suomalainen mies tai nainen. Osa intersukupuolisista on kuitenkin hedelmättömiä. Joillekin eivät sovellu lainkaan keinohedelmöityshoidot. Siten omien biologisten lasten hankkiminen ei luonnistu. Moni perhe, jossa toinen tai kumpikin pariskunnasta on intersukupuolinen, päätyy hankkimaan lapset adoptiolla.³²

Transsukupuolinen ja sukupuolenkorjaus

Transsukupuolinen

Transsukupuolinen (engl. *transgender*) henkilö ei koe omaksi sitä sukupuolta, joka hänelle on syntymän jälkeen määritelty ja johon hänet on kasvatettu. Suomalaiset asiantuntijat arvioivat, että Suomessa on transsukupuolisia vanhojen tutkimusten mukaan 200–400 ja uusimpien tutkimusten mukaan 2 000–4 000.

Christine (MtF): *”Äiti”, kysyin, ”miksi Jumala ei tehnyt meitä samankaltaisiksi?” Äitini ystävällisesti selitti, että maailma tarvitsee sekä miehiä että naisia. ”Katsopas Brud”, hän selitti, ”se on yksi Jumalan yllätyksistä.” ”Hyvä niin”, vastasin. ”En pidä sen kaltaisista yllätyksistä, mitä Jumala teki minulle.”*³³

Joillekin transsukupuolisille samastuminen mieheksi tai naiseksi ei tunnu luontevalta, ja he kutsuvat itseään transsukupuolisiksi. He saatavat siis pitää luontevana omaa biologista sukupuolta mutta kokevat sosiaalisesti olevansa pikemminkin toista sukupuolta. Esimerkiksi biologinen mies voi kokea ja tuntea olevansa kuin mies, mutta sosiaalisessa kanssakäymisessä hän kokee itsensä naiseksi. Raja transgender-henkilöihin on joissakin tapauksissa kuin veteen piirretty viiva (vrt. luku *Transgender*).

Jotkut tunnistavat transsukupuoliset kokemuksensa vasta aikuisiässä, jopa eläkeiässä. Tunne siitä, että ei kuulu määrättyyn ja kasvatettuun sukupuoleen, saattaa kuitenkin olla transsukupuolisilla jo lapsena. Koke-

mus kuulumisesta toiseen sukupuoleen ja halu muuttaa kehonsa kokemustaan vastaavaksi voi alkaa jopa 3–5 vuoden iässä³⁴. On esitetty, että sekä tytöistä että pojista lähes kymmenen prosenttia on tuonut esille toiveen olla toista sukupuolta.³⁵

Päällisin puolin translapsen elämä saattaa näyttää samanlaiselta kuin kenen tahansa muunkin lapsen elämä³⁶. Heillä kuitenkin saattaa olla jo tuolloin kokemansa sukupuolen mukaisia tulevaisuuden odotuksia, mieltymyksiä ja käyttäytymistä. Transsukupuolisella lapsella kulkee arjessa mukana aina jonkinlainen erilaisuuden, toiseuden tai vierauden tunne, koska hän kokee elävänsä itselleen vieraassa kehossa.³⁷

*Tiina (mies): Kaikki alkoi, kun synnyin. 5-vuotiaana tulin paljastaneeksi vanhemmilleni ajatukseni. Isä ihmetteli ja sanoi, että niin ei voi ajatella. Pojat eivät ole sellaisia – – Minulla oli salaisuus enkä voinut kertoa kenellekään.*³⁸

*Heli (MtF): Yhdeksänvuotiaana haaveilin, että koulun liikuntasalin pukuhuoneiden välissä olisi ollut tila, jossa pojista olisi leikattu tyttöjä.*³⁹

*Eeli (FtM = Female-to-Male): Kuin outo tunne, jota ei voi selittää. Se on tunne, että on jotenkin erilainen, ei kuulu joukkoon. Se on vain sellainen tunne, sut laitetaan väärään paikkaan. Sussa on jotakin vierasta ulkopuolella.*⁴⁰

Transsukupuoliset vertailevat lapsuudesta aikuisuuteen omaa sukupuolen kokemustaan tovereiden, ystävien, sukulaisten, lähiympäristön ja kulttuurin asettamiin käsityksiin ja odotuksiin heidän sukupuolestaan. Sukupuoleltaan moninaiset lapset ja aikuiset, transgenderit, transsukupuoliset ja intersukupuoliset pyrkivätkin salailemaan omaan sukupuoleen liittyvää erilaisuuden kokemustaan. He saattavat rakentaa ympärilleen muille näkymättömän muurin tai itseä suojaavan seinän. Salailun avulla he yrittävät hallita elämää, jossa he elävät moninaisten tunteidensa, ilon, itseinhon, häpeän, ahdistuksen ja erilaisuutensa kanssa.⁴¹ Syynä salailuun on oman kokemuksen ja maailman odotusten ja käsitysten välinen ristiriita ja tuossa suhteessa muodostunut käsitys, että itse on jollakin tapaa sukupuolisesti erilainen ja ei-toivottu.

Heli (MtF): Olin sosiaalisesti aika kameleontti ja pärjäsinkin. Kävin aliupseerikoulun, valmistuin kauppakorkeakoulusta ja sain valtion vi-

*ran. Vuonna 1996 Heikki meni naimisiin, mutta salasi vaimoltaan sukupuoliristiriidan. Pystyin piilottamaan asian pitkään, mutta lopulta paha olo aiheutti minulle syömishäiriön.*⁴²

Pienen lapsen transkokemuksista ei kuitenkaan välttämättä seuraa, että hänestä tulee aikuisena transsukupuolinen. Monilla lapsilla on myös kyky muuttaa ja vaihtaa sukupuolen rooleja ja eläytyä toiseen sukupuoleen esimerkiksi koti- ja roolileikeissä. Useimmissa leikeissä lapset leikkivät tarvittaessa hyvinkin uskottavasti toisen sukupuolen roolissa ja he voivat kokea vahvasti olevansa toista sukupuolta. Kaikkea lasten toimintaa ei pidä lähteä tulkitsemaan viitteenä transsukupuolisuudesta.⁴³

Kaikilla transsukupuolisilla aikuisilla ei myöskään ole transkokemuksia lapsuudesta. Ihminen saattaa käyttäytyä kuin poika, unelmoida kuin poika ja olla kuin poika tietämättä, että kypsässä aikuisuudessa hän huomaa olevansa pikemminkin nainen tai päinvastoin. Translapsen tunnistaminen on vaikeaa etenkin, koska he eivät tiedä itseään, mitä transsukupuolisuus on. Asiaa koskeva tieto avautuu usein aikuisuudessa, kun itse hakee omiin kokemuksiinsa selitystä.

*Simo (FtM): Mä olin kauan tiennyt, että on kundeja, joista on leikattu mimmejä ja Tootsie-elokuva teki muhun snadina mielettömän vaikutuksen. Mut en mä kuitenkaan tajunnut, että mä olen kanssa tranu (tietoisesti), kun en koskaan ollut kuullut miehistä, jotka on alunperin ollut mimmejä. Kunnes 1993 alkuvuonna tuli Ilpo Pohjolan P(l)ain truth, lyhyt, mutta erittäin ytimekäs FtM [naisesta mieheksi] stoori.*⁴⁴

Vakavasti otettavia viitteitä lapsen sukupuolen moninaisesta kokemuksesta on esimerkiksi lapsen pitkään kestävä ja toistuva halu, jopa vaatimus olla toista sukupuolta ja pukeutua julkisesti esimerkiksi päiväkotiin tai kouluun toisen sukupuolen tavoin. Edellisen lisäksi lapsi myös toistuvasti vaatii saada olla toisen sukupuolen roolihahmossa lasten keskinäisissä leikeissä. Hän saattaa jatkuvasti leikkiä mieluummin toisen sukupuolen leikeiksi miellettyjä leikkejä ja ehkä jopa vastentahtoisesti oman sukupuolen tavanomaisia leikkejä. Lisäksi lapsi saattaa kokea omat sukupuolielimensä vastenmieliseksi ja toivoa niiden muutosta.⁴⁵

Useimmat transsukupuoliset lapset saattavat harjoitella jo lapsuudessa salaa vanhemmiltaan ja kavereiltaan esimerkiksi toisen sukupuolen eleitä, ilmeitä ja käyttäytymistä. Tytöt saattavat pukeutua salaa isän-

sä vaatteisiin tai pojat äitinsä vaatteisiin ja tuntea voimakasta samuutta sukupuoleen, johon he ovat pukeutuneet. Transsukupuoliset lapset saattavat tehdä tarkkoja havaintoja omaa kokemusta vastaavan sukupuolen pukeutumisesta ja sukupuolimaneeereista.

Useimmat transsukupuoliset elävät suuren osan elämästään vaieten ja kieltäen transsukupuolisuutensa tai välttämällä asettamasta kysymystä omasta transsukupuolisuudestaan. Taustalla vaikuttaa ihmisten itsestään selvänä asiana omaksuma yhteiskunnan kaksijakoinen sukupuolijärjestelmä. Täten vanhemmat eivät kykene tunnistamaan lapsensa sukupuolen moninaisuutta, ja siksi harva lapsi uskaltanut erittelemään tunteuksiaan vanhemmilleen.

Monilla transsukupuolisilla aikuisilla on oma perhe. He menevät naimisiin, hankkivat ammatin ja uran sukupuoliristiriidastaan huolimatta. Tämä on psyykkisesti koettelevaa yhteiskunnassa, jossa ympäristöstä tulee koko ajan sukupuolittuneita vaatimuksia. Käsittelemätön transsukupuolisuus saattaa estää keskittymästä elämän muihin asioihin, kuten kouluun, opiskeluun, ammatinvalintaan, uraan, työhön sekä kykyyn luoda ihmissuhteita, etsiä elämänkumppania tai suostua elämänkumppaniksi. Jotkut vieraantuvat sosiaalisista suhteistaan, koska kokevat, että ovat jollakin tavalla hulluja, hirviöitä omasta syystään, vakavasti viallisia, outoja ja kummallisia tai että omassa itsessä on sisällä jotakin todella pahaa. Moni transsukupuolinen nuori tuntee voimakasta yksinäisyyttä ja ulkopuolisuutta siitä, mitä muut heidän ikäisensä pojat tai tytöt tekevät.⁴⁶

Useimman transsukupuolisen elämä menee oman todellisen sukupuolen tunnustamisen jälkeen uusille raiteille. Transsukupuolisuutensa tunnustaneen työura saattaa vaarantua⁴⁷. Tuttavapiiri voi vaihtua joko kokonaan tai osittain tai olla jopa vaihtumatta. Nämä pelot kuitenkin ovat transsukupuolisuutensa hyväksyneelle psyykkisesti raskaita asioita.

Kate (MtF): *Pelkäsin, että en kuulisi enää koskaan ystäväistäni. Pelkäsin, että he kaikki ajattelivat, että olen liian poikkeava heidän seuraansa. Olin hyvin kiitollinen siitä, miten avoimia miehenä tuntemani ystävät olivat mieleltään ja sydämeltyään.*⁴⁸

Simo (FtM): *Mä päätin sitten lähteä tähän prosessiin, mutta kesän aikana mietin sitten pääni puhki, et miten perhe ja sukulaiset ottaa tän*

*asian ja kaverit. Ja ne jutut pyöri mun päässä niin paljon, että mä vietin aika monia öitä unettomuuden vallassa.*⁴⁹

Eeli (FtM): *On tietysti paljon ihmisiä, jotka eivät kestäneet muutosta. Mutta mä en voi sille mitään. Joukossa oli tosi tärkeitä ystävyysuhteita. Ja joillekin sukulaisille se oli kova paikka, ainakin aluksi. Eräskin hoki, että mä en yhtään ajattele muita. Joskus kaljoissa se kysyi, miksi? Mä vastasin, että maailmassa on monta ihmeellistä asiaa.*⁵⁰

Jotkut voivat jopa ymmärtää ystävänsä paremmin muutoksen jälkeen kuin ennen. Vanhemmat voivat kokea lapsensa muutoksen jopa helpottavaksi, koska muutos saattaa paljastaa monia sellaisia asioita, jotka ovat askarruttaneet heitä aiemmin. Usein transsukupuolisen hyväksyvät parhaiten sellaiset ihmiset, jotka eivät tunne heidän entistä elämäänsä. He ikään kuin osaavat hyväksyä transsukupuolisen, jos hän hyväksyy itse itsensä.⁵¹

Simo (FtM): *Olen jälkeenpäin kuullut, että kerrottuaani transseksuaalisuudestani, monet kaverit on, vois melkein sanoa, että olleet huojentuneita, kun ne vihdoinkin tietää mikä/kuka mä oikein olen.*⁵²

Perhe saattaa sulkea transsukupuolisen pois elämästään. Perheenjäsenet voivat aluksi tuntea transsukupuolista perheenjäsentään kohtaan vihaa ja häpeää sekä kieltäytyä jopa puhumasta läheisensä transsukupuolisuudesta. Läheiset usein miettivät, mitä he ovat tehneet väärin tai olivatko he jättäneet tekemättä jotain. Läheiset saattavat jopa ihmetellä, mitä kummallista heissä itsessään on, jos läheinen on transsukupuolinen. Toisen transsukupuolisuus ei välttämättä tarkoita, että parisuhde tai perhe hajoaa.⁵³

Helin (MtF) puoliso Susanna: *Aluksi olin järkyttynyt. Olimme kaksi vuotta aiemmin saaneet tyttären, ja sitten tuli tällainen asia. Kävin läpi monta sisäistä kamppailua. Pariskunta meni Väestöliiton perheterapiaan ja pitkien terapiaistuntojen jälkeen päätti pysyä yhdessä. Seuraavaksi Heikin piti voittaa puolelleen transtutkimusyksikön psykiatri. Se kesti 14 kuukautta. Meitä transsukupuolisia epäillään hulluudesta joka käänteessä, Heli sanoo. Hän halusi hoitaa tyttärtään kotona ja tehdä siinä sivussa tutkimusprosessin omalla ajallaan. Siksi hän otti töistä vuoden vuorotteluvapaan.*⁵⁴

Moni perhe ja transsukupuolisen lähipiiri jatkaa yhdessä elämäänsä puolison tai elämäkumppanin transsukupuolisuudesta huolimatta. Ihmiset ovat alkaneet elää yhdessä rakkaudesta ennen kuin toisen transsukupuolisuus tuli näkyväksi. Yhdistävät tekijät ja tunneside ihmisten välillä usein säilyvät, vaikka transsukupuolisuus onkin aluksi järkytys perheelle.⁵⁵

Simo (FtM): *Me juteltiin pitkät pätkät ja mutsi tuntu suhtautuvan ok. Ja kun mä lopulta sain uskomaan, ettei se oo tehnyt mitään väärin, että se ei ole ”syyllinen” – Ja kun mä sitten rupesin käyttämään mun nykyistä nimeäni ja kerroin mutsille, se hyvin nopeasti oppi sitä käyttämään ja aika luontevasti esitteli mua ihmisille nuorempana poikanaan. Ja kun mummo ekan kerran mainitsi mun uuden nimen mun kuullen serkun mukulalle, kun se jonkun jutun musta kerto, niin se oli aika vahva tunnekokemus mulle. Se, että yli 80-vuotias ihminen suhtautuu niin hienosti – – Faijan kanssa ei mennyt ihan putkeen. Se on uusissa naimisissa ja mulla on pikkusisaruksia – – Harmi vaan, että isä ei suostunut käyttämään mun uutta nimeäni silloin, kun mukulat oli tosi pieniä, koska silloin tää juttu olis paljon helpompi.*⁵⁶

Ympäristö ja muut ihmiset voivat tehdä paljon sen hyväksi, että transsukupuoliset ja heidän perheensä selviävät yhteiskunnassa eri tilanteissa. Raskainta transsukupuolisille on, että he joutuvat vakuuttamaan ympäristöään yhä uudelleen oman toimintansa moraalisesta oikeutuksesta. Transsukupuolinenkin haluaa elää tasapainoista ja vapaata elämää, mieluiten yhdessä perheensä ja tuttavapiirinsä kanssa. Voidakseen elää haluamallaan tavalla he kaikki saattavat tarvita yhteiskunnassamme monenlaista ja monialaista tukea ilman sääliä ja surkutteluja.

Aarni (FtM): *Vaikka onkin paskamaista, että olen transsukupuolinen, olisi väsyttävää, jos minuun suhtauduttaisiin koko ajan huolestuneesti tai sääliä.*⁵⁷

Heli (MtF) ja hänen puolisonsa Susanna: *Vilja-tytär piirtää olohuoneen lattialla aurinkoja, lammaspilven ja kuvan perheestään.*

”Äitin hiuksissa on raitoja ja isin hiukset ovat kiharat”, hän kertoo.

Mutta mitä tytär ajattelee siitä, että isistä on tullut nainen?

”Hän on kasvanut tämän mukana”, äiti sanoo.

”Kun tytär oli kaksivuotias, kerroimme hänelle lorun siitä, mistä on pienet tytöt ja pojat tehty, ja sanoimme, että isin taikinaan on mennyt vähän sokeria. Tytär on ymmärtänyt kaiken hirveän hyvin. Paremminkin moni muu.”⁵⁸

Perheellisillä ja avioliitossa elävillä sukupuolenkorjauksen läpikäyneillä ihmisillä on monia pulmia yhteiskunnassamme. Nämä pulmat aiheutuvat usein viranomaisten toiminnasta. Esimerkiksi jos aviopuolisoista toinen korjaa sukupuolensa, heistä tulee samaa sukupuolta olevia. Avioliitossa oleva transsukupuolinen ei voi saada uutta henkilötunnusta, mikäli hän ei samalla muuta suhdettaan rekisteröidyksi parisuhteeksi. Jotkin perheet vierastavat ajatusta rekisteröidystä parisuhteesta ja jatkavat avioliitossa, jonka kokevat eliniäksi solmituksi. Transsukupuolinen puoliso joutuu siten elämään yhteiskunnassa niin että hänen nimensä ja henkilötunnuksensa viittaavat eri sukupuoleen. Esimerkiksi naisella on miehen henkilötunnus.

Heli (MtF): Joudun kuljettamaan passintarkastusta varten nivaskaa papereita, jotka kertovat minun olevan transsukupuolinen. Se rikkoo räikeästi yksityisyydensuojaani. Ja en edes halua tietää, mitä minulle tapahtuu, jos esittelen papereita maassa, jossa homoseksuaaleja pistetään vankilaan.”⁵⁹

Transsukupuolisen perheeseen kuuluu usein myös lapsia, ja he saattavat kokea ympäristöstään moninaista suhtautumista itseensä ja perheeseensä, vaikka heille itselleen ei isän tai äidin transsukupuolisuus olisi ongelmallista. Eeli Niinivirran tytär kertoo, että jopa hänen menoaan lukioon on hämmästelty ja sitä, että hän pärjää lukiossa ja kirjoituksissa. Tytär kuvaa yleistä suhtautumista näin⁶⁰:

Eelin (FtM) tytär: Tätä virkailijaa järkyttää se, ettei minusta tullutkaan mentaalisesti häiriintynyt sosiaalitapaus – – On myös hämmästelty, että minusta tuli kaunis nuori nainen! Totta kai, eihän tämä periydy – – En ajattele, että meidän perheemme olisi jotenkin erilainen. Sillä ei ole mitään merkitystä. Termi Äiti tai Isä ei mielestäni ole sidottu sukupuoleen, kunhan ihminen kokee, että hänellä on isä tai äiti.”⁶¹

Eeli (FtM): Miehisyyks on minulla päässä, äitiys sydämessä – – Tyttären kanssa olemme puhuneet siitä, antaako yhteiskunta minun olla hänen

*äitinsä. Kun minua kutsuttiin isäksi, se hämmensi, koska äitiys on minussa sisällä – Äitiys ei katoa minnekään koskaan. Olen ylpeä siitä.*⁶²
Anna (MtF): *Poika tosin vierastaa ajatusta, että lapsenlapseni kutsuisi minua mummoksi. Niinpä olen hänelle Anna-täti.*⁶³

Oman sukupuolikokemuksen tunnistaminen ja tunnustaminen saat-
taa tapahtua vasta aikuisuudessa. Vasta silloin transsukupuolinen ehkä
kokee olevansa kypsä astumaan ulos elämästä, jota ei koe omakseen ja
joka tuhoaisi hänen toiveensa, intohimonsa ja kehonsa. Transsukupuoli-
sen pyörähtäminen ulos kaapista sekoittaa joksikin aikaa koko hänen ja
hänen läheistensä elämän. Harva kuitenkaan katuu päätöstään. Perhei-
den kohdalla on ehkä syytä muistaa, että vanhemmuus ei katoa suku-
puolenkorjauksessa.

Christine (MtF): *Olin 26-vuotiaana viimein ihminen, joka halusin olla. Se oli minulle sopiva elämä, vaikkakin ehkä epätavanomainen. En halunnut muuttaa siinä mitään. Elämäni oli tulos omista päätöksistäni. Olivat ne sitten oikeita tai vääriä, ne olivat minun päätöksiäni. – En ollut häpeissäni. Olin luonut paradoksin; minulle sopiva elämä oli epänormaalia ja sopimusten vastaista.*⁶⁴

Simo (FtM): *Nimen ja sotun muuttuminen olivat prosessin seuraava käännekohta ja kun mä kävelin ulos henkikirjoittajan toimistosta, mä olin varmaan maailman onnellisin mies sillä nimenomaisella hetkellä. Mä hymyilin varmaan kuin idiootti.*⁶⁵

Sukupuolenkorjaus

Transsukupuolisuudessa ei ole kysymys seksuaalisesta häiriöstä tai sek-
suaalisesta suuntautumisesta vaan sukupuolen kokemisesta joksikin. Se
on sukupuoli-identiteettiin liittyvä pulma (engl. *Gender Identity Disorder*⁶⁶). Lääketieteessä ja oikeustieteessä transsukupuolisista käytetään il-
maisua *transseksuaali* (engl. *transsexual*), vaikka asialla ei ole mitään teke-
mistä seksuaalisuuden kanssa. Hyvin yleisesti transihmisten keskuudes-
sa ja kirjallisuudessa ovat käytössä myös ilmaiset *Female-to-Male* (FtM)
ja *Male-to-Female* (MtF). Ensimmäinen on transsukupuolinen, joka on
biologisesti nainen mutta kokee olevansa mies. Jälkimmäinen on biolo-
gisesti mies mutta kokee olevansa nainen.

Sukupuolenkorjaukseen (engl. *sex reassignment*)⁶⁷ liittyviä toimenpiteitä tehdään niin transsukupuolisille kuin intersukupuolisillekin. Hoidon lähtökohta on, että henkilön sukupuoliominaisuudet vastaavat niin hyvin kuin mahdollista henkilön omaksi kokemaa sukupuolta. Lääketieteellisesti hoidot ovat hormonaalisia ja kirurgisia toimenpiteitä.

Intersukupuolisten ja transsukupuolisten lähtökohta toimenpiteille on kuitenkin erilainen. Intersukupuolisilla on jo olemassa, ei tietenkään jokaisessa yksilöllisessä tapauksessa, erilaisilla painotuksilla molempien sukupuolten biologisia sukupuoliominaisuuksia. Jotkut heistä haluavat vahvistaa paremmin edustettuna olevia sukupuoliominaisuuksiaan tai jopa korjata sukupuolensa toiseksi, koska vauvana määritelty sukupuoli ei vastaa heidän omaksi kokemaansa sukupuolta.

Transsukupuolisen sukupuolen korjaamisessa vaihdetaan juridinen sukupuoli. Biologiset muutokset toteutetaan hormonihoidolla. Jotkut transsukupuolisista haluavat myös kirurgisia toimenpiteitä esimerkiksi sukupuolielimiin ja plastiikkakirurgisia toimenpiteitä kasvoihin. Suomen noin viidestä tuhannesta transsukupuolisesta vain joka kymmenes käy läpi sukupuolenkorjauksen kaikki vaiheet. Kaikille sukupuoli-ristiriitaa kokeville sukupuolenkorjaus ei ole sopiva tai oikea ratkaisu. Joillekin sopivampi tapa on elää esimerkiksi transvestiittina tai transgenderinä, joita kuvataan tuonnempana. Transgender-elämä edellyttää, että ihminen kykenee hyväksymään oman sukupuolisen moninaisuutensa, löytää kykynsä ja taitonsa elää yhteiskunnassa kahden sukupuolen välissä sekä löytää oman paikkansa juuri sellaisena kuin hän itse on.

Jaana (mies): *Jos transvestinen henkilö ei saavuta elämässään tasapainoa itsensä kanssa, kompensoiden taipumustaan toisilla elämänalueilla, harastustensa, ystäviensä tai lähipiirin tukemana, se voi muuntua äärimmillään haluksi kokonaan vaihtaa sukupuolta. Hän on niin valtavassa ristipaineessa psyykeensä kanssa, ettei kykene muuta tietä löytämään.*⁶⁸

Sukupuolenkorjaus on yhteiskunnassamme monella tavalla valvottua ja säädeltyä. Kuka tahansa ei voi muuttaa sukupuoltaan juridisesti toiseksi. Sukupuolenkorjausta säädelään kahdella lailla. Nämä lait ovat laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta N:o 563/2002 ja sterilointilaki N:o 564/2002. Niiden mukaan sukupuolen virallistaminen edellyttää lääketieteellistä selvitystä siitä, että henkilö kokee pysyvästi kuuluvan-

sa toiseen sukupuoleen, hän kykenee elämään arjessa omaksi kokemansa sukupuolensa mukaisesti sekä ymmärtää sukupuolenkorjausprosessiin liittyvät vaikeudet.

Psykiatrin lausunto Simosta (FtM): *Omaa realistisen käsityksen sekä kastreataatiosta että elämästä sen jälkeen. Tva [tutkittava] on toiminut aktiivisesti transseksuaalien asioissa ja perehtynyt tiedollisesti toimenpiteiden kulkuun. Toisaalta tva vaikuttaa myös tiedostavan erilaiset sukupuolenkorjausprosessiin liittyvät vaikeudet – Varsinaisen sukupuolenkorjausleikkauksen tva uskoo parantavan elämänsä laatua, ei kuitenkaan muuttavan sitä ”ruusunpunaiseksi” – Tvalla itsellään on realistinen käsitys siitä, mitä kastreatio-toimenpide merkitsee.*⁶⁹

Koetun sukupuolen vahvistaminen edellyttää lain mukaan psykiatrin ja psykologin haastattelut ja testaukset. Hoitopäätöksen tekee asianomainen henkilö yhdessä erikoisyksikön psykiatrin kanssa. Sukupuolenkorjausta edeltävien selvitysten tarkoitus on kartoittaa viitteitä vahvempana esiintyvistä sukupuolesta. Selvitysten tavoite on erottaa transsukupuolisuudesta esimerkiksi ristiriitaiset ja torjutut homoseksuaaliset taipumukset, transvestisuus, psykoottiset kehitykset, sukupuoli-identiteettiin liittyvä ohimenevä hämmennys, intersukupuolisuus, mielialahäiriöt ja vakavat psykiatriset häiriöt. Sukupuoliristiriidan toteamiseksi käytetään myös endokrinologian alan osaamista.⁷⁰

Transsukupuolisen tutkimukset kestävät keskimäärin kaksi vuotta. Transsukupuolinen käy sinä aikana läpi niin sanotun *arkielämän testin* (engl. *Real-Life-Test*). Testin aikana seurataan, miten transsukupuolinen henkilö on kyvykäs elämään arkeaan sosiaalisesti omaksi kokemassaan sukupuolella ja täysvaltaisena kansalaisena.

Psykiatrin lausunto Simosta (FtM): *Biologinen nainen, joka on ollut tutkimuksissa transseksualismin vuoksi – Tva [tutkittava] itse on vakuuttunut kokemastaan maskuliinisesta sukupuoli-identiteetistä. Hän näyttäisi olevan voimakkaasti maskuliinisesti identifioitunut ja on ilmeisesti jo pidempään elänyt tämän mukaisesti maskuliinisessa sukupuoliroolissa – Mitään psykoottisia piirteitä ei ole tullut esille. Anamneesissa ei ole tullut esiin viitteitä vaikeista mielialahäiriöistä, keskusteluissa mieliala on neutraali – Tutkimusjakson perusteella ei ole tullut esille viit-*

teitä vakavasta psykiatrisesta häiriöstä. Hän ei oirehdi psyykkisesti, ei koe varsinaista psyykkistä kärsimystä, pyrkii hoitamaan arkista elämäänsä ikäänsä ja viiteryhmäänsä vastaavasti ja elää miehen sosiaalisessa roolissa. Lisäksi hänellä on edellytyksiä selviytyä sukupuolenkorjauksen aiheuttamista ongelmista sekä sosiaalisesti että psyykkisesti.⁷¹

Arkielämän testin tarkoitus on, että transsukupuolinen selviytyy yhteiskunnassa mahdollisimman hyvin toimenpiteiden jälkeen. Esimerkiksi transsukupuolinen ei useinkaan saavuta korjausprosessissa itse ajattelemaansa täydellistä kuvaa miehen ja naisen vartalosta. Hänen pitää siitä huolimatta pystyä elämään saavuttamansa kehon kanssa arkeaan, käymään työssä tai opiskelemaan sekä ylläpitämään ihmissuhteitaan ja luomaan uusia.

Kirurgiset toimenpiteet eivät aina onnistu toivotulla tavalla, ja niitä tehdään transsukupuolisille useita. Esimerkiksi arpikudos muodostuu yksilöllisesti eikä sitä pystytä ennalta arvioimaan. Leikkaus on aina riski. Ihmisen transsukupuolisuus ei tee kirurgisista toimenpiteistä riskittäviä.

Simo (FtM): Mutta en ole huolissani siitä, että menen niin sanotuksi koekaniiniksi. Kirurgi on leikannut kaksi FtM [naisesta mieheksi] transseksuaalia tähän mennessä, mutta kummassakin on käytetty eri tekniikkaa kuin mitä minä haluan käytettävän.⁷²

Transsukupuolisen tulee myös kyetä elämään menneisyytensä, nykyisyytensä ja tulevaisuutensa kanssa mahdollisimman tasapainoisesti. Arjessa tulee usein vastaan tilanteita, joissa muistellaan nuoruuden ja lapsuuden asioita. Kokemusten ristiriita omaksi kokemansa ja korjatun sukupuolen välillä saattaa hämmentää ihmisiä, vaikka ei asianomaisista itseään. Lähipiiri käy suhteessa transsukupuoliseen läpi omaa sopeutumisprosessia, ja siinä myös transsukupuolinen joutuu olemaan alati tukena. Koulutodistukset entisellä nimellä ovat aina työtilanteessa jälki menneisyydestä. Ihmisellä on myös aina mukanaan muistot, kuten Jaana (mies) toteaa varoittavasti lähettämässään aineistossaan: ”Hän voi oppia elämään kokemansa sukupuolen roolissa, mutta myös jäädä ansaan muistojensa kanssa.”

Arkielämän testin tarkoitus on auttaa ja tukea prosessin läpikäyntiä mutta myös tukea ja varmistaa elämää korjausprosessin jälkeen. Tutki-

musten pitkä kesto on aiheuttanut jonkin verran arvostelua leikkausta haluavien transsukupuolisten keskuudessa.

Tiina (MtF): *Kun on ikänsä miettinyt – – testeissä silti kysytään, oletko miettinyt tarpeeksi. Ja ehdotetaan vielä vuoden tai parin odottamista. Täysjärkeisellä ihmisellä pitäisi olla oikeus omiin ratkaisuihin omassa elämässään.*⁷³

Parhaimmillaan sukupuolenkorjausprosessi antaa yhdessä muiden tukiverkostojen kanssa monenlaisia välineitä ja keinoja suhtautua menneisiin kokemuksiin, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen voimavarana. Tämä tietenkin edellyttää, että kaikki transsukupuolisen kanssa toimivat ihmiset uskovat häneen ja hänen kokemukseensa, vaikka he ehkä eivät pysty hyväksymään hänen ratkaisuaan. Tosiasia on, että transsukupuoliset eivät muutu korjausprosessissa vaan heidän todellinen luontonsa tulee pintaan myös itselle ja toisille. Tämä auttaa ehkä lähipiiriä paremmin ymmärtämään, mistä transsukupuolisuudessa on kyse.⁷⁴

Transgender

Transgenderit (engl. *transgender*) ovat ihmisiä, joiden sukupuoli on monimuotoinen. He eivät koe olevansa pysyvästi ja vakaasti miehiä tai naisia. Useimmat heistä eivät halua sukupuolenkorjausta. Useimmat mielivät, että heillä on transidentiteetti. Se tarkoittaa, että he kokevat läpi elämän sukupuolensa monimuotoiseksi ja muuttuvaksi. He saattavat tuntea olevansa sukupuoleettomia tai sukupuoleltaan määrittelemättömiä. Transgenderit saattavat myös kokea, että heillä on samanaikaisesti sekä maskuliinisia että feminiinisiä ominaisuuksia, jotka yhdistyvät eri tavoin heidän persoonassaan, kehossaan, ilmeissään, eleissään ja elämäntyyliissään. Jotkut transgenderit toteuttavat sukupuolen monimuotoisuutta pukeutumistyyliellä, mutta tärkeintä heille on elää omaa arkeaan toisen sukupuolen, elämäntavan ja -tyylin mukaisesti.⁷⁵

Transvestiitti

Transvestisuudessa (engl. *cross dressing*) on kysymys halusta pukeutua ajoittain vastakkaisen sukupuolen mukaisesti ja ottaa vastakkaisen sukupuolen rooli. Transvestisuutta pidetään yleisesti ahtaan heteroseksuaalisen sukupuolikulttuurin tuotteena. Niin mies kuin nainenkin voi olla transvestiitti. Transvestiittimies ei koe olevansa pysyvästi nainen eikä naistransvestiitti mies. Valtaosa transvestiittimiehistä on heteroseksuaalisia miehiä, ja heitä arvioidaan olevan noin yhdestä neljään prosenttia väestöstä. Useilla on puoliso ja lapset.

Ulla (mies): *Mikäs siinä, vaimo sanoi, kun aluksi kerroin pitäväni sukka housuista. Kysyin saanko pukeutua hameeseen. Joo, ei sekään mitään. Kun halusin mennä uloskin sillä tavoin, ei hän käynyt nirhaamaan-kaan. On tavallaan pakko hyväksyä, että olen nyt tämmöinen. Minkäs sille mahtaa.*⁷⁶

Jaana (mies): *Murrosiässä rupesin kapinoimaan vastaan ja samoihin aikoihin aloin ymmärtämään, että minussa on jotain erilaista. Kaveripii-rini laajeni ja ystäväystyin helposti tyttöjen kanssa ja jotka johtivat myös sukupuoliseen kanssakäymiseen – Olin yllättävän suosittu, kutsuttiin kotihippoihin, kavereitten kesämoikeille, valittiin nuorten toimikuntiin ja kaikkea tällaista – Perustin perheen – Avioliittomme alkoi hyvin ja on kestänyt pitkään. Asumme nykyään erillään, mikä tapahtui lasten kotoa poismuuton jälkeen. Olemme lähes naapureita ja tapaamme viikoittain. Kummallinen tilanne, sillä emme ole päätyneet avioeroon.*⁷⁷

Transvestisuus, kuten transsukupuolisuus, on joillekin osa ihmisenä olemista itsenä ja kokonaisena. Se on ominaisuus, jonka merkit henkilö tunnistaa itsessään jo varhaisessa lapsuudessa.

Jaana (mies): *B:ssä tein yksinäisiä kävelyretkiä ja näihin oli totuttu – Minä suuntasin kulkuni venehuoneen vintille ja pukeuduin tytöksi. – Miten voisin muistaa 5–6-vuotiaan pikkupojan ajatuksia. – Muistan, että pelkäsin kiinnijäämistä, mutta tämä halu pukeutua tytön vaatteisiin oli vielä voimakkaampi. Se edusti jollain tavoin turvaa, hyväksymistä. Se oli ihka oma juttuni ja salaista. Mutta se edusti myös surua ja yksinäisyyttä.*⁷⁸

Ulla (mies): *Pienenä vedin huivin päähäni ja sanoin, että nyt tuli tyttö taloon – – Vanhempana kokeilin äidin sukkahousuja, neidän olivat ihan mukavat. 16-vuotiaana hankin omat sukkahousut. Kokeilin alushametta. Se tuntui yhä kivemmalta – – Opiskeluaikoina olin yksin lähes aina hame päällä. Tilasin ”Täydellisen naisen käsikirjan” – – Kesti kauan, ennen kuin minulla välähti, että voisin lähteä naiseksi pukeutuneena uloskin – – Olen transvestiitti, so what.⁷⁹*

Transvestisuus ei ole sairaus, mutta usein transvestiitti itse kokee syyllisyyttä, pelkoa ja häpeää. Salailu ja pelko paljastumisesta varjostavat usean transvestiitin elämää jopa keski-ikään asti. Monesti vasta silloin useat heistä päättävät pyristellä eroon transvestisuuden aiheuttamasta häpeäntunteestaan, koska oman transvestisuuden tunnustaminen vaatii hyvää itseluottamusta ja vahvaa uskoa itselle parhaaseen elämään.

Oman transvestisuuden kanssa eläminen suomalaisessa yhteiskunnassa ilman stressitekijöitä edellyttää usein myös keskusteluapua, terapiaa ja vertaisryhmän tukea. Tuki on monille transvestiiteille tarpeellinen, koska oman transvestisuuden tukahduttaminen, salailu ja pois silmistä pitäminen saattavat johtaa masennukseen. Salailu on raskasta, koska silloin ihminen kieltää olennaisen osan omaa persoonaansa. Läheisimmät ihmiset usein loukkaantuvat siitä, että heiltä on salattu jotakin olennaista, eivätkä niinkään siitä, että läheinen on transvestiitti.

Helena (mies): *On vapauttavaa olla toisten transujen kanssa. Porukassa tulee hyväksytyksi omana itsenään. Lisäksi meillä on hauskaa keskenämme, ryppyotsaisuus on tästä kaukana.⁸⁰*

Eeli (FtM, homoseksuaali, äiti, transvestiitti, mies): *Isabella on vanha hitti, alter ego, sellainen rooli. Aikuinen nainen, täysin erilainen kuin Eeli. Viime aikoina Isabella on päässyt vapaaksi liian harvoin. On ollut liikaa töitä. Isabella. Isabella on räväkkä, pukeutuu höyheniin ja kärttää huomiota. Ja Isabellalla on täysin eri ystäväpiiri kuin Eelillä. Yleensä hän liikkuu yksikseen.⁸¹*

Tukea voivat tarvita myös transvestiittien puoliset. Hekin tarvitsevat jonkun, kuten ystävän, terapeutin tai psykologin, jolle puhua miehensä tai vaimonsa transvestisuudesta. Hekin saattavat kokea pelkoa puolison transvestisuuden vuoksi ja tuntea riittämättömyyttä naisena tai miehe-

nä. Tasapainoinen elämä onnistuu parhaiten, kun ympärillä on hyväksyvä lähipiiri.

Helena (mies): *Pojat ottivat asian rauhallisesti: Sähän oot sama iskä kuin ennenkin. Ja jatkoivat tietokonepelejään. Olin helpottunut, kun sain kerrottua lapsille. Enää ei ole salaisuuksia.*⁸²

Miespuolisella transvestiitilla naiseuden toteuttaminen on osa miehenä olemista. Hänellä on voimakas tarve eläytyä naiseuteen ja ilmaista omia naisellisia puoliaan. Hän haluaa toteuttaa itseään naisena käyttämällä perinteisesti naiselle tyypillisiä ilmaisutapoja. Näitä ovat esimerkiksi meikkaaminen ja pukeutuminen naisten vaatteisiin osittain tai kokonaan sekä ilmaisu naisille tyypillisin ilmein tai elein. Tavoitteena miehen transvestisuudessa on kokonaisvaltainen mielihyvä sekä vapautuminen miesroolista ja siihen mielletystä vallasta.

Ulla (mies): *Naisena on kivaa. Naisena ulos lähtiessä voi valita vaatteet isosta valikoimasta. Miehellä on vain yksi oikea vaihtoehto – Parasta naisena olemisessa on vapaus. Olla mies on velvollisuus, olla nainen on oikeus.*⁸³

Transvestiittien halu toteuttaa itseään naisena vaihtelee eri elämänvaiheissa. ”Tyttöily” saattaa olla satunnaista tai ajoittain hyvinkin säännöllistä, esimerkiksi kerran kaksi viikossa. Halu pukeutua saattaa myös lisääntyä, kun muut elämään liittyvät ongelmat kasautuvat. Transvestisuus on pysyvä ominaisuus. Joillekin transvestiiteille on tärkeää esiintyä pukeutuneena julkisesti. He laittautuvat naisiksi lähtiessään tapaamaan esimerkiksi samankaltaisia ystäviään. Joillekin riittää pukeutuminen intiimisti kodin piirissä ja poissa toisten katseilta.

Jaana (mies): *Tämä tunne tai halu on ollut koko ikäni osa itseäni välillä häipyen lähes unohduksiin, välillä olen voinut tietoisesti sitä hallita, sallia sen osaksi itseäni, välillä jyrkästi vastustaa. Se on muuntunut, muuttanut muotoaan, se on muuttanut minua, minä olen muuttanut sitä.*⁸⁴

Helena (mies): *En häpeä sitä, että olen transvestiitti. Se on ominaisuuteni, jota en voinut valita. Enkä tiedä, mistä se johtuu.*⁸⁵

Monesti ajattelemme, että vain mies voi olla transvestiitti. Siksi haluamme tuoda esille, että myös nainen voi olla transvestiitti. Naistransvestiitit

tuntevat tarvetta pukeutua miesten vaatteisiin esimerkiksi ilmastaakseen kokonaisena omaa persoonallisuuttansa. Kulttuurissamme naisten transvestisuus jää usein huomaamatta arkipäivässä. Tämä johtuu siitä, että pukeutumistyyli on naisilla monimuotoisempia kuin miehillä. Housupuvussa jopa solmion kanssa esiintyvän naisen tyyli saatetaan tulkita joinakin aikakausina business-pukeutumisena ja muodikkaana herraintyylinä. Toisena aikakautena, kun muoti muuttuu, herraintyyli saattaa tuoda herkemmin mieleen naisen halun ilmaista transvestiittina itseään. Kulttuurissamme naisten miehekäs pukeutuminen tulkitaan usein myös seksikkääksi.

Sukupuolen ”löytäminen”

Sukupuoli nykymerkityksessä on suhteellisen uusi asia, ja se kietoutuu seksuaalisuuteen. Sukupuoli ”löytyi” 1800-luvun seksuaalitutkimuksen kautta. Sukupuolen ei pitkään aikaan katsottu olevan itsenäinen ja määräävä toimija vaan pikemminkin välttämättömyys seksuaalisuudelle. Kun sukupuoli tehtiin ilmeiseksi, käsitteen avulla luotiin yksi seksuaalisuuden tärkein toimintaperiaate. Tämä toimintaperiaate oli sukupuoleen kohdistuva halu – halu saada sitä, käydä siihen käsiksi, paljastaa se, vapauttaa se, jäsentää se puhetavoissa ja muotoilla totuus siitä, kuten Foucault esittää. Sukupuoli nähtiin suhteessa biologisiin toimintoihin ja anatomis-fysiologisiin ominaisuuksiin. ”Seksuaalisuutta” alettiin jakaa miehiseen ja naiselliseen sukupuoleen. Ensin mainittu harjoitti toimintaa, jälkimmäinen oli sen kohde. Sukupuoli alkoi toimia ilmaisuna ja universaalina merkityssisältönä sekä yhtymäkohtana sukupuolisuutta koskevan tiedon ja biologisen lisääntymistieteen välillä.⁸⁶

Tältä pohjalta tutkijoiden ajattelussa muotoutui pitkälti uskomus hierarkkiseen mielikuvaan sukupuolten vastakkainasettelusta (mies ja nainen, feminiininen ja maskuliininen) sekä ajatus, että sukupuoli on sisään pääsykeino kehon ja ihmislajin elämään. Sukupuolesta muodostui ruumiinkurin mittapuu ja säätelyn perusta. Sukupuolesta tuli keskeinen kohde vallalle, joka pyrki elämän hallitsemiseen. Etenkin naisen kehon ja sukupuolen lääketieteellistäminen vietiin läpi pikkutarkasti. Vauhdit-

tajana pidettiin velvoitetta, joka naisella on yhteiskunnassa sukupuolen-
sa vuoksi synnyttämisen, lasten terveyden, perheinstituution lujouden ja
yhteiskunnan yleisen hyvän vaalijana.⁸⁷

Valtavirta-ajattelussa niin tutkimuksessa, arjessa kuin julkisessa kes-
kustelussa sukupuoli on ollut 1970-luvulle asti olemassa lähinnä suku-
puolijaon kautta (engl. *gender divisions*). Sukupuoli on ollut osana yh-
teiskunnan rakenteellisia kysymyksiä, jotka ovat liittyneet sukupuoli-
rooleihin sekä vallan ja talouden jakautumiseen sukupuolten mukaan
yhteiskunnassa.

Keskeisiä keskustelun aiheita ovat olleet sukupuolten roolit työn ja
kotityön välillä sekä sukupuolten eriarvoinen palkkataso. Tämä keskus-
telu jatkuu yhä edelleen. Tulokulma aiheeseen on aina ollut painottunut
siten, että mies on yhteiskunnan rakentaja ja nainen on luonnostaan ko-
din ylläpitäjä, äiti ja vaimo. Naista on pidetty ikään kuin miehen työvoi-
man uusintajana: nainen laittaa ruoan työstä palaavalle miehelle, pesee
ja silittää miehen vaatteet, huolehtii miehen vapaa-ajan ympäristön eli
kodin puhtaudesta ja tekee miehelle tilaa työstä palautumiseen kotona.
Tulokulma keskusteluun on ollut sama Suomessa siitäkin huolimatta,
että naiset ovat osallistuneet työelämään ja yhteiskunnan rakentamiseen
merkittävässä määrin 1960-luvulta lähtien.

Aiempi valtavirta-ajattelu lähti siitä, että sukupuoli on jotakin varten.
Sukupuoli on olemassa johonkin käyttöön ja yleisemmässä mielessä jon-
kin muun olemista varten. Esimerkiksi sukupuolet ”mies” ja ”nainen”
sekä sukupuoliroolit ovat ensisijaisesti olemassa suvunjatkamista ja yh-
teiskuntajärjestystä varten. Sukupuolijärjestelmä on ihmisten yhteiseen
sopimukseen perustuva toiminnan malli. Ihmiset valitsevat sen, koska
sen avulla he saavuttavat toivotut päämäärät, mitä ne sitten ovatkin. Su-
kupuolen liittäminen suvunjatkamiseen on johtanut siihen, että suvun-
jatkamiskykyä on alettu pitää lähtökohtana ja normina kaikessa suku-
puoleen liittyvässä riippumatta siitä, onko asianomainen suvunjatkamis-
kykyinen tai -haluinen.⁸⁸

Sukupuolijärjestelmä on kokonaisuutena sosiaalistamisen järjestelmä.
Käytännössä tämä ilmenee siinä, miten tavoitteellisesti kasvatuksessa ih-
miset sukupuolitetaan ja määrätietoisesti sosiaalistetaan sukupuolisuu-
teen. Ihmiset sosiaalistuvat hyväksymään kaksijakoisuuden totuutena ja
nimeämään itsensä jompaankumpaan sukupuoliluokkaan.⁸⁹

Sukupuolijärjestelmä on perushierarkia, jonka mukaan sosiaalistumme ja elämme suomalaisessa yhteiskunnassa sekä kohtaamme toiset ihmiset ammatillisissa ja arjen tilanteissa. Se ei kuitenkaan tarkoita, että meillä ei voisi olla kokemusta jostakin muusta tai että todellisuutta koskevat määritelmät eivät voisi olla myös toisin sovittu. Ihminen ei koskaan sosiaalistu täydellisesti. Sisäistetyt asiat ovat jatkuvasti alttiita vaihtoehtoisille todellisuuden määritelmille. Tämä johtuu siitä, että sisäistymät ovat juurtuneet syvälle tietoisuuteemme ja muodostuneet itsestään selviksi arkipäiväisessä elämässä. Siten ne myös ovat alttiita syrjäytymään.⁹⁰

Muun muassa transsukupuoliset, intersukupuoliset, homoseksuaalit ja transvestiitit ovat elävä esimerkki siitä, että sisäistetyt asiat ovat alttiita tarvittaessa syrjäytymään. He elävät sukupuolijärjestelmämme mukaan, ja samanaikaisesti he kokevat jotakin toisenlaista kuin se, mihin heitä sosiaalistetaan.⁹¹

Nykypäivän keskustelua sukupuolten yhdenvertaisuudesta varjostaa edelleen jossain määrin vanhakantainen ajatus erosta, jossa miehen katsotaan toteuttavan yhteiskunnallista ja älyllistä toimintaa ja naiset luonnollista hellyyteen perustuva toimintaa. Ajattelutavan lähtökohta on biologinen, ja naisen kyky synnyttää on siinä otettu selittäväksi tekijäksi naisten ja miesten rooleille ja toiminnalle yhteiskunnassa.

Yhteenveto

Sukupuolisena ihminen on suuntautunut maailmaan, mutta samanaikaisesti sukupuolisena kannamme mukanaamme sukupuoleen liittyviä kulttuurisia kerrostumia. Sukupuolisena maailma on toisaalta ennalta arvattu ja toisaalta arvaamaton. Oman sukupuoli-identiteetin kehittymiseen vaikuttavat samanaikaisesti biologiset, kuten anatomiset, geneettiset ja hormonaaliset, ominaisuudet. Siihen vaikuttavat myös juridiset asiat, aistinen ja psyykkinen kokemus sekä sosiaalinen sukupuoli. Sukupuoli-identiteetti muodostuu moninaisten tiedostettujen ja tiedostamattomien sukupuoleen liittyvien tapojemme ja tekojemme, tunteidemme, elämiemme vuorovaikutusprosessien, sosiaalisten käytäntöjen sekä kulttuuristen kokemustemme ja niille antamiemme merkitysten avulla.

Sukupuoli on perustavanlaatuisesti monimerkityksinen biologisesti, sosiaalisesti, kehon aistisuutena ja psyykkisenä kokemuksena. Tasapainoinen, vaikkakin muuttuva sukupuolen subjektiivinen kokemus on tärkeä osa ihmisen minäkuvaa ja sukupuoli-identiteettiä. Se ei kuitenkaan tarkoita, että ihmisen kaikki teot ja ajatukset eri tilanteissa olisivat tulkittavissa tuon sukupuolikokemuksen kautta.

Pohdittavaksi

- 1) Valitse tarkastelun kohteeksi vieressäsi istuva tai kadulla vastaan tuleva henkilö, edellinen asiakkaasi, oppilaasi tai opiskelijasi. Kirjoita ja kuvaile tämän henkilön ominaisuuksia. Mieti, millaisten sukupuolen ominaisuuksien perusteella määrittelit hänen sukupuolensa. Kuvauksen kirjoittamisen jälkeen pohdi, mistä tapasi määrittellä kimpoa. Käytä apunasi seuraavia kysymyksiä:
 - Missä olet kasvanut ja millainen oli kasvuympäristösi?
 - Kuka sinua pääsääntöisesti kasvatti?
 - Millaisia ajatuksia ja käsityksiä ensisijaisilla kasvattajillasi oli miehistä ja naisista sekä heidän mahdollisuuksistaan tai heille mahdottomista asioista yhteiskunnassa?
 - Millaisia käsityksiä perheesi lähipiirillä oli miehistä ja naisista sekä heidän mahdollisuuksistaan tai heille mahdottomista asioista yhteiskunnassa?
 - Millaiset sukupuoleen liittyvät uskonnolliset arvot ja säännöt olet omaksunut kasvuympäristöstäsi?
 - Pohdi nykyistä elinpiiriäsi. Miten nykyiset ystäväsi, tuttavasi ja työtoverisi ajattelevat miehistä ja naisista sekä heidän mahdollisuuksistaan tai heille mahdottomista asioista yhteiskunnassa?
 - Miten ystäväsi, tuttavasi ja työtoverisi toimivat arjessa suhteessa miehiin ja naisiin?
 - Millaisia ovat sinun omat ajatuksesi ja käsityksesi naisista ja miehistä sekä heidän mahdollisuuksistaan tai heille mahdottomista asioista yhteiskunnassa?

- Pohdi, millaista mielestäsi on olla nainen tai tyttö ja mies tai poika perheessä, päiväkodissa, työelämässä, koulussa tai koulutuksessa.
- Onko sinulla sukupuolesi suhteen tulevaisuudenodotuksia? Millaisia ne ovat?
- Onko jotakin, josta et pidä miehenä tai naisena olemisessä nyky-yhteiskunnassa? Jos on, miten koet voivasi itse vaikuttaa asian muuttumiseen?

2) Jatka pohdintaa sukupuolesta seuraavien kysymysten avulla:

- Kuvaile vapaasti, mitä on ”mies” ja mitä on ”nainen”.
- Miten mielestäsi ”miehet” ovat ja mitä he tuntevat?
- Miten mielestäsi ”naiset” ovat ja mitä he tuntevat?
- Millaisia asioita pidät feminiinisinä ja maskuliinisina?
- Pohdi, miten feminiinisuuden tai maskuliinisuuden voi tuntea.

3) Millainen on mielestäsi naisena tai miehenä olemisen kokemus?

Onko naisena tai miehenä olemisen kokemus mielestäsi samanlainen kuin se, millä tavalla puhut siitä?

Sukupuoleen tekemisenä, tuottamisena ja esittämisenä liittyy ajatus, että sukupuoli tehdään jotakin varten ja se on olemassa jokin varten. Pohdi seuraavia asioita peilaten omaan sosiaaliseen sukupuoleesi: Kenelle sukupuolta tehdään, tuotetaan tai esitetään ja mitä varten? Mistä ajattelutapasi nousee?

Milloin sukupuolen tekemisen, tuottamisen tai esittämisen aika alkaa ja päättyy?

Sukupuolen tekemiseen liittyy myös eettinen pulma. Pohdi, mitä on oikea tai aito sukupuolen tekeminen, tuottaminen tai esittäminen. Kuka siitä päättää? Kenellä on oikeus määritellä se?

Seksuaalisen halun monimuotoisuus

Heteroseksuaalisuus ajattelun perustana

Seksuaalisuutta kokonaisuutena, seksuaalista halua ja seksuaalista suuntautumista on tarkasteltu hyvin monella tavoin eri vuosisatoina. Tämä kertoo siitä tosiasiasta, että seksuaalisuuteen viittaavat käsitteet ja niiden merkitykset (seksuaalisuuden kuuluminen kotielämään ja suvunjatkamiseen, romanttinen tai todellinen rakkaus, avioliitto, perhe) ovat olleet väestön hyvinvoinnin ja lukumäärän säätelyyn ja määrittelyyn valjastettuja historiallisia, tiettyyn aikakauteen kuuluvia ihmisten luomia luokituksia ja sopimuksia eivätkä ”luonnon lakeja”.⁹²

Länsimaissa alettiin erityisesti kiinnostua seksuaalisuudesta 1700-luvun alussa. 1870–90-luvuilla luotiin ja omaksuttiin tieteelliseen ja pikkuhiljaa myös arkiseen kielenkäyttöön sellaiset käsitteet kuin ”seksuaalinen”, ”heteroseksuaalisuus”, ”homoseksuaalisuus” ja ”seksuaalinen suuntautuminen”. Uusien käsitteiden synnyttyä myös seksuaalisuuden ja sukupuolen merkityksenanto muuttui. Ennen 1800-lukua ei tunnettu seksuaalisuutta ja sukupuolta siinä merkityksessä kuin me ne nykyisin ymmärrämme. Ihmistä ei määritelty hänen seksuaalisuutensa perusteella. Aiemmin seksuaalisuudella viitattiin erityyppisiin seksiakteihin ja seksuaaliseksi miellettyihin kehonosiin (sukupuoliin). Muun muassa antiikin Kreikassa tehtiin ero miehen ja naisen sekä ”ylempien” ja ”alempien” suhteiden välillä. Myös halu ja nautinto olivat tärkeä osa ihmiselä-

mää. Vasta valistuksen aikakaudella nautinnosta on alettu puhua seksuaalisuutena.⁹³

Antiikin Kreikassa miesten välisistä suhteista ei puhuttu homoseksuaalisuutena vaan *pederastia*na. Sitä pidettiin vapaan miehen itsesuhteena ja oikeutena kokea mielihyvää filosofian, erotiikan ja poikarakkauden piirissä. Pederastian lisäksi vapaan miehen oikeuksiin kuului myös aistillisuuden tuottama huvi hetairan eli prostituution ylimmässä hierarkiassa olevan vapaan ja omasta omaisuudesta päättävän naisen kanssa. Halun kohteen sukupuoli ei ollut olennainen asia vaan huolehtiminen omasta terveydestä, mieskunnosta ja henkisestä vireydestä. Myös naisten väliset seksuaaliset suhteet olivat tietyissä olosuhteissa hyväksyttyjä.⁹⁴

Seksuualikäsityksemme muotoutui alkujaan biologisen ja kristillisen sukupuolikäsityksen, lääketieteen sairauskäsitysten, patologiadiskurssin sekä seksuaalirikosten eli sukupuolielinten väärinkäytön tuomitsevien kristillisten käsitteiden maallisen tulkinnan pohjalta. Näitä käsityksiä vasten historiallisen toiminnan ja kielellisten määrittelyjen tuloksena on luotu suvunjakamisen tavoitteita parhaiten palveleva ajatus ”normaalista” seksuaalisuudesta. ”Normaalin” seksuaalisuuden katsottiin olevan heteroseksuaalisuutta, jonka lähtökohtana on syntymässä saatu biologinen, fysiologinen ja anatominen ruumis ja siitä seuraava luonnollinen heteroseksuaalisuus, seksuaalinen suuntautuminen toiseen sukupuoleen kuin itse on⁹⁵.

Tästä syystä sanottiin ei epätuottaville seksuaalisuuden muodoille. ”Poikkeavaksi” määriteltiin sellaiset seksuaali-ilmaisujen muodot, joiden tarkoitus ei ollut lisääntyminen vaan mielihyvä, nautinto ja itsetyydytys. Homoseksuaalisuudesta tuli hedelmättömänä seksuaalisuutena ”poikkeavaa”. Myös hermafrodiitteja (intersukupuolisia) pidettiin pitkään rikkolisina tai rikoksen jälkikasvuna, koska heidän anatomiansa ja koko olemuksensa rikkoivat sukupuolia erottavaa ja yhtymistä säätelevää lakia.⁹⁶

Mitä heteroseksuaalisuus on? Nykyään tulkitsemme kulttuurissamme⁹⁷, että *heteroseksuaali* (engl. *heterosexual*) on henkilö, jonka seksuaalinen suuntautuminen kohdistuu toiseen sukupuoleen kuin hän itse on. Mies suuntautuu naisiin ja nainen miehiin. Seksuaalisuuden tavanomaisen tarkastelun lähtökohta on miehen ja naisen välinen suhde, ja heidän toisiinsa suuntautumista pidetään normaalina ja terveenä seksuaalisuutena. Heteroseksuaalisuutta pidetään synnynnäisenä ominaisuutena, kos-

ka useimmat väestöstä ovat heteroseksuaaleja suuntautumiseltaan, vaikka eivät välttämättä halustaan. Seksuaalista halua tai seksuaalista tunnetta on sukupuolen, naisen ja miehen, näkökulmasta tarkasteltuna kahdenlaista: sekä heteroseksuaalista että homoseksuaalista.⁹⁸

On syytä erottaa kaksi käsitettä: *seksuaalinen halu* ja *seksuaalinen toiminta*. Seksuaalinen halu ei vielä kerro siitä, miten ihminen toimii seksuaalisesti. Toiminnasta ei välttämättä paljastu ihmisen seksuaalinen halu eli se, mikä tuottaa mielihyvää, iloa ja tyydytystä. Seksuaalisesta toimintatavasta ei voi päätellä muuta kuin sen, että ihminen suuntautuu tai käyttäytyy nimenomaisessa tilanteessa tietyllä tavalla.

Mies (biseksuaali): *Minulle aistillisuus oli erityisen tärkeää, aistien kokemus onnesta, näköaistin onni katsella hänen kauniita kasvojaan ja vartaloon, kuuloaistin onni kuunnella hänen kaunista ääntään, tuntoaistin onni koskettaa <häntä, vaikkapa vain kevyesti vaatteitten läpi.*⁹⁹

Ajattelutapa, että kaikki ovat heteroita, on ongelmallinen myös monille heteroille itselleen. Se ei tee eroa lajin lisääntymisen ja seksuaalisuhteiden ja tunteiden välille. Seksuaalisuus on paljon muutakin kuin suvunjakamista. Seksuaalisuus on myös mielihyvän tuottamista itselle ja toiselle ilman lisääntymishalua. Heteroseksuaalisuus on tässä merkityksessä samanlainen sukupuolisen halun ilmaisutapa kuin homoseksuaalisuus tai biseksuaalisuus, eikä niitä siten ole tarpeellista pitää eriarvoisina yhteiskunnassa.¹⁰⁰

Seksuaalitutkijat, muun muassa Sigmund Freud, ymmärsivät 1800–1900-luvun molemmiin puolin, että seksuaalisuus on muutakin kuin suvunjakamista. Se ”muu” kuitenkin edelleen määriteltiin järjen vastaiseksi. Myös seksuaaliteorioiden käsitteistö perustui pitkälle 1900-luvulle 1800-luvun seksuaalipatologiseen käsitteistöön ja medikaaliseen lähestymistapaan, jonka keskeisiä käsitteitä olivat synty, sairaus ja rikos. Foucault’n ajatuksia soveltaen voi todeta, että tuo käsitteistö on muodostunut pitkälti kahdensadan vuoden ajan käydyssä sodassa itse tyydytystä vastaan.¹⁰¹

Halun ja nautinnon kieltäminen

Käsitteillä ”heteroseksuaalisuus”, ”homoseksuaalisuus” ja ”seksuaalinen suuntautuminen”, niille annetuilla merkityksillä sekä ajatuksella seksuaalisuuden kokemistavoista on saatu haltuun ”järjen vastainen” sukupuolieliimiä hallitseva halu. Seksuaalisuuden lääketieteellistyminen, luonnontieteellis-biologinen ajattelu ja sitä vasten seksuaalisuuteen liittyvien kokemistapojen nimeäminen loivat 1800-luvun lopulta lähtien seksuaalisuutta ja sukupuolta koskevat luokitukset, niiden rajat ja merkitykset. Tuolta ajalta on peräisin ajatus, että sukupuoliiruumis on seksuaalisuuden riivaama ja ruumista hallitsee psyyke. Tämä ajatus hallitsee edelleen joidenkin käsityksiä siitä, miten ymmärrämme seksuaalisuuden, sukupuolen ja seksin nykyaikana.¹⁰²

Merkittävä rooli uuden seksuaalisuutta koskevan ilmapiirin muutokseen 1700-luvulta eteenpäin on ollut kristinopilla ja valistuksella. Kaiken lihallisuuden kieltävä uskonnollis-moraalinen elämänkäsitys sekä siveyden ja hurskauden vaatimus korvasivat seksuaalisiin nautintoihin myönteisesti suhtautuneet käytännöt. Itsensä ja oman ruumiillisen halunsa voittaminen, ihmisen aseksuaalinen kyky, syrjäytti nautinnon tavoittelun. Nautinnosta tuli synti, ja vapaan miehen itsesuhteen hoitaminen korvautui kristillisellä nöyryydellä ja syyllisyydentunnolla.¹⁰³

Seksuaalisuudesta puhuminen kokemuksena edellytti irrottautumista ajattelutavasta, jossa seksuaalisuus käsitettiin muuttumattomaksi. Se vaati pohdintaa ja ymmärrystä siitä, kuinka länsimainen moderni yksilö saattoi kokea itsensä seksuaaliseksi subjektiksi. Yksilön tuli suunnata huomio itseensä. Hänen tuli alkaa tulkita itseään. Hänen tuli tunnustaa ja myöntää itsensä halun subjektiksi. Yksilön tuli pystyä tarkastelemaan omaa seksuaalista haluaan, haluamistaan ja nautintoaan. Foucault’n mukaan länsimaissa muodostui ainoa sivilisaatio, jossa virkailijoille maksetaan siitä, että he kuuntelevat ihmisten tunnustavan sukupuoliisuutensa.¹⁰⁴

Tunnustus on puherituaali (*diskurssirituaali*), jossa subjekti itse tunnustaa sukupuoliisuutensa keskustelukumppanille. Toinen osapuoli ei ole vain keskustelukumppani, vaan hän on instituution edustaja, joka edellyttää, vaatii ja pakottaa tunnustukseen. Hän arvioi, tuomitsee, rankaisee, armahtaa, lohduttaa ja sovittaa. Tunnustus tapahtuu valtasuhteessa hierarkkisesti alhaalta ylöspäin. Instituution edustaja on kuka tahansa

toinen, joka edustaa tiettyä virallista ja tunnustettua yhteiskuntamuotoa, esimerkiksi perheessä äiti, vaimo, aviomies tai lapsi, sosiaali-, terveys- ja kasvatusalalla opettaja, perheterapeutti, sairaanhoitaja tai lääkäri.¹⁰⁵

Paluu haluun ja nautintoon

Psykoanalyysi loi edellytykset sille, että seksuaalisuus ainakin ajatuksellisesti vapautui osittain yhteiskunnan asettamien seksuaalisuutta valvovien lakien ikeestä, vaikka se ei itse järjestelmää pystynytään kumoamaan. Ennen kaikkea psykoanalyytikko Sigmund Freud loi edellytykset modernille seksuaalikäsitykselle ja kumosi kristinopin luoman käsityksen seksuaalisuudesta vain suvunjatkamisena. Hän palautti seksuaaliteeseen seksuaalisen halun ja nautinnon korostaen niiden itsenäisyyttä ja omaehtoisuutta. Hän muutti merkittävästi myös seksuaalikäsitysteistöä. Freudin mukaan seksuaalisuus ei ole synnynnäinen ominaisuus vaan omaehtoinen nautinto, jonka tehtävä ei ole palvella suvunjatkamista. Seksuaalisuus on ihmisen itseilmaisun muoto ja ihmiselle ominainen kyky tuntea oman kehonsa tuottamaa mielihyvää. Tämä kyky seksuaalisuuteen muodostuu ihmiselle kulttuurisesti erilaisten psykosomaattisten kehitysvaiheiden ja kasvukriisien kautta. Seksuaalisuus ei siis ole muodostunut biologisesti vaan kulttuurisesti.¹⁰⁶

Freudin teorian keskeiset käsitteet olivat *libido* (pyrkimys mielihyvään) ja *vietti*, jotka määräytyvät toistensa kautta. Libido on itsenäinen voima, joka hallitsee ihmistä syntymästä kuolemaan. Se pitää käynnissä viettiä sekä liikuttaa mielihyvään pyrkivää haluolentoa ja seksuaalisubjektia eli ihmistä. Freudin seksuaalikäsityksen keskeinen sisältö korosti seuraavia asioita:

- 1) Suvunjatkaminen ei ole seksuaalisuuden lähtökohta vaan mielihyvään pyrkiminen. Se sisältää myös samaan sukupuoleen liittyvän seksuaalisen halun.
- 2) Seksuaalisuus alkaa kehittyä jo lapsuudessa imeväisiässä eli oraalivaiheessa.
- 3) Seksuaalisuus on laajempi käsite kuin genitaalisuus, joka viittaa vain sukelimiin.¹⁰⁷

Freudin seksuaaliteoriaa voidaan pitää emansipatorisena, koska se omalla tavallaan laajensi ymmärrystä ihmisen seksuaalisuuden monimuotoisuudesta. Toisaalta se palautti jokaiselle ihmiselle fyysisistä, psyykkisistä ja sosiaalisista ominaisuuksista riippumatta mahdollisuuden omaan seksuaalisuuteensa ja sen ilmaisuun. Foucault esittää, että juuri psykoanalyysi vastusti ajattelutapaa, jossa perversio, perinnöllisyys ja rappeutuminen yhdistettiin toisiinsa. Se vastusti edellä kuvatun ajattelutavan politisointia ja kytkemistä yhteiskunnalliseen valtaan, esimerkiksi porvariston avulla perheinstituutioon, sekä niiden vaikutuksia yhteiskunnassa.¹⁰⁸ Toisaalta Freudin seksuaaliteoria jätti myös oven auki patologisoiville psykoanalyttisille kirjoittajille, jotka suhtautuivat erityisen kielteisesti muun muassa homouteen. Julkinen keskustelu oli avoin molemmille näkökulmille.

Aseksuaali

Aseksuaali (engl. *asexual*) on ihminen, jolta puuttuu seksuaalinen kiinnostus tai halu. Termin määritelmästä on monia versioita, koska ei ole yksiselitteisesti hahmoteltavissa, onko aseksuaalisuus seksuaalinen häiriö vai seksuaalisen suuntautumisen muoto. Monien aseksuaaleiksi itsensä määrittelevien mielestä kyse on vain seksuaalisesta suuntautumisesta, koska seksuaalisen halun puuttuminen ei aiheuta heille mitään ongelmia. Aseksuaalisuudella viitataan kristillisessä perinteessä myös puhdistautumiseen himosta ja kykyyn vastuullisesti säädellä omia lihallisia mielijohteita ja tunteita¹⁰⁹.

Aseksuaalisuus (engl. *asexuality*) eroaa selibaatista siten, että selibaatiti on henkilön päätös pidättäytyä seksistä, mutta aseksuaalilla ei ole alun perinkään halua, josta kieltäytyä. Aseksuaalit tosin voivat halutessaan harjoittaa seksiä, vaikka eivät saisikaan siitä itselleen mitään nautintoa. Mahdollista on myös, että aseksuaali ei saa joko fyysisistä tai psyykkistä nautintoa seksistä ja määrittelee itsensä tämän perusteella aseksuaaliksi.

Aseksuaalisuuden muotoja voivat olla esimerkiksi 1) täydellinen seksuaalisen ja läheisyyden halun puuttuminen, 2) seksuaalisen halun puuttuminen, mutta normaali läheisyyden halu tai 3) olemassa oleva seksu-

aalinen halu, joka ei kuitenkaan kohdistu kehenkään. Varsinaisen seksuaalisen halun puuttumisesta huolimatta aseksuaali saattaa haluta elää pitkäaikaisessa parisuhteessa tai kumppanuudessa samaa tai toista sukupuolta olevan kanssa.

Erityisesti lapset on määritelty aseksuaalisiksi. Kulttuurissamme ei juuri puhuta avoimesti lasten seksuaalisuudesta, vaikka lasten seksuaalisointia on tieteessä harjoitettu jo 1700–1800-luvulla lääketieteessä. Lapsen seksuaalisuus on ollut esillä jo sitä ennen kristillisessä kasvatuksessa. Kulttuurissamme lapsella on ollut tunnustettu sukupuoli anatomisena tosiasiana jo kahdensadan vuoden ajan, mutta seksuaalisuus sivuutetaan tai määritellään poissaolevaksi fysiologisesti yhä edelleen.¹¹⁰ Arjessa usein ajattelemme, että lapset ovat murrosikään asti aseksuaalisia. ”He ovat ’esivaiheisen’ sukupuolisuuden edustajia; he ovat sukupuolen ulkopuolella, mutta jo vaarallisella rajalinjalla”, Foucault kirjoittaa¹¹¹.

Lapset kasvavat kuin varkain omien aavistuksiensa varassa kulttuurimme seksuaalisiksi toimijoiksi. Lapsen seksuaalinen identiteetti ja seksuaalisen halun kohde voi olla suurikin yllätys vanhemmille, koska harvassa perheessä käydään nykyäänkään avointa keskustelua seksuaalisista suuntautumisista ja erilaisista kokemisen tavoista, omasta halusta ja tahdosta seksuaalisena toimijana. Sen sijaan lapsia muistetaan varoittaa sitäkin enemmän pedofiileistä ja muista laitonta seksuaalikäyttäytymistä toteuttavista ihmisistä.

Biseksuaali

Kulttuurissamme näkemykset *biseksuaalisuudesta* (engl. *bisexuality*) vaihtelevat. Usein ajatellaan, että biseksuaaleja ovat kaikki, joiden mieltymykset joustavat sekä homoseksuaalisuuteen että heteroseksuaalisuuteen. Biseksuaaleja olisivat myös sellaiset ihmiset, joiden mieltymyksen kohde vaihtelee eri elämänvaiheissa. Biseksuaalisuutta toisaalta pidetään erillisenä seksuaalisuuden muotona tai suuntautumisena ja toisaalta ajatellaan sen kietoutuvan sekä homoseksuaalisuuteen että heteroseksuaalisuuteen. Määrittämistä ei helpota myöskään se, että biseksuaalien kumppani voi yhtä hyvin olla seksuaaliselta mieltymyksiltään homo-, hetero- kuin biseksuaali¹¹².

Olennaista on se, millainen merkitys seksuaaliselle toiminnalle annetaan ja miten toiminta merkityksen kautta nimitään. Lyhyesti määriteltynä biseksuaaleja ovat miehet ja naiset, jotka fyysisesti ja tunnetasolla mieltyvät miehiin ja naisiin sekä haluavat ja rakastavat heitä. Sukupuoli ei ensisijaisesti ole biseksuaalille merkityksellinen. Tärkeä osa biseksuaalista minäkäsitystä on, että ihmiset itse arvostavat biseksuaalisia kokemuksiaan, eivät vähättele tai kiellä niitä eivätkä pidä kokemuksia itsensä ulkopuolella olevana.¹¹³ Tästä syystä biseksuaalille saattaa olla hyvinkin tärkeää, että hän kykenee nimeämään itsensä biseksuaaliksi.

*Mies: – – olin kaksi vuosikymmentä elänyt osaksi ristiriitaista, osaksi sopusointuista avioelämää, johon oli käytännössä siis kuulunut lähes pelkästään heteroseksuaalisia toimintoja. Homoseksuaalinen osatekijä oli olemassa, mutta se oli karkotettu mielikuvitukseen ja passiiviseen tarkasteluun.*¹¹⁴

Sosiaalipsykologi Suvi Ronkainen esittää, että biseksuaalisuutta ei kuitenkaan yleisesti pidetä seksuaali-identiteettinä. Ronkaisen mukaan tämä johtunee siitä, että kulttuurissamme ei ole biseksuaalisuudesta koettuja kertomuksia ja siten rakennusaineita biseksuaalisen identiteetin rakentamiseksi samalla tavalla kuin homoseksuaalisen identiteetin ja heteroseksuaalisen identiteetin muodostamiseksi. Kaikki eivät miellä eivätkä nimeä itseään biseksuaaleiksi, vaikka heillä olisi ollut eroottista viehtymystä, ihastumisia ja rakastumisia molempiin sukupuoliin. Kokemuksistaan huolimatta he saattavat nimitä itsensä pikemminkin homoseksuaaleiksi tai heteroseksuaaleiksi. Biseksuaalisuus on kulttuurissamme näkymätöntä.¹¹⁵ Kun siitä alettiin julkisesti puhua 1980-luvulla, se ensin leimattiin seksuaali-identiteettiään etsivien nuorten muoti-ilmiöksi. Tämä leima haittaanee niitä, jotka haluavat nimitä itsensä biseksuaaleiksi.

Biseksuaalisuuden tunnustaminen osaksi minäkäsitystä on ihmiselle usein hämmäntävää. Oman biseksuaalisuuden tunnustaminen julkisesti johtaa usein siihen, että ympäristö vähättelee tai ohittaa henkilön kokemuksen. Moni uskoo, että biseksuaalisuus uhkaa yhteiskunnan tuttuja ja hallittuja seksuaalisia käytäntöjä, koska se paljastaa seksuaalisuuden monimuotoisuuden ja moniselitteisyyden maailmassa.¹¹⁶ Hämmäntävää monille on myös, että biseksuaalit kykenevät elämään kahden, jopa kolmen todellisuuden välissä, jossa heillä on kolmen seksuaalisen todelli-

suuden tieto, kokemus ja aistinen kyky. Koska biseksuaali ei välttämättä samastu homoseksuaaleihin eikä heteroseksuaaleihin, molemmat ryhmät saattavat suhtautua häneen varauksellisesti sosiaalisissa tilanteissa¹¹⁷.

Nainen: *Elämäni on rikkaampaa, kun pystyn rakastumaan molempiin sukupuoliin. Ihminen on tärkein.*¹¹⁸

Mies: *Toisin kuin useimmat heteroseksuaaliset ja monet biseksuaalisetkin miehet, en ole heteroseksuaalisuuteni vanki. Mutta en ole liioin homoseksuaalisuuteni vuoksi uhan tai vaaran alainen, minua ei ahdisteta enkä ole haavoittuva.*¹¹⁹

Homoseksuaali

Niin mies kuin nainenkin voi olla seksuaali-identiteetiltään *homoseksuaali* (engl. *gay*). Homoseksuaaleista miehistä puhutaan *homoina* ja naisista *lesboina*. Homoseksuaalin rakkaus ja seksuaalinen halu suuntautuvat samaan sukupuoleen kuin he itse ovat. Homoseksuaalinen suuntautuminen ei kuitenkaan tarkoita vielä sitä, että henkilö käyttäytyy homoseksuaalisesti. Ihminen voi mieltää itsensä homoksi tai lesboksi tai vain olla sellainen mielikuvissaan mutta käyttäytyä heteroseksuaalisesti. Kuitenkin useimpien kohdalla seksuaaliset tunteet ja käyttäytyminen ovat yhdenmukaisia. Harvat yksinomaan homoseksuaalisesti tuntevat käyttäytyvät vain heteroseksuaalisesti.¹²⁰

Homoseksuaaleja on valistuneen arvauksen mukaan 5–10 prosenttia sekä miehistä että naisista. Lukumäärän määrittelyä vaikeuttaa se, että tutkimuksissa on ollut vaikea päätellä, vastaavatko ihmiset seksikontaktiensa vai kiintymyksensä tai identiteettinsä perusteella. Jälkimmäisiä on väestössä huomattavasti enemmän kuin seksikontaktissa olevia.¹²¹

Ihminen voi olla homoseksuaali, mutta yhtä hyvin hän voi olla sekä homoseksuaali että heteroseksuaali samanaikaisesti nimeämättä itseään biseksuaaliksi. Monilla itsensä homoseksuaaliksi nimeävillä on ollut ja saattaa edelleen olla myös heterosuhteita sekä perhe ja lapsia.¹²²

Useilla heteroseksuaaliksi itseään nimittävillä on ollut rakkaussuhde tai eroottinen suhde samaa sukupuolta olevaan, vaikka he saattavat ohit-

taa homoseksuaaliset kokemuksensa eri tavoin mielessään ja itsestään.¹²³ Homoseksuaalisuus ei myöskään ole mikään harvinainen tai poikkeava ilmiö ihmisten keskuudessa. Homoeroottinen kiintymys on yleistä suu-
rella osalla miehiä ja naisia jossakin elämänvaiheessa. Näitä kokemuksia on lähes puolella sekä naisista että miehistä.¹²⁴

Homoseksuaalisuus on myös jonkinlainen identiteettikuva, jonka ihmisen ajatusprosessissa luo itsestään.¹²⁵ Kun ihminen nimeää itsensä lesboksi tai homoksi, homoseksuaalisuus muotoutuu tulkintakehykseksi ihmisen koko menneisyydelle, nykyisyydelle ja tulevaisuudelle sekä suhteessa itseen, toisiin että yhteiskuntaan. Identiteettikuva ei kuitenkaan vielä tarkoita sitä, että ihminen määritteli itsensä lesboksi tai homoksi.

*Tuuli: Vuosien mittaan olen löytänyt kokonaisen lesbokulttuurin. Lesbous merkitsee minulle jotain kokonaisvaltaista käsitettä. Se, että olen lesbo vaikuttaa tapaan, jolla tätä maailmaa katselen. Se on muuttanut minun nais- ja mieskäsitystäni. Miehet ovat nykyään minulle täysin vieraita. En kovin moneen ehtinyt tutustuakaan – aviomiehen lisäksi minulla oli vain muutamia poikaystäviä.*¹²⁶

*Irma: Lesbous on minulle yksityisasia. Jonkinlaista samastumista, tiettyä kuulumista erityiseen vähemmistöön tietysti tunnen. En mielelläni määritteli itseäni lesboksi, vaikka se tietysti on tosiasia. Lesbونimikkeellä on aikamoinen rasite. Jos määritelmää on käytettävä, sanon olevani nainen, joka rakastaa naista.*¹²⁷

*Tuuli: Lesbo-sana näet sisältää paitsi naisen itsenäisen seksuaalisuuden myös muunlaisen riippumattomuuden miehistä. Jos nainen nimittää itseään lesboksi, se on voimakas kannanotto sekä yksityisesti että yleisesti.*¹²⁸

Homoseksuaaleja yhdistää ainoastaan ominaisuus ihastua ja rakastua samaa sukupuolta olevaan. Seksuaalisuus ei määrää homojen ja lesbojen elämää ja arkea sen enempää kuin heteroseksuaalisuus heteroiden elämää. Homot ja lesbot elävät ihan tavallista täysipainoista elämää arjen iloineen ja murheineen, opiskelevat, käyvät työssä, tekevät uraa, harrastavat ja luovat ihmissuhteita, rakastavat ja vihaavat. Heillä on perhe samalla tavalla kuin muillakin ihmisillä. He ovat joidenkin lapsia ja siten heillä on vanhemmat ja sukulaiset. Joillakin homoilla ja lesboilla on myös omia lapsia. Monet homoseksuaalit, etenkin myöhemmässä iässä homoseksuaalisuutensa löytäneet, ovat tai ovat olleet avioliitossa.

Mies: *Pari vuotta myöhemmin menin itse naimisiin. Hänen lapsensa ovat aikuisia kuten minunkin. Hänen avioliittonsa on kestänyt kuten minunkin. Hänellä on elämänsä kuten minullakin. Mutta ystävyytemme säilyy, kuten se pohjimmainen hellyyskin, jota aina olemme toisiamme kohtaan tunteneet – Syleilymme ei ole sovinnainen ele vaan tämän kestävän tunteen, tämän kestävän hellyyden ilmaus.*¹²⁹

Homot ja lesbot kykenevät myös pitkiin ihmissuhteisiin sekä osaa-
vat luoda ja ylläpitää niitä aivan kuten muutkin ihmiset. Suuri osa pitää
rakkaussuhdetta tavoitteenaan ja puhuu lämpimästi parisuhteesta ja sen
kehittämisestä.¹³⁰

Mies: *Rakkauden tunteet ovat herkkiä ja kauniita. Kun kaiken tämän on ajatellut läpi ja itselleen selvittänyt, tajuaa yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuuden, pinnallisuuden ja kaksinaismoraalin selkeästi. Näkee roolien, normien ja näennäissuvaitsevaisuuden läpi.*¹³¹

Äiti: *Mä oon huomannu, että näissä homosuhteissa on ihan samanlaisia rakkaussuruja, kuin heterosuhteissakin, hyvin vaikeita ratkaisuja. Mä oon niihinkin joutunu ottamaan osaa sillä tavalla, että oon huomannu kuinka vaikeita ne voi olla ne erot.*¹³²

Suomalaisessa yhteiskunnassa homojen ja lesbojen arki parisuhteessa ja perheessä on kuitenkin toisenlaista kuin heteroseksuaalisten miesten ja naisten sekä heidän lastensa elämä. Homojen ja lesbojen parisuhteet ja perheet eivät myöskään ole heteroparisuhteiden ja heteroperheiden kopioita.¹³³ Perheiden arki räyhtyy samoista asioista identiteeteistä riippumatta, mutta perheiden kokoonpano vaihtelee. Homo- ja lesbosuhteet ovat usein tasavertaisempia kuin heterosuhteet, joissa edelleen vaikuttaa vahva sukupuolten välinen roolijako. Yhtäläisyyttä on kuitenkin siinä, millä tavalla homot, lesbot ja heterot kuvailevat rakkauden kokemista. Samantapaisia kokemuksia on myös siinä, miten he kuvaavat toisaalta tasapainotteluun läheisyyden tarpeen ja kiinteän ihmissuhteen tuoman turvallisuuden ja toisaalta riippumattomuuden ja itsensä toteuttamisen tarpeiden välillä.¹³⁴

Ilene ja Anna (naispari): *Monella tavalla olemme hyvinkin tavallinen perhe: asumme rivitalossa ja meillä on tila-auto, koira ja kohta kaksi lasta. Enemmän meillä on tällä hetkellä yhteistä muiden lapsiperheiden kuin vaikka lapsettomien naisparien kanssa.*¹³⁵

Suomalaiset edelleen jonkin verran vierastavat ihmisiä, jotka osoittavat kiintymystä omaa sukupuolta kohtaan, eivätkä tue avoimesti tämän tapaisten suhteiden luomista ja ylläpitämistä. Homot ja lesbot elävät arkeen koko ajan ilmapiirissä, jossa osa ympärillä olevista ihmisistä ei hyväksy heitä avoimesti sellaisina kuin he ovat. Heidän mahdollisuutensa luoda julkisesti suhteita samaan sukupuoleen sekä tuoda esille omaa seksuaali-identiteettiään ja haluaan ovat rajalliset. Siksi heteroseksuaaliselle ongelmattomat ja itsestään selvät asiat ovat joskus homoille ja lesboille vaikeita valintatilanteita. Työyhteisön kahvipöydässä jää moni arjen iloa, surua ja elämänkumppani kertomatta, koska keskustelu etenee heterosuhteen ja heteroelämän lähtökohdista. Omasta homoseksuaalisuudesta ei useinkaan kerrota avoimesti työyhteisöissä.¹³⁶

*Jouko: Sillä tavalla on tylsää, kun ei voi viedä Jaria mukaan. Mä en ole kovin sosiaalinen työkavereitteni kanssa, vaikka mä haluaisinkin olla sitä. Mä olen antanut ihmisille sen kuvan itsestäni, että mä asun yksin, mulla on kavereita ja harrastuksia.*¹³⁷

*Helvi: Menin sinne tyttöihmisenä ja työtoverit ovat seuranneet naimisiin menoani, lasten saamista, avioeroani. Se, että siirryin asumaan naisen kanssa ei heitä enää paljonkaan heilauttanut. En ole itse edes kovin kiinnostunut tietämään, mitä mieltä he ovat lesboudestani – aihetta koskevia kysymyksiä tulee vain joskus, firman juhlassa pikku humalassa.*¹³⁸

Homoseksuaaliseksi ”leimautuminen” on useimman homon ja lesbon pelko. Siten jopa homot ja lesbot keskenään saattavat välttää työyhteisössä toisten homojen seuraa. Tähän vaikuttaa kulttuurimme homopelkoinen ilmapiiri, josta enemmän tuonnempana. Usein kielteiset asenteet ja pelko johtuvat puhtaasta tietämättömyydestä. Homot, kuten kaikki ihmiset, kantavat mukanaan kollektiivista muistoa tai jälkeä ajasta, jolloin homoseksuaalisuus oli leimattu synniksi, rikokseksi tai sairaudeksi. He kaikki ovat kuulleet ympäristössään puhetta ”tunne-elämältään harhautuneista ihmisistä”. Joillakin saattaa olla taustalla tarve osoittaa omaa normaaliuttaan käyttäytymällä vihamielisesti tai kielteisesti työyhteisön toisia homoja ja lesboja kohtaan.¹³⁹

Petri: Se on ollut jännää, että työkavereista naiset on ollut hirveen kiinnostuneita kuulemaan, että minkälaista tämä mun elämä on ja sitten

*taas miehet on kännipäissään niin rohkaistunut puhumaan omista kokemuksistaan, vaikka visusti sanovat olevansa heteroita niin kyllä huomaakin, että niillä on yllättävän paljon kokemuksia ja se on lähentänyt tavallaan sitten.*¹⁴⁰

Toisaalta työyhteisön jäsenet saattavat olla kiinnostuneitakin toiseltaisesta elämästä ja toivovat avointa keskustelua. Nämä tilanteet eivät ole yksiselitteisesti myönteisiä homoseksuaaleille. Usein on vaikea arvioida ympäristön vilpittömyyttä. Monia pelottaa joutuminen elämäntapansa vuoksi yleisen sirkushuvien tai selän takana puhumisen kohteeksi. Usein työyhteisön jäsenet myös alkavat määritellä kaikkea toisen ei-toivottua toimintaa homoseksuaalisuuden kautta. Jokaisen ihmisen ja erityisesti ammatillisessa suhteessa toiseen olevien tulisi tarkastella kriittisesti toisen elämään suuntautuvan kiinnostuksen motiiveja. On eri asia olla kiinnostunut toisesta siksi, että aikoo tukea ja auttaa toista selviytymään elämänvalinnoissaan kuin siksi, että toisen elämää kuuntelemalla hankkii itselleen omaa elämää rikastuttavia sävyjä.

Kun ihminen nimeää oman seksuaalisuutensa, hän on löytänyt ja tiedostanut sen. Sisäistä olemusta pidetään monella tapaa tärkeämpänä kuin seksuaalisuuden ulkoista olemusta. Siihen nimetään kuuluvaksi käyttäytyminen ja roolit, joita ihminen sosiaalisissa tilanteissa toteuttaa. Ulkoinen olemus voi olla sisäisen olemuksen kulissi ja suojarooli. Ihminen voi takertua ulkoisen olemuksen mahdollisuuteen peittääkseen sisäisen seksuaalisen olemuksensa.¹⁴¹ Useille homoille ja lesboille oman seksuaalisuuden sisäisen olemuksen peittäminen omilta vanhemmilta, sisaruksilta ja läheisiltä ystäviltä on erityisen koettelevaa.

Seksuaalinen halu ja vanhemmuus

Seksuaalinen suuntautuminen ei valikoi halua vanhemmuuteen. Samaa sukupuolta olevien, etenkin lesbojen, perheeseen lapset tulevat biologisesti, adoption, keinohedelmöityksen, sijaisvanhemmuuden tai uusperheen kautta, kuten kaikkiin perheisiin.¹⁴² Moni nainen on tullut tietoiseksi lesboudestaan ja mies homoudestaan vasta avioitumisen ja lastensaamisen jälkeen¹⁴³.

Homoseksuaalisuus kuitenkin tuo kynnyksiä saavuttaa vanhemmuus. Lainsäädännöllisesti edelleen miehen, saati homomiehen, on vaikea saavuttaa sijais- tai adoptiovanhemmuus. Lesboja käsitellään näissä prosesseissa yksin elävinä naisina.¹⁴⁴ Näin on siitakin huolimatta, että kaikki kulttuurissamme ovat väistämättä *heterososiaalistuneita*, mikä tarkoittaa, että monet kasvatuksen ihanteet ja arvot on omaksuttu heterouteen perustuvassa kulttuurissa. Siten kasvatusperiaatteet ovat hyvin lähellä toisiaan kaikissa suomalaisissa perheissä seksuaalisesta suuntautumisesta huolimatta, vaikka ne eivät olekaan täysin kopioituja. Valtaosa homoseksuaalisistakin on kasvanut heteroperheessä.

Homot ja lesbot saattavat jopa itse erheellisesti ajatella, että vanhemmuus kuuluu vain heteroperheisiin. Käsitys juontuu heidän omasta heteroseksuaalisesta kasvuympäristöstään, jossa on yleisesti ajateltu, että homoseksuaalit eivät sovellu vanhemmiksi eivätkä samastumiskohteeksi ja että lapsistakin voi tulla esimerkin voimalla homoja. Pelot ovat kuitenkin aiheettomia. Vanhemman heterous, homous tai lesbous ei johda lapsen homoseksuaalisuuteen tai heterouteen.¹⁴⁵

Homoseksuaalien vanhemmuuteen liittyvät ajatukset ja uskomukset johtuvat pitkään vaikuttaneista kulttuurisista käsityksistä, joiden lähtökohtana on ollut, että vanhemmuus muodostuisi miehestä ja naisesta, isästä ja äidistä sekä miehen seksuaalisesta halusta naiseen ja päinvastoin. Nykyajan asenneilmastossa osataan jo erottaa halu saada lapsia, avioliitto ja seksuaalisuus¹⁴⁶.

Ilmapiirin muutos on antanut mahdollisuuden luoda monenlaista vanhemmuutta ja monenlaisia perhemalleja. Lapsen vanhempana voi olla mies, kaksi miestä, nainen, kaksi naista tai mies ja nainen yhdessä. Suhteessa lapseen aikuiset ovat esimerkiksi isiä ja äitejä. Suhteessa viranomaisiin, toisiin vanhempiin ja perheisiin aikuiset ovat vanhempia. Vanhemman seksuaalinen suuntautuminen ja halu eivät määritä lapsen seksuaalista suuntautumista eivätkä suhdetta häneen ja perheeseen. Se määrittää vain seksuaalista halua kahden aikuisen ihmisen välillä.

*Elina: En ikäni ajatellut, että olisin itse lesbo. Monet kaverini kuvittelevat, että minulla olisi enemmän tietoa homoista ja lesboista kuin heillä. Ennakkoluuloja minulla on vähemmän, mutta tietoa ei ole enemmän. Ei meillä kotona ole ollut mitään lesboseksiä nähtävillä.*¹⁴⁷

Ilene ja Anna (naispari): *Toki jossain tilanteissa punnitsee, mitä sanoja käyttää: puhuuko vaimosta vai puolisosta. Toisaalta, jos on itse avoin, saattavat ihmiset kysellä rohkeammin, mikä on hyvä vaan. Konstalle olemme äiti ja mamma, tällainen on lapselle maailman luonnollisin asia. Haluamme myös korostaa lapselle, että erilaisuus on rikkaus.*¹⁴⁸

”Ei-heterot” lapset ja nuoret

”Ei-heteroilla” lapsilla ja nuorilla ei itsellään ole missään vaiheessa lapsuutta ja varhaisnuoruutta ollut sellaisia kokemuksia ja tuntemuksia, jotka he itse voisivat mieltää millään tapaa heteroseksuaaliseksi identiteetiksi. Useimmat ”ei-heterot” lapset ja nuoret eivät myöskään vielä pysty itse nimeämään tunteitaan homoseksuaalisiksi. Näistä lapsista puhutaan tiedellisissä tutkimuksissa myös nimellä *queer*-lapset.¹⁴⁹

Kulttuurissamme pidetään yhä käsittämättöminä tyttö- ja poikalapsia, jotka eivät ilmennä sukupuoltaan heteronormien mukaisesti. Erityisesti kulttuurimme ei tunnu ymmärtävän tyttömäisiä poikia ja poikia, jotka mieluusti leikkivät tyttöjen tavoin tai heidän kanssaan. Nämä lapset joutuvat usein ”miehistämisen” tai ”parantamisen” kohteiksi.¹⁵⁰ Lapsen omaksi kokeman sukupuolen ja seksuaalisuuden taivuttelua kulttuurisiin normeihin on pidettävä lapsen kaltoin kohteluna, joka myös sosi-aali-, terveys- ja kasvatustieteen ammattilaisen tulisi tunnustaa.

Poikatyöt eivät herätä lähiympäristössään ja yhteiskunnassa samassa määrin vastustusta kuin tyttömäiset pojat. Heille on olemassa rooleja ja samastumisen kohteita lasten- ja nuortenkirjoissa toisin kuin tyttöpojille. Tyttöjen poikamaisuuteen suhtaudutaan yleisesti kulttuurissamme myönteisemmin kuin poikien tyttömäisyyteen.¹⁵¹ Tätä tukee jo tyttöjen ja poikien yhdenmukainen pukeutuminen housuihin.

”Ei-heterot” lapset ja nuoret yleensä aavistavat olevansa erilaisia kuin muut jo ennen murrosikää, vaikka he välttämättä eivät tunnista tai uskalla nimetä tätä. Myös ympäristön asenteet ja tiedon yksipuolisuus estävät oman identiteetin varhaista tunnistamista. Kokemus ja tunne omaa erilaisuudesta on subjektiivisesti koettuna oikea ja sen kanssa pitäisi päästä elämään jo varhain.

*Mies: Rakastuin poikaan, erääseen opiskelutoveriini. Hän oli silloin yhdeksäntoista, minä kahdenkymmenen yhden. Tunteeni voima oli niin raju, että se ilman muuta mursi kaikki sosiaaliset epäilykset ja kiellot. Häpeä, joka aikaisemmin oli erottamattomasti liittynyt omien homoseksuaalisten taipumuksien kokemukseeni, oli nyt äkkiä kuin poispyyhkäisty. Rakastin häntä ilman ehtoja ja voin vain varauksettomasti hyväksyä rakkauteni.*¹⁵²

”Ei-heterot” lapset ja nuoret voivat tuntea kokemuksestaan suurta häpeää, koska kokemus rikkoo normeja, jotka kulttuurissamme on asetettu sukupuolelle, seksuaalisuudelle ja sukupuolten ruumiillisuudelle. Homoseksuaalisuuden tiedostaminen aiheuttaakin teini-ikäiselle usein omaa kehoa ja mieltä askarruttavan ja jopa pelottavan erilaisuuden tunteen tunnemyrskyiseen kehitysvaiheeseen.¹⁵³

*Seija: Näihin aikoihin eräs ystäväni kysyi minulta, tiedätkö, mitä homot ovat. Pakkohan minun oli sanoa, etten taida tietää, enkä typeryyksissäni oikeasti tiennytäkään. En tiennyt olenko joku homo tai lesbo, tiesin vain, että olen erilainen, jollain lailla epämiellyttävä, sellainen joka ei saisi kertoa tunteistaan muille. Ystäväni sitten kertoessa kahdesta homosta, joiden keskustelun hän oli kuullut, ajattelin: ”Ahaa, minäkin olen sellainen.”*¹⁵⁴

”Ei-heterot” lapset ja nuoret kasvavat lähes poikkeuksetta heteroseksuaalisessa perheessä, jossa kaikki elämän osa-alueet ovat lähtökohdiltaan heteromallisia. Seksuaali-identiteetin kehittymiselle on erittäin tärkeää se, miten perheessä asennoidutaan ylipäättänsä naiseen ja mieheen sekä heidän seksuaalisuuteensa.¹⁵⁵ ”Ei heteroilla” lapsilla ja nuorilla ei ole lainkaan mahdollisuuksia luoda ihmissuhteita toisiin samalla tavalla kokeviin lapsiin, harrastaa, leikkiä ja osallistua erilaisiin tapahtumiin muiden samalla tavalla kokevien kanssa. Esteitä asettavat niin vanhemmat kuin yhteiskuntakin, koska kulttuurimme kasvatustavoite ei ole vain heteroseksuaalinen vaan myös heterososiaalinen.

Queer-lapsuus tai ”ei-hetero”-lapsuus ja -nuoruus unohtuvat yksin elettyinä ja sosiaalisesti jakamattomana. Edelleenkin queer-lapset eivät saa riittävästi tilaa kasvaa omanlaisinaan eivätkä tukea oman sukupuoli- ja seksuaali-identiteettinsä kehitykseen. Monet saattavat tuntea voimakasta yksinäisyyttä, erillisyyttä ja vieraantumista toisista, koska ko-

kemukset eivät ole sosiaalisesti jaettuja. Homoseksuaalisuuteen liittyvät väärät tiedot, uhkakuvat ja pelot saattavat johtaa homo- tai lesbolapsen itsesyrjintään. ”Ei-heteroiden” lasten ja nuorten pahoinvointi kulttuurisamme näkyy muun muassa heidän lisääntyvänä riskinään sairastua mielenterveydellisesti, yrittää itsemurhaa tai tehdä se. Tässä yhteydessä lie-nee syytä korostaa, että homoseksuaalisuus ei aiheuta sairastumista vaan sen aiheuttavat ympäristön kielteiset asenteet ja toisenlaiset odotukset, ympäristön vääränlainen tieto ja tiedon puute sekä poissulkeminen sosiaalisesta elämästä.¹⁵⁶

Ulostulo

Homot ja lesbot, olivatpa he lapsia, nuoria tai jo aikuisiässä, usein haluaisivat kertoa omasta seksuaali-identiteetistään ensimmäiseksi juuri omille perheenjäsenilleen. Useimmat homot ja lesbot kokevat, että ker- tomisessa on kyse välittämisestä ja rakkaudesta perheenjäseniä kohtaan. Perheenjäsenet ovat tunteneet ihmisen koko tämän elämän ajan, ja sik- si he ovat hyvä peili koetun seksuaali-identiteetin pohtimiseen. Monille homoille ja lesboille on myös tärkeää, että perheenjäsenet eivät saa tietää asiaa kiertoteitse, kuten naapureilta, työtovereilta, lapsen koulukaverilta tai hänen vanhemmiltaan.¹⁵⁷

Yleisesti käytetään termiä *ulostulo* (engl. *coming out*), kun lapsi tai jo nuori aikuinen kertoo suoraan tai epäsuorasti vanhemmilleen omas- ta homoseksuaalisuudestaan, kun vanhemmat kertovat lapsensa homo- seksuaalisuudesta perheen ulkopuolisille ihmisille tai kun vanhempi ker- too omasta homoseksuaalisuudestaan puolisolleen, lapsilleen tai lähipii- rilleen.

Ulostulo on pitkä prosessi. Prosessissa lapsi, nuori tai aikuinen on käynyt läpi ja tiedostanut omat tunteensa ja ajatuksensa omasta seksuaa- lisuudestaan. Hän on tiedostanut, että seksuaalisuus, sellaisena kuin se on, on osa häntä ja sen tukahduttaminen on itsensä kieltämistä. Hän on tässä vaiheessa usein jo tiedostanut myös ympäristönsä, ystäviensä sekä lähiomaistensa suhtautumisen homoseksuaalisuuteen. Hän on myös pohtinut, kenelle hän kertoo asiasta avoimesti ja keneltä hän salaa mi- nuutensa ja läheisimmät ihmissuhteensa.¹⁵⁸

Lapsen ulostulo ajoittuu usein vaiheeseen, jossa oma minäkuva on alkanut olla selvärajainen ja jokseenkin kirkas. Joillekin tämä vaihe on seurustelun aloittaminen ja joillekin kodista irtautuminen. Lapsen ulostulo on yleensä myönteinen kokemus, jos vanhempien ja lasten vuorovaikutus on toiminut jo ennen sitä. Myös seksuaalisuuteen liittyvä avoin keskustelukulttuuri ja isien myönteinen suhtautuminen homoseksuaalisuuteen edistävät myönteistä ilmapiiriä lapsen ulostulon jälkeen.¹⁵⁹

*Nainen: Äitini näytti alussa pelästyneeltä ja hämmästyneeltä ja selitti, että "se ehkä menee ohi". Isäni tuli parin paukun jälkeen kerran juttelemaan minulle ja kavereilleni, että ymmärtää kyllä ja hyväksyy täysin. Toivotteli vielä kaverini tervetulleeksi sukuun.*¹⁶⁰

Tyttöpoikien ja poikatyttöjen ulostuloon vaikuttaa myönteisesti myös vanhempien ja lasten itsensä kyky ajatella homoseksuaalisuus ja siihen liittyvä häpeä, erilaisuus ja vierauden tunne sekä voimavaraksi että mahdollisuudeksi toisenlaiseen tulevaisuuteen ja jopa mahdollisuudeksi muuttaa yhteiskuntaa ja sen sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä asenteita yksilöllisillä valinnoillaan. Lapsen elämä ja tulevaisuus ovat hänen, vaikka ne kietoutuvat vanhempien, sukulaisten ja sisarusten elämänkaareen. Lapsen vieraantumisen normin mukaisesta sukupuoli- ja seksuaalijärjestelmästä voidaan tulkita myös lahjaksi, joka on tie ulos "suljetusta" yhteiskunnasta ja kulttuurista.¹⁶¹

*Äiti: Hetken mä olin ihan hiljaa ja sitten me halattiin toinen toisiimme – – Et tottakai sää elät sen oman elämäs niinku sä sen parhaaks näät ja se täytyy sit meijänkin vaa hyväksyä, et näin on.*¹⁶²

Ulostulleilla homoseksuaalisilla lapsilla on yhä edelleen suuri riski joutua kaltoin kohdelluiksi, vaikka heidän vanhempansa olisivat aavistelleet, että lapsi on homoseksuaalinen. Myös vanhemman, äidin tai isän, ulostulo saattaa johtaa kaltoin kohteluun, koska ulostulo sinänsä on perheelle usein perheen sisäistä kulttuuria, vuorovaikutussuhteita ja keskinäisiä tunteita ravisteleva kokemus, ja siihen liittyy myös aluksi vahva torjunta. Lapsi saattaa ulostulossa joutua kokemaan suoraa väkivaltaa vanhemmiltaan ja jopa tulla hädetyksi pois kotoaan. Myös ulostullut puoliso saattaa joutua väkivallan uhriksi. Perheen ilmapiiriä saattaa varjostaa pitkiä aikoja se, että perheessä kaikki eivät tiedä perheen-

jäsenen homoseksuaalisuudesta ja asiaa salaillaan perheen ulkopuolisilta. Vanhemmilla, etenkin äideillä, saattaa olla pitkään toive, että lapsen homoseksuaalisuus on ohimenevää. Tämä toive voi säilyä pitkäänkin, jos lapsella on ollut aiemmin heteroseksuaalisia suhteita tai ympäristön sel-laisiksi tulkitsemia suhteita.¹⁶³

Jonkin ajan kuluttua ulostulosta ja aina vasta jälkikäteen vanhemmat tunnustavat ja tunnustavat lapsensa tai parisuhteessa ulostulleen ”ei-heteroksi”. Lapsuus, oli kyse sitten lapsesta tai aikuisesta, selitetään uudelleen aikuisuudesta ja aikuisten kesken. Lapsen oma ”ei-hetero”-lapsuus ja -nuoruus jää varjoon, koska se ei ole jaettua ja sosiaalisesti koettua, eikä sille ole saanut luontevaa tukea ja hyväksyntää, koska kulttuurimme sulkee silmät näiltä lapsilta ja nuorilta.

*Mies: Pelkäsin ilmituloa, koin yksinäisyyttä ikäisteni joukossa. Olin pelästynyt, sillä kodin vanha lääkärikirja antoi kamalan kuvan homois-ta.*¹⁶⁴

*Mies: Epäilin saamaani kuvaa. Tunsinhan itse homoeroottisesti enkä sil-ti ollut mitenkään kauhea vaan normaali poika, vieläpä kiltti.*¹⁶⁵

Homoseksuaalisuutta pidetään aivan turhaan lapsen, vanhemman tai perheen tulevaisuuden uhkakuvana. Se on inhimillisen käyttäytymisen ilmenemismuoto kuten muutkin seksuaaliset ilmenemismuodot: heteroseksuaalisuus, biseksuaalisuus, a seksuaalisuus tai transvestinen fetismi. Sen sijaan oman seksuaalisuutensa kieltäminen ja tukahduttaminen es-tävät oman kokonaisen minäkuvan rakentumisen.¹⁶⁶

Jokainen ihminen iästä riippumatta, samoin jokainen parisuhde ja perhe tarvitsevat myös ulkopuolisia ihmisiä. Heillä pitäisi olla ihmisiä, jotka kykenevät tukemaan, auttamaan ja neuvomaan, kun ilmenee arjen pulmia. Homoilla ja lesboilla on suurempi riski kuin heteroseksuaalisilla etenkin parisuhteessa ajautua tilanteeseen, jossa he yrittävät kasvaa vain kahdestaan ja selvitä eteenpäin keskinäisen rakkauden voi-min. Sosiaali- ja terveysaloilla ollaan jo tietoisia siitä, että parisuhde, joka rakennetaan vain toistensa varaan, on tukahduttava ja sillä on ris-ki hajota. Homoseksuaalisissa suhteissa riski on muita suurempi, koska siihen liittyy usein kumppanin homoseksuaalisuuden salaaminen ul-kopuolisilta. Siksi myös homoseksuaalisten parien riskin tunnistami-sen ja tuen tarve on suuri.¹⁶⁷

Heteroseksuaalinen sukupuolijärjestelmä on kaikkialla ja ympäröi meitä koko ajan riippumatta siitä, mitä seksuaalista suuntautumista tai halua yksilö edustaa. Heterot itse osallistuvat kaiken aikaa juhliin, tapahtumiin, viettävät häitä, ristiäisiä, nimeämisjuhlia, hautajaisia, joulua, pääsiäistä, juhannusta ja vappua heterokulttuurin luomien toiminta- ja ajattelutapojen mukaisesti sekä kertovat heterovitsejä niin arjessa kuin työyhteisössä. Heterot voivat joka paikassa ja kaiken aikaa ylläpitää seksuaalikulttuuriaan sekä siihen liittyviä ajattelu- ja toimintatapojaan.¹⁶⁸ Kun puhumme kulttuurimme yliseksualisoitumisesta, tarkoitamme ensisijaisesti heteroseksuaalisuuden yliseksualisoitumista eli ulottumista kaikille elämän osa-alueille, jopa homo- ja bi-kulttuuriin.

Homo- ja biseksuaalit sekä transihmiset ovat alkaneet tuoda julkisesti yhä näkyvämmiin esille myös omaa elämäntapaansa. Tämä lähtökohta johtaa usein virheellisesti ajattelemaan, että homoseksuaalit ja biseksuaalit ovat kaikki seksuaaliaktivisteja, osallistuvat kaiken aikaa homo- ja lesbotapahtumiin, yhteisöihin ja yhdistysten toimintaan ja kertovat homovitsejä. Tosiasia kuitenkin on, että homoseksuaalit ja biseksuaalit yhä edelleen osallistuvat heteroiden luomiin tapahtumiin heteroseksuaalien määrittämällä tavalla, koska homoseksuaaleille ei ole vielä muotoutunut omia perinteitä ja oman seksuaali-identiteetin mukaisen elämän ylläpitämiseen ja eron tekemiseen heterokulttuuriin on vähän etenkin julkisia paikkoja.

Homopelkoisuus

Suomessa osa ihmisistä potee yhä *homopelkoisuutta*, vaikka ilmapiiriin muutos on jo havaittavissa. On vaikea sanoa, onko ilmapiiriin muutoksessa kysymys suvaitsevaisuuden vai välinpitämättömyyden lisääntymisestä, teeskentelystä vai poliittisesta korrektiudesta¹⁶⁹. Usein heteroseksuaalisilla vanhemmilla on pelkoja siitä, että heidän lapsensa on homoseksuaalinen. Siksi lapset myös pelkäävät kertoa vanhemmilleen, että he ovat homoseksuaalisia. Homot ja lesbot pelkäävät suhteellisen paljon kertoa avoimesti homoseksuaalisuudestaan myös ystäville ja työtovereille. Tämä myös ruokkii homopelkoisuutta ja kielteisiä asenteita erilaisuutta kohtaan. Homot ja lesbot pelkäävät ympäristön reaktioita, joten

salaamiseen liittyy ennalta odotettu syrjintä. Salaaminen aiheuttaa usein jännitteitä ja epävarmuutta ihmissuhteisiin. On kuitenkin näyttöä myös siitä, että alkuhämmennyksen jälkeen ulostulo saattaa jopa lähentää ihmisiä.¹⁷⁰

*Mies: Vapauttavimpia ja positiivisimpia kokemuksia oli se, kun huomasi, ettei minun tarvitse ryhtyä elämään ”kaksoiselämää”, vaan että entiset ystäväni ja uudet todella pitävät toisistaan ja hakeutuvat toistensa seuraan minusta riippumatta.*¹⁷¹

*Äiti: – – että se tieto ja taito mitä mul on tätä asiaa kohtaan tänä päivänä ja nyt mulle tultas kertomaan, niin mä osaisin neuvoa, ohjata ja tukee tätä henkilöä.*¹⁷²

Jo 1980-luvulla enemmistö työtovereista, jopa 90 prosenttia, suhtautui myönteisesti tai neutraalisti työtoverinsa homoseksuaalisuuteen. Samaten suhtautuminen oli vastoin oletusta myönteinen myös vanhempien, sukulaisten, koulutovereiden, työnantajien ja ystävien keskuudessa. Nykyään homot ja lesbot pelkäävät paljolti siksi, että yhä murto-osa suomalaista suhtautuu homoseksuaalisuuteen kielteisesti, jotkut jopa homofobisesti.¹⁷³

Homofobinen suhtautuminen tarkoittaa homoseksuaalisuuden sairailloista pelkoa. Siihen voi johtaa muun muassa pelko, että itsellä on homoseksuaalisia taipumuksia. Nämä ihmiset hakevat usein oikeutusta omille uskomuksilleen ja uskonnollisille näkemyksilleen tarkoituksellisesti valituilla tieteellisillä näkökannoilla ja tuloksilla. He usein myös välttävät valitsemansa tiedon kanssa ristiriidassa olevia tietoja.¹⁷⁴ Tällainen suhtautumistapa on ongelmallinen erityisesti silloin, kun se siirtyy tekoihin kanssakäymisessä toisten kanssa, esimerkiksi perheessä tai työyhteisössä.

Ympäristön syyt pelkoihin ja asenteisiin ovat moninaisia. Taustalla vaikuttaa muun muassa yleinen yhteiskunnan ilmapiiri tai perheen uskonnollinen tausta. Taustalla on myös tietämättömyys homoseksuaalisuudesta. Homopelkoisuutta pitävät yllä myös omat henkilökohtaiset toiveet ja pelot, esimerkiksi oman lapsen menetyksen pelko tai pelko, että omat unelmat vanhempana ja unelmat omasta elämänkaaresta eivät toteudu. Eräs äiti kahvia hörppiessään totesi: ”Kauheinta on, jos poika on homo, koska sitten minusta ei voi tulla mummoa.” Äidin mielessä

yllää myös kysymys siitä, miten selittää lapsen elämänkumppani omalle ystäväpiirilleen ja miten vastata kysymykseen ”no eikö tuonkin olisi jo aika mennä naimisiin?” Moni äiti pelkää, että tulee leimatuksi huonoksi äidiksi. Äidit ja isätkin tarvitsevat vertaisryhmää, sosiaali- ja terveystieteiden ammattilaisten tai lapsen opettajan tukea siihen, että he voivat jakaa omia kokemuksiaan homoseksuaalin lapsen vanhempanaan.

Äiti: Kai se oli semmonen äidintunteitten kolaus toisaalta. Ja kun miettii nuoren tulevaisuutta, et se ei voi koskaan perhettä perustaa ja sitä tietysti käyttiä läpi ja lapsii ei koskaan tuu olemaan – – Nää kaikki on semmo-sii menetyksii.¹⁷⁵

Yhteiskunnan homopelkoinen ilmapiiri saa ihmisen toimimaan monella tavalla toisin kuin hän sisäisesti kokee. Ihmisen seksuaalinen kokemus on monitasoinen. Seksuaalisuutta pidetään yhtäältä ihmisen sisäisenä asiana. Sisäinen olemus on seksuaalisuuden perusta. Se on todellinen ja muuttumaton. Seksuaalisuuden sisäistä olemusta ei pystytty ulkopuolelta muuttamaan.

Transvestinen fetismi

Transvestista fetismiä ilmenee sekä heteroseksuaaleilla että homoseksuaaleilla. *Transvestinen fetismi* tarkoittaa, että pukeutuminen toisen sukupuolen vaatteisiin tuottaa seksuaalista kiihotusta ja tyydytystä.

Jaana (mies): *Tuona ajanjaksona minussa ilmeni myös yhä voimakkaammin oma halu pukeutua tytöksi ja ”olla tyttö” tai nuori nainen. Se ei ollut enää mitään satunnaista tyttöjen vaatteiden käyttöä vaan vaati myös kokonaisvaltaisen pukeutumisen nuoreksi naiseksi meikkeineen, siis näyttää ja tuntea olevansa nainen. Ja kun tällaista tapahtui siihen kuului yhä useammin seksuaalinen tyydytys. Se oli fantasiaa, joka piti minut sekä nuorena miehenä että naisena. Elin kahdessa persoonassa, joka täytyi pitää salassa. Kun ”tyttöys” oli tapahtunut, hävitin usein kaikki hankkimani vaatteet. Kielsin itseltäni koko jutun. Näissä tapahtumissa*

oli kuitenkin yksi merkillinen piirre, sillä ”tyttöilyn” jälkeen koin itseni hyvin miehekkääksi – – Oma käyttäytymiseni liittyi eniten transvestiseen ”fetissiin”.¹⁷⁶

Transvestisessä fetismissä ensisijainen syy pukeutua toisen sukupuolen rooliin on halu eroottiseen virittäytymiseen. Näin on etenkin nuorilla itsensä heteroseksuaalisiksi mieltävillä transvestiiteilla.

Helena: Peilattessani hätkähdin, että olenpas minä tytön näköinen. Puberteetissa pukeutumiseen liittyi myös seksuaalista mielihyvää.¹⁷⁷

Transsuuntautunut

Transsuuntautunut ihminen kokee emotionaalista ja eroottista vetoa erityisesti transihmisiä kohtaan. Vetovoiman kohteena voivat olla esimerkiksi transsukupuoliset miehet, naiset tai transvestiitit. Osaa viehättää erityisesti ruumiillinen sukupuolikaksinaisuus. Tämä tarkoittaa, että transsuuntautunut kokee eroottisesti puoleensaveäväksi sen, että samassa ihmisessä yhdistyy ja on yhtä aikaa läsnä häntä kiehtovalla tavalla sekä mieheys että naiseus.

Toisinaan transsuuntautuneisuus liittyy ihmisen omaan transkokeemukseen, josta tunnistetaan ensimmäisenä emotionaalinen vetovoima toisia transihmisiä kohtaan. Transsuuntautuneisuus saattaa siis olla ensimmäinen askel oman transkokemuksen tietoisessa käsittelyssä. Toisinaan transsuuntautuneisuus on yhteydessä ihmisen biseksuaalisuuteen. Ihminen voi olla yksinomaan transsuuntautunut, mutta usein hän on homo, lesbo, hetero tai bi ja lisäksi transsuuntautunut.

Tiivistetysti sanottuna avioliiton solmimisesta ja lasten hankkimisesta ei voi päätellä ihmisen seksuaalista suuntautumista ja halua tai niiden jatkuvuutta samanlaisena läpi elämän. Myöskään ihmisen homo- ja heterososaalisuudesta ei voi päätellä hänen seksuaalista suuntautumistaan ja halua tai päinvastoin, koska välttämättä elämäntapa ja seksuaalinen suuntautuminen ja halu eivät kulje käsi kädessä.

Seksuaaliset suuntautumiset ja halut eivät ole yksioikoisia tunne- tai käyttäytymismuotoja, vaan ne sisältävät paljon muunnelmia. Me kaikki

elämme samassa maailmassa, vaikka todellisuutemme seksuaalisen suuntautumisen tai halun suhteen poikkeavat toisistaan. Moninaisuuden ymmärtäminen ja sen kanssa eläminen edellyttävät tietoisuutta eli yhteisiä puhe- ja toimintatapoja, joiden avulla voidaan kohdata jokainen ihminen arvottomatta ihmisarvoisena. Tietoisuus ei tarkoita, että ihmisten täytyy olla samanlaisia.

Tuotetut seksuaalisuudet

Eri näkökulmat tuottavat erilaisia seksuaalisuuksia ja seksuaalisia kehoja. Lääketieteen seksitutkimuksen lähtökohta seksuaalisuudessa on biologinen sukupuoli. Se on kiinnostunut yhdyntäkeskeisestä seksuaalikäyttäytymisestä ja sen kannalta tärkeästä ihmisen fysiologisesta toimintakyvystä. Yhteiskuntatieteellinen naistutkimus painottaa seksuaalisuudessa sukupuolitettua seksuaalista toimijuutta ja valtakysymyksiä. Fenomenologinen tutkimus pitää seksuaalisuudessa keskeisenä seksuaalisuuden kokemuksellisuutta ja kulttuurintutkimus taas seksuaalisuuden esittämistä ja kuvaamista, representaatiota, arjen käytännöissä.¹⁷⁸

Nykyään on nostettu jonkin verran esiin myös uudenlaista lähestymistapaa seksuaalisuuteen. Enenevässä määrin on esitetty, että seksuaalisuutta lähestyttäisiin aistisen ruumiin tai kehon kautta, joka koskettaa, tuntee, katsoo, haistaa, maistaa, leikittelee ja välittää koko olemuksellaan, kuten aiemmin on esitetty.¹⁷⁹

Aistisen kehon näkökulma antaa tilaa tarkastella seksuaalisesti erilaisia kehoja, niiden aistisia kykyjä ja aistijan kokemuksia eli seksuaalisuudelle annettujen merkitysten moninaisuutta. Karkeasti ilmaisten seksuaalisuus ei siten enää ole vain tutkimusta aikuisen terveen, suvunjakamiskykyisen feminiinisen naisen ja maskuliinisen miehen seksistä ja heidän välisistä seksuaalisesti värittyneistä valtasuhteista. Äänen saavat siten myös esimerkiksi eri kulttuurien ihmiset, vammaiset, lihavat naiset ja miehet, anorektikot, bulimikot, homot, lesbot ja nuoret¹⁸⁰.

Michel Foucault on kriittisesti todennut, että liian usein sukupuoleen liittyvissä keskusteluissa yritetään palauttaa sukupuolisuuden eri ilmenemismuodot sukupuolen lisääntymistehtävään ja aviolliseen legiti-

misyyteen aivan kuin sukupuolen tehtävä kehdestä hautaan olisi aina sama riippumatta sukupuolesta, eri ikäkausista ja yhteiskuntaluokista.¹⁸¹ Lesbofeministinä tunnettu filosofi Judith Butler esittää saman käyttäen *heteroseksuaalisen hegemonian* käsitettä¹⁸². Hän tarkoittaa käsitteellä, että ihmiset ovat yhteiskunnassa luonnollistaneet kehon, sukupuolen ja halut heteroseksismin kannalta tarkoituksenmukaisesti suorittamisen keinoiksi siten, että vallan intressit toteutuvat. Tähän ajatusmalliin kuuluu pitää yllä puhetta myös siitä, mitä heteroseksuaalisuus ei ole. Kielletyn avulla vahvistetaan ja ylläpidetään normin aseman saanutta heteroseksuaalisuutta.¹⁸³

Heterohegemonian tuottamat ulkopuoliset ja erilaiset seksuaalisuudet ja sukupuolet kuitenkin myös kyseenalaistavat heteroseksuaalisen hegemonian, ylivallan. Usein ajatellaan, että toiseus, ulkopuolisuus, erilaisuus tai vierauden kokemus tekee ihmisistä heikkoja. Koko poliittinen ja sosiaalinen heterohegemoninen retoriikkamme on rakennettu epäoikeudenmukaisuutta ylläpitävällä ja syrjäytymistä edistävällä uhrimielikuvalle. Tästä syystä vammaiset, ”ei-heterot” ja lihavat ihmiset myös kokevat olevansa uhreja. Toiseuden kokemuksesta voi kuitenkin olla monenlaisia seurauksia. Seuraukset riippuvat tavastamme tehdä ympäröiviä asioita merkitykselliseksi. Ihmiset saattavat toisaalta tulla hiljaisiksi ja näkymättömiksi, mutta toisaalta on ihmisiä, jotka eivät halua sulkea itseään hiljaisuuteen ja luopua aktiivisen kansalaisen roolista vaan jotka pommittavat hiljaisuutta vihalla. Heterohegemoniseen retoriikkaan kuuluu myös, että tulkitsemme nämä ravistelijat kulttuurisina uhkina emmekä voimavarana.¹⁸⁴

Yhteenveto

Seksuaalinen monimuotoisuus ei maailmassa mahdu yleensä ”joko hetero tai sitten homo” -kaavaan. Homoseksuaalisuus, biseksuaalisuus, heteroseksuaalisuus ja aseksuaalisuus kertovat siitä, mihin ihminen suuntaa oman seksuaalisen mieltymyksensä, kiintymyksensä ja halunsa. Monet ihmiset eivät halua nimetä itseään mihinkään seksuaaliseen luokkaan, koska kokevat ne henkilökohtaisia tunteitaan ja kokemuksiaan rajoittaviksi. Erityisen ongelmallisia luokitukset ja

lokeroinnit ovat nuorille. Ihmisellä on syntymästään lähtien aistisena ja kokevana rajaton mahdollisuus seksuaaliseen mielihyvään. Teini-ikäiset vasta etsivät, pohtivat ja muokkaavat seksuaali-identiteettiään ja voivat kokea seksuaalisuutensa hyvinkin moninaisena pitkälle aikuisuuteen. Eri seksuaalisen halun ryhmät eivät ole myöskään sisäisesti yhtenäisiä, vaan seksuaalisuuden kokemisessa ja seksuaalikäyttäytymisessä on suuri vaihtelevuus. Seksuaalisuus on myös muutakin kuin yhdyntä. Se on monenlaista läheisyyttä toisen ihmisen kanssa.

Pohdittavaksi

- 1) Kuvaile, millainen on lähipiirisi seksuaalisen halun monimuotoisuus tai millaiseksi sen oletat.

Pohdi, millä tavalla tämä kokemusmaailma vaikuttaa sinun ammatillisiin asenteisiisi toisen kohtaamisessa.

- 2) Kuvittele, että olet juuri kuullut asiakkaaltasi, että hänen lapsensa, puolisonsa tai elämänkumppaninsa on homoseksuaali.

Millaiset ovat ensimmäiset tunteuksesi?

Pohdi, miten voisit arvottomatta tukea asiakastasi kohtaamaan uuden hänelle merkityksellisen elämäntilanteisuuden.

Pohdi keinoja ja välineitä, joista voisi olla asiakkaalle apua, kun hän seuraavan kerran tapaa ”ulostulleen” perheenjäsenen.

OSA 2 Miten voisimme kohdata toisen ihmisen persoonana sukupuolesta ja seksuaalisuudesta riippumatta?

— se mitä sanottiin tuokio sitten, nimittäin että ei ollut mitään muutosta mies-Orlondon ja nais-Orlondon välillä, ei enää ollutkaan aivan todenperäistä. Hänestä oli tulossa hieman vaatimattomampi, niin kuin naiset ovat, mitä tulee hengentuotteisiin, ja hieman turhamaisempi, niin kuin naiset ovat, mitä tulee ulkomuotoon. Tietyt toiset taipumukset tulivat vahvemiksi ja toiset menettivät merkitystään. Vaateparren vaihtamisella oli paljon tekemistä asian kanssa, kuten jotkut filosofit sanoisivat. Vaikka vaatteet näyttävät turhilta hepeniltä, niillä on heidän mukaansa tärkeämpää tehtäviä kuin pelkästään pitää meidät lämpiminä. Vaatteet muuttavat meidän maailmankuvaamme ja maailman kuvaa meistä. (Virginia Woolf 1984, 138.)

Tässä osassa tarkastellaan ihmisen seksuaalisuutta ja sukupuolisuutta hoitamisen ja kasvatuksen näkökulmasta sekä sitä, miten asiakkaan ja vallan instanssien käsitykset vaikuttavat ihmisen kokemukseen omasta seksuaalisuudestaan ja sukupuolisuudestaan. Käsittelyn kohteena on myös, millaisella sosiaalisen verkoston työvälineellä subjektiivinen kokemus seksuaalisuudesta ja sukupuolesta otetaan huomioon. Avainkysymykset ovat seuraavat: Mikä estää meitä haluamasta ja tahtomasta olla omalla tavallamme? Miten osaisimme kohdata toisen sellaisena kuin hän on? Avainsanat ovat medikalisaatio, elämäntilanne ja verkostanalyysi.

Sukupuolen ja seksuaalisuuden lääketieteellistäminen

Ranskalaisen filosofin Michel Foucault'n rooli sukupuolta ja seksuaalisuutta käsittelevässä tutkimuskentässä on ollut merkittävä. Hän aloitti kriittisen keskustelun siitä, miten sukupuolen ja seksuaalisuuden järjestelmällinen tutkimus johti siihen, että heteronormatiivisuudesta tuli yhteiskunnallisen vallan väline, kuten edellisessä luvussa käy ilmi. Foucault'n luoma pohja on ollut lähtökohta myös 1970–1980-luvun taitteen feministeille, homo- ja lesboteorioille sekä 1990–2000-luvun ”ei-heteroutta” käsitteleville queer-tutkimukselle ja queer-teorioille.

Michel Foucault'n mukaan 1700-luvun lopulla kasvatustieteen, lääketieteen ja taloustieteen välityksellä sukupuoli maallistui ja siitä muodostui valtion asia. Tuolloin alkoi muodostua aivan uudenlainen *sukupuoliteknologian* ala, joka otti tutkimuksen, tarkkailun, suojelemisen, vaalimisen, hoitamisen ja varjelemisen kohteeksi jokaisen ihmisen seksuaalisuuden ja sen myötä sukupuolen. Sukupuoliteknologiaa toteutettiin tarkkailemalla ihmisen seksuaalisuutta kolmella eri taholla samanaikaisesti: pedagogiassa tarkasteltiin lapsen erityistä seksuaalisuutta, lääketieteessä naisille ominaista seksuaalifysiologiaa ja väestötieteessä syntyvyyden säätelyä. Perhe instituutiona muodostui soluksi, jossa seksuaalisuuden, sukupuolen ja valtion liitto toteutui. Sukupuolivietin ymmärtämisestä tuli tärkeää kuin itse sukupuoliaktin ymmärtämisestä.¹⁸⁵

Valistuksen aikana uskonnon ja lääketieteen käsitys biologian ja genealogian asettamasta ”normaaliudesta” ja ”normaalista” sukuelinten käytöstä oli vallankumouksellinen. Tuohon aikaan määriteltiin, että normaalia sukuelinten kohtaamista oli vain peniksen ja vaginan yhtyminen suvunjatkamisen tarkoituksessa. Ajan lääketieteellisen ja uskonnollisen

sukupuolikäsityksen mukaan sekä miesten että naisten elintoimintoja pitivät yllä erilaiset nesteet, joiden tasapainoa järkytti lisääntymiskäskyn vastainen sukelinten käyttö, kuten aviorikos, haureus, itseyydytys tai samaan sukupuoleen kohdistuva halu. Nämä olivat rikos luontoa ja Jumalan luomaa järjestystä vastaan ja saattoivat aiheuttaa jopa sairauden ja johtaa lopulta kuolemaan.¹⁸⁶

Lääketieteen lähtökohtana ei ensisijaisesti ollut seksuaalisuuden ja sukupuolen patologisointi. Ajan porvariston, perheen ja tieteellisen tutkimuksen tavoitteena ei ollut kieltää ihmisen seksuaalisuutta ja sukupuolta vaan pulmallistaa ihmisen ruumiin terveys ja toiminnallisuus sekä löytää erilaisia tekniikoita, joilla saavutettaisiin terve, hygieeninen, lisääntymiskykyinen ja rodunmukainen ruumis yhteiskunnallista tehtävää, suvunjatkamista, varten.¹⁸⁷ Samalla yksittäiset seksuaaliset teot korvautuivat seksuaalisella persoonallisuudella, joka on toimijana. Esimerkiksi alettiin puhua, että ”lesbot tekevät sitä” ja ”homot tekevät tätä”, vaikka ihmisen teolla ei olisi mitään tekemistä hänen seksuaalisuutensa kanssa.

Lääketieteen kehittyessä seksuaalisuudesta tuli myös moraalikäsityksenä tieteen keskipiste. Seksuaalinormit, seksuaalikäytännöt ja seksuaalisuutta käsittelevä tieteellinen käsitteistö muuttuivat 1800-luvun lopulla. Tuolloin merkittävä rooli oli psykiatri Richard von Krafft-Ebingillä, jonka vuonna 1886 julkaistu teos *Psychopathia sexualis* johti seksuaalisuuden tieteellistämiseen lopullisesti. Samalla alkoivat muotoutua seksuaalisuutta käsittelevä yleinen sallittu ja laiton puhetapa sekä seksuaalisuutta koskeva puhetapa vallan käyttöön. Ihmiset saatiin antamaan merkityksiä ja arvoja toiminnalleen, velvollisuuksilleen, nautinnoilleen, tuntemuksilleen, aistimuksilleen ja unilleen. Uskonnollinen sukupuoli-käsitys ei menettänyt sitovuuttaan, vaikka seksuaalisuutta koskeva keskustelu maallistui. Käsitykset saivat maallistumisen myötä muun muassa rikoslaissa uuden muodon ja paikan toteutua.¹⁸⁸

Nykyisin 1700-luvulta alkanut sukupuoli- ja seksuaalitietouden kehitys on kulkenut läpi yhteiskunnan kaikki kerrostumat. Sitä on kuitenkin alati leimannut ajatus ei vain kahdesta sukupuolesta, miehestä ja naisesta, vaan myös kahdesta seksuaalisuudesta, normaaleista heteroseksuaalisista ja ”niistä muista”, sekä jako valtion valtaan ja yksityiseen valtaan. Valtion valtaa edustaa instituutioiden, kuten perheen, koulun, kirkon tai lääketieteen, toimintavalta. Yksilöllistä valtaa edustaa näiden instituuti-

oiden yksilöllisten toimijoiden valta. He toimivat ammatillisessa kentässä usein yhtä aikaa tasapainoillen instituution arvojen ja oman arvomaailmansa välillä. Instituutioiden näkökulma ei kuitenkaan ole sama kuin sitä edustavan henkilön näkökulma ja päinvastoin. Vaikka instituutiolla on tieto, tietoa ei välttämättä ole instituutiota edustavalla ammattilaisella. Suhtautuminen toiseen ja hänen erilaisuutensa kohtaaminen on hyvin subjektiivinen asia. Yhä useimmille kasvatuksen ja hoitamisen alan ammattilaisille transsukupuolisuus, intersukupuolisuus ja ”ei-hetero” lapsi, nuori tai aikuinen ovat tuntemattomia asioita. Reagointi ensikoh-
taamisessa voi olla hyvinkin voimakas ja perustana osaamiseen ammatillisessa kohtaamisessa.¹⁸⁹

Ongelmatilanteita ammatillisessa kohtaamisessa tulee silloin, kun ammattilaisen arvomaailma on ristiriidassa instituution arvojen kanssa tai instituution arvot sisältävät yhdenvertaisen sukupuolen ja seksuaalisuuden kannalta eriarvoistavia toiminta- ja ajattelutapoja. Kohtaamisessa ei myöskään ole avuksi, että osapuolet mahdollisesti valitsevat rooliinsa luontevasti istuvan ajattelutavan: Asiakas näyttelee väärinymmärrettyä uhria ja vähemmistöä ja muut ovat pahansuopaa valtaväestöä. Ammattilainen on auttaja, joka pelastaa valtaväestön pahansuopuudelta. Kaikkien lähtökohtana on oletus, että vuorovaikutus alkaa jokaisessa tilanteessa juuri heteroseksuaalisuuden näkökulmasta.

Edellä kuvattu on perintö, jota kutsutaan *heteroseksuaaliseksi hege-
moniaksi* ja joka vaikuttaa yksilön arjessa ja ammatillisessa toiminnassa kaiken aikaa ja joka paikassa.¹⁹⁰ Siihen sisältyy oletus, että kaikki ovat heteroita eikä sitä tarvitse erikseen mainita. Tämä oletus muodostaa kiu-
sallisia tilanteita sukupuolisesti ja seksuaalisesti monimuotoisessa kulttuurissamme, vaikka nykyisin yhä enemmän tuodaan esille monimuotoisuutta muun muassa sosiaali- ja terveysalalla sekä kouluissa. Suomessa myös oikeusinstituutio yrittää edistää monimuotoisuuden kohtaamista. Tätä osoittaa se, että Suomessa saatiin säädetyksi laki rekisteröidystä parisuhteesta vuonna 2001 ja transsukupuoliset paremmin huomioon ottava laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta vuonna 2002. Tämä kertoo siitä, että heterohegemonia on joustava ja muuttuvainen, vaikka lain säätämisestä on vielä pitkä matka sukupuolisesti ja seksuaalisesti yhdenvertaisiin sosiaali- ja terveyspalveluihin tai kouluyhteisössä huomioon ottamiseen.

Länsimaissa ihmisten käyttäytymisen, ei vain sukupuoli- ja seksuaalikäyttäytymisen, sosiaalinen kontrolli on tapahtunut historiallisesti osittain uskonnon ja osittain lääketieteen avulla. Tästä syystä saatamme pitää hyvinkin normaalina käytäntönä sitä, että kaikkea ihmiseen liittyvää tarkastellaan aina lääketieteellisestä näkökulmasta. Lääketieteen vallan vuoksi olemme jopa arjessa herkkiä määrittelemään häiriöksi tai sairaudeksi käyttäytymisen muodot, jotka poikkeavat eettisistä, poliittisista ja juridisista normeista. Näin on siitakin huolimatta, että poikkeavaksi mielletyllä käyttäytymisellä ei ole mitään yhtymäkohtaa sairauksiin. Lääketieteellistyminen tarkoittaaakin toisaalta lääketieteen vallan vahvistumista ihmisten arjessa, toisaalta erilaisten elämäntapahtumien ja erilaisuuksien lääketieteellistämistä.¹⁹¹

Miten medikalisointi säätelee ihmisen käyttäytymistä? Lääketieteellistyminen kokonaisuutena on ajattelu- ja toimintatapa, jonka avulla lääkärin ammattikunta kerää tietoa ihmisistä, luokittelee ja tutkii sitä, luo tiedon pohjalta uutta tietoa ja täsmentää sitä. Lääketieteen sosiaalisen kontrollin muodostaa lääketieteen ja hoitotieteen väliintulo eli *interventio* ihmisten elämään niin valistuksin ja tiedonannoin kuin asiakas kohtaamisessa. Väliintulo tapahtuu lähinnä lääketieteen määrittämin keinoin ja terveyden nimissä yhdessä valtiovallan kanssa. Väliintulosta esimerkkinä olkoon psykiatria, joka on ollut historiallisesti herkkä määrittämään psyykkiseksi häiriöiksi, poikkeaviksi tai sairauksiksi käyttäytymisen muodot, jotka poikkeavat sopimuksenvaraista eettisistä, poliittisista ja juridisista normeista. Nämä käsitykset ovat siirtyneet ihmisten arjen käsityksiksi pikkuhiljaa.¹⁹²

Medikalisaatio korostaa yksilöllisyyttä ja yksilökeskeistä, individualistista ihmiskuvaa. Yksilöllisyys on kuitenkin alisteinen normaaliudelle. ”Poikkeava” yksilöityminen on medikalisoituneen länsimaisen yhteiskunnan vastaista. Esimerkiksi homoseksuaalisuutta ja transsukupuolisuutta usein tarkastellaan poikkeavana yksilöllisyytenä, vaikka kysymys on täysin sairauksien ulkopuolisesta asiasta, tunnetilasta ja psyykkisestä kokemuksesta. Ilman transsukupuolisuuden ja homoseksuaalisuuden aiempaa kriminalisointia ja medikalisoointia asianomaisten ei tarvitsisi tarkastella itseään ja omaa kokemustaan epäsuotuisana ilmiönä tai erillaisuutena kielteisessä vaan myönteisessä merkityksessä, voimavarana ja mahdollisuutena, johon myös yhteiskunta itsensä niin kokevia tukee.¹⁹³

Kunakin aikakautena on medikalisoitu milloin mitäkin käyttäytymisen muotoja. Ne on koottu viralliseksi sairausluokitukseksi, joka antaa tulkinnallisen luokituspohjan ja jota käytetään vaihtelevalla tavalla. Sosiaalisen erilaisuuden luokittelu esimerkiksi mielenterveydelliseksi sairaudeksi tai häiriöksi väistämättä vaikuttaa yleisesti ja laaja-alaisesti yhteiskunnassa vallitseviin sukupuoli- ja seksuaalikäsityksiin. Tärkeää on kuitenkin huomata, että luokitukset ja nimeämiset ovat olleet ja tulevat aina olemaan sopimuksenvaraisia ja siten muuttuvia. Tätä todistavat muun muassa seuraavat asiat: Homoseksuaalisuus oli kriminalisoitu vielä vuoteen 1971 saakka. Homoseksuaalisuuden virallinen luokittelu sairaudeksi poistui vuonna 1993, kun määritelmä poistettiin WHO:n sairausluokituksesta. Maittain homoseksuaalisuuden luokittelu sairaudeksi poistui sairausluokituksesta vaiheittain, ja Suomessa näin kävi vuonna 1996, kun lääkintäviranomaiset ottivat käyttöön ICD-10-tautiluokituksen. (Vrt. Transsukupuolisuus ja aiemmin mainittu kehitteillä oleva DSM-5-luokitus).¹⁹⁴

Homoseksuaalisuus ja transsukupuolisuus kuljettavat kuitenkin edelleen kriminalisoinnin ja medikalisoinnin raskasta viittaa harteillaan, ja asenteiden muutos väestön keskuudessa näyttäisi olevan varsin hidasta. Jonkinlaisena indikaattorina voidaan pitää sitä, miten avoimesti ihmiset puhuvat arjessa homoseksuaalisuudesta ja transsukupuolisuudesta ja missä sävyssä se tehdään. Punastelu ja sanojen hakeminen ei viittaa siihen, että homoista, lesboista ja transihmisistä puhuminen olisi arkipäiväistä. Toisena indikaattorina voidaan pitää sitä, kuinka avoimesti homoseksuaalit, transsukupuoliset, intersukupuoliset, transgenderit, biseksuaalit ja transvestiitit voivat puhua omasta arjestaan, elämäntavoistaan ja -valinnoistaan ilman, että ilmapiiirissä olisi havaittavissa vähintäänkin vierautta toista kohtaan.

Lääketieteellistämisen kritiikki

Lääketieteellistyminen on saanut paljon kritiikkiä osakseen. Ihmiseen liittyvä medikalisointi onkin johtanut monien mielestä kestävämmään tilanteeseen. Esimerkiksi sukupuolen lääketieteellistämisestä on seurannut, että transsukupuolisia käsiteltäessä on pitkälti unohdettu asian yhteiskunnallinen luonne ja liittyminen ihmisen elämäntkokonaisuuteen. Kyse on sukupuoli-identiteetin vahvistamisesta eikä objektiivisesta löydöksestä ja sairauden parantamisesta.¹⁹⁵

Transsukupuolisille mutta myös intersukupuolisille lääketieteellistäminen on merkinnyt muun muassa sitä, että myös he itse ovat alkaneet tarkastella omaa sukupuoltaan koskevaa kokemusta, tunnetta, biologisen sukupuolen merkkejä ja sosiaalisten sukupuolimäärittelyjen risiiriitaa sukupuolenkorjauksissa muotoutuneella tavalla. Ihminen joutuu jollakin tasolla omaksumaan sairaan roolin, vaikka roolille ei olisikaan lääketieteellisiä perusteita. Omaksuttu rooli toimii kompensoivana strategiana ja oikeuttaa henkilön ainakin omissa silmissään vetäytymään ylivoimaisista sosiaalisista suhteista, rooleista ja vastuusta. Ihminen voi vaihdella sairaan ja terveen rooliaan sen mukaan, miten hän haluaa tulla tulkituksi ja määritetyksi sosiaalisissa suhteissaan. Tälläkin usein lisätään ympäristön kielteistä suhtautumista transsukupuolisiin, koska nämä eivät käyttäydy johdonmukaisesti, olemassa olevien sosiaalisten käytäntöjen mukaisella sopimuksenvaraisella tavalla.¹⁹⁶

Kaikki yhteiskunnan ja lääketieteen näkökulmasta rakennetut epäsuotuisat olemassaolon tavat eivät kuitenkaan ole sairauksia, tauteja tai häiriöitä. Esimerkiksi transsukupuolinen tai homoseksuaali joutuu tekemään arkipäivän elämässään enemmän valintoja kuin muut ihmiset, koska heidän kuvansa maailmasta ja maailman kuva heistä poikkeavat toisistaan. Molemmat kuitenkin kykenevät suoriutumaan arkipäivän todelli-

suudessa ja pystyvät huolehtimaan terveydestään, työstään sekä perhe- ja ihmissuhteistaan. Kumpapaakaan ei voida määritellä sairaaksi vain siksi, että heillä ei ole halua suvunjakamiseen tai he eivät pysty siihen.¹⁹⁷

Esimerkiksi transsukupuolisuus lääketieteen mieltämänä transseksuaalisuutena on kokonaistila: ihminen siirtyy uuteen merkitykselliseen todellisuuteen, jossa muun muassa hänen kehonsa, pukeutumisensa, tyylinsä, eleensä, henkilötunnuksensa ja nimensä rakentuvat uudelleen tai oikeammin sellaiseksi kuin henkilö on aina kokenut itsensä. Transseksuaalisuus on medikalisoitu vaihe transsukupuolisuudessa, jossa ihminen on valinnut tietoisesti tietyt toimenpiteet, sosiaaliset prosessit, tullakseen itsekseen. Lääketieteen instituution ja myös oikeusinstituution näkökulmista kyse on pikemminkin siitä, että toimenpiteidensä avulla ne yhdenmukaistavat transseksuaalin ja hänen elämänsä osa-alueet instituution silmään sopivaksi.¹⁹⁸

Homoseksuaalisuuden lääketieteellistämisen ongelma on ollut muun muassa, että luokittelu tekee mahdolliseksi ihmisten määrittelyn vain yhden identiteetin mukaisesti. Se ei anna mahdollisuutta identiteettien samanaikaiseen moninaisuuteen, vaihtumiseen tai identiteettien jatku-moon. Tästä seuraa, että heteroseksuaaleilta saattavat jäädä huomaamatta omat homososiaaliset, -eroottiset ja -seksuaaliset tunteensa. Sillä taas voi olla monenlaisia sosiaalisia ja mielenterveydellisiä vaikutuksia yksilön elämään.¹⁹⁹

Lääketieteellinen ajattelutapa vaikuttaa yhä enenevässä määrin länsimaissa ihmisen arkipäivän kokemukseen omasta terveydestään, sairaudestaan ja käyttäytymisestään. Medikalisaation historia tekee näkyväksi myös sen, millä tavalla lääketieteen ja ihmisen arkipäivän suhde on sosiaalinen ja sopimuksenvarainen. Siten medikalisaation luonne ja tarkoitus ihmisten arkipäivässä ja lääketieteessä on myös muuttuva. Lääketiedettä ei sen valta-asemasta huolimatta tule pitää täysin ihmisten käyttäytymistä määrävänä ja säätelevänä.²⁰⁰

Muutoksen mahdollisuudesta kertoo sekin, että nykyään ihmisten arkielämässä sekä oman kehon ja kehon terveyden vaalimisessa korostuvat lääketieteen ulkopuoliset terveysuskomukset ja hoitomuodot, *paramedikalisaatio*. Siihen kuuluvat muun muassa vaihtoehto- ja luontaishoidot, hieronta, fysikaaliset hoitotavat ja homeopatia. Medikalisaatiossa ja paramedikalisaatiossa molemmissa on kyse ihmisen terveydestä ja sen vaa-

limisen keinoista, vaikka niiden käyttämät keinot ovat erilaisia. Ne ovat koko ajan rakentuneet vuorovaikutuksessa toisiinsa. Niiden väliseen rajapintaan ovat jääneet esimerkiksi akupunktio sekä vitamiini- ja hiven- ainehoidot.

Myös sukupuolen ja seksuaalisuuden medikalisointi voi löytää uusia tilanteita ja paikkoja käydä keskustelua. Miltä sukupuoli ja seksuaalisuus näyttäisivät paramedikalisaation kannalta tai medikalisaation ja paramedikalisaation välissä? Voisiko esimerkiksi transsukupuolisten tarvitsema hormonihoito kuulua tuohon medikalisaation ja paramedikalisaation väliin?

Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen

Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat pulmallisia joillekin sosiaali- ja terveysalan ammattilaisille sekä kasvatustehtävää toteuttaville opettajille ja varhaiskasvattajille. Ammattilaisten käsityksiin vaikuttaa usein opittu ajatus, että kaikkien täytyy ajatella ja käyttäytyä normatiivisella tavalla. Tämä tapa on muodostunut oikeusinstituution, lääketieteen ja kirkon kannanottojen ja säätelyn avulla historian aikana, kuten aiemmin on tullut esille.

Yleisellä tasolla pulma on, miten yhtäältä subjektiivinen kokemus eli seksuaalisuuden ja sukupuolen *sisäinen kokemus* ja toisaalta ammattilaisen *objektiiviset havainnot* kohtaavat toisensa asiakassuhteessa. Ammattilaisten objektiiviset havainnot toisesta kohtaavat vain toisen ihmisen seksuaalisuuden ja sukupuolen ulkoisen, ”silmään sopivan” olemuksen. Ihmisen kehon sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä sisäisiä kokemuksia ja tuntemuksia objektiivisilla havainnoilla ei pystytä tavoittamaan. Kaikki omat tuntemukset ja kokemukset eivät taivu jo annettuihin kulttuuriin merkityksiin ja puhekielelle.²⁰¹ Kuitenkin on hyvä muistaa, että sekin, mikä ei ole näkyvää, on olemassa. Toisella ihmisellä ei ole oikeutta mitätöidä toisen kokemusta ja tunnetta itsestään.

Ammatillisessa kohtaamisessa sukupuolten ja seksuaalisuuksien moninaisuus, identiteettien jatkumo sekä vaihtuvuus ovat haastava kokemus. Usein homoseksuaalit, sukupuoleltaan moninaiset tai sukupuoliristiriitaa kokevat henkilöt aiheuttavat kasvatuksen ja hoitoalan ammattilaisissa hämmennystä. Hämmennys saattaa johtua asianomaisten elämää koskevan tiedon puutteesta tai omista arvoista ja arvostuksista. Jokainen kuitenkin toivoo, että sosiaali- ja terveyspalveluissa, koulussa ja

koulutuksessa häneen suhtauduttaisiin ammatillisesti. Jokainen haluaa tulla kohdatuksi omana itseään, omaksi kokemassaan sukupuolella siten, että hänen sukupuolikokemustaan, seksuaalisuuttaan ja identiteettiään kunnioitetaan.

Ammatillisessa kohtaamisessa eivät tule tarkasteluun ja määrittelyyn vain asiakkaan sukupuoli ja seksuaalisuus vaan hänen kauttaan myös ammattilaisen oma sukupuoli ja seksuaalisuus. Moni ammattilainen saattaa miettiä mielessään, millainen persoona itse on, jos hyväksyy asiakkaan transvestisuuden, transsukupuolisuuden, homososiaalisuuden, homoeroottisuuden tai homoseksuaalisuuden ja tukee asiakasta tämän omassa elämäntilanteessa. Seuraavissa luvuissa tarkastellaan asiakkaan kohtaamista persoonana ja hänen omassa elämäntilanteessaan.

Asiakas persoonana

Ammattilaisen tulisi kohdata aina toinen ihminen ensisijaisesti persoonana. Persoonana on yksilö, joka kykenee itsetiedostukseen ja olemaan vastuussa tekemisistään. Ihminen on aina mielellisessä ja merkityksellisessä suhteessa omaan elämäntilanteeseensa. Näin on siitäkin huolimatta, että kaikki merkityssuhteet eivät olisi yhtä jäsenyksiä. Omassa elämäntilanteessaan ihminen muodostaa käsityksen itsestään ja maailmankuvastaan.²⁰²

Asiakkaan elämäntarinaa aletaan rakentaa yhdessä ammattilaisen kanssa jo ensikohtaamisessa. Tarina alkaa rakentua asiakkaan ja ammattilaisen välillä henkilötietojen keräämisellä ja palvelun piiriin hakeutumisen syyn kartoituksella. Henkilötietolomakkeissa kysytään tavallisesti nimi, sukupuoli, syntymäaika, ammatti ja siviilisäätö. Usein kysytään myös lähiomainen. Pulmana ei ole niinkään itse lomake tai esihaastattelu vaan suhtautuminen tarinaan, jota lomake tietojen perustella kertoo. Ongelmaksi asiakkaan kannalta siten muodostuu, mitä tietoa hän itsestään haluaa antaa.²⁰³

Lomakkeissa ja esihaastatteluissa sukupuolen odotusarvo on aina biologinen sukupuoli, eikä se ota huomioon ihmisen moninaista kokemusta sukupuolesta. Siviilisäädystä on nykyään mahdollista mainita ”rekiste-

röity parisuhde”. Ihmisille on kuitenkin joskus äärimmäisen vaikeaa kertoa, että heidän elämäkumppaninsa on samaa sukupuolta, koska homopelkoisuutta ilmenee myös sosiaali-, terveys- ja kasvatusalan ammattilaisilla ammatillisissa tilanteissa.

Transsukupuoliselle saattaa olla vaikea vastata kohtaan ”sukupuoli”, koska pitää valita joko ”mies” tai ”nainen”. Oma ulkoinen olemus ei transsukupuolisilla useinkaan ole stereotyyppisen naisen tai miehen. Vastaus saattaa herättää ammatillisessa hämmennystä ja transsukupuolisen näkökulmasta aivan tarpeettomia kysymyksiä.

Ihmisen kohtaaminen persoonana edellyttää, että ihminen kohdataan kehollisena. Keskeistä eivät silloin ole kehon ulkoiset merkit, jotka viittaavat sopimuksenvaraisiin ilmaisuihin ja ajatuskokonaisuuksiin ”miehestä” ja ”naisesta”. Nämä merkit eivät ole ensisijaisesti koettuja vaan tieteen luomia luokituksia niille ominaisuuksille, joita määrittelemme sukupuoliin kuuluvaksi. Kun emme kohdista katsetta sukupuoliin, emme myöskään määrittele ennalta toisen seksuaalisuutta. Kehollisen ihmisen kohtaaminen antaa tilaa asianomaisen omille käsityksille ja määrittelyille omasta kehostaan, sen seksuaalisuudesta ja sukupuolesta.²⁰⁴

Kaikista persoonista ei pidä tehdä heteroita ennalta. Kaikki heterotkaan eivät ole samanlaisia. Hämmästyminen ja ihmettely on aina paikallaan ammatillisissa tilanteissa. Vaihteeksi voisi kuitenkin alkaa ihmetellä esimerkiksi seuraavia asioita:

- Miten ylipäättänsä niin moni asiakas esitetietojen ja -haastattelujen rakentamassa tarinassa on sukupuolisesti ja seksuaalisesti tavanomainen?
- Kätkemmekö ensikohtaamisessa ennakkooletustemme takia maailmassa olevaa seksuaalista ja sukupuolista monimuotoisuutta?
- Miten paljon ensikohtaamisessa kadotamme elämäntaitojen monimuotoisuutta ja rikkautta?

Asiakkaan elämäntilanteen kohtaaminen

Ihmisen kokonaisuus muodostuu kehosta, tajunnallisuudesta ja situaatiosta eli hänen elämäntilanteestaan. Ne ovat ihmisen toiminnassa välttämättömiä ja toisiinsa kietoutuneita perustekijöitä. Ihminen siis tajunnassaan kokee ja tiedostaa asioita, jotka liittyvät hänen elämäntilanteeseensa. Hän voi asettaa elämäntilanteeseensa merkityksellisiä asioita, jotka ovat mielekkäitä hänen kehollisuutensa kautta.²⁰⁵

Ihmisen oma elämäntilanne toimii esiyymmärryksenä, joka suuntaa sitä tapaa, jolla ihminen järjestää elämäänsä liittyviä asioita ja olosuhteita. Ihmisen kokemat asiat vaikuttavat hänen koko kehoonsa, siis hänen orgaaniseen kokonaisuuteensa eli elintoiminnallisiin prosesseihinsa, ja elämäntilanteeseensa sekä päivittäin muuttavat ihmisen keholleen ja elämäntilanteelleen antamia merkityksiä. Elämäntilanne kattaa kaiken, mihin ihminen on suhteessa. Siihen kuuluvat toiset ihmiset, maantieteelliset ja ilmastolliset olosuhteet, työ, koti, kulttuuri, arvot, normit, arvostukset ja uskomukset.²⁰⁶

Hetero-, bi- ja homoseksuaalisuus käsitteinä johtavat ajattelemaan, että ihmisten ensisijainen käyttäytyminen on aina seksuaalisuuden fyysistä ilmaisua. Ihminen on kuitenkin ensisijaisesti sosiaalinen olento, jolla on erilaisia ihmisten välisiä suhteita. Jotkut suhteista ovat ystävyys- ja rakkaussuhteita. Joihinkin liittyy myös seksuaalisuus. Seksuaalisuus on yksi ihmisen ilmaisutavoista ja olemisen tavoista.²⁰⁷

Sosiaali- ja terveyspalveluissa ja koulutuksessa ihmisen kokonaisvaltainen huomioon ottaminen tarkoittaa, että emme tarkastele vain ihmisen seksuaalista suuntautumista vaan myös hänen sosiaalisia suhteitaan. Heterot ja homot eivät elä yhteiskunnassa omissa saarekkeissaan vaan lomittuvat sosiaalisesti toisiinsa. Ihmisen sosiaaliset suhteet rakentuvat kulttuurissa, suvuissa, perheissä sekä ystävien ja tuttavien kesken. Sosiaalisesti ihminen on osa erilaisia homo- ja heterososiaalisesti rakentuneita tarinoita riippumatta siitä, mikä on hänen seksuaalinen halunsa. Homot ovat sosiaalisissa suhteissa heteroiden kanssa. Heteroilla on siten väistämättä sosiaalisia suhteita homojen kanssa.

Hoitamisessa ja kasvatuksessa ihmisen eri ulottuvuudet tarvitsevat erilaisia näkökulmia ja erilaista asiantuntemusta. Medisiiniset toimenpiteet, kuten lääkkeet, kirurgia ja rokotteet, vaikuttavat ihmisen kehon kautta.

Elämäntilanteeseen vaikutetaan esimerkiksi ohjaamalla ihmisen toimintamahdollisuuksia ja elämän perusrakenteita. Samanaikaisesti nämä kaikki vaikuttavat toisiinsa. Elämäntilanteessa olevat asiat saattavat johtaa epäsuotuisiin merkityssuhteisiin tajunnassa. Ne vuorostaan voivat vaikuttaa epäsuotuisasti oman elämäntilanteen ymmärtämiseen ja kokemiseen. Esimerkiksi oman kehon koettu terveys tai sairaus tai ulkopuolelta määritelty terveys tai sairaus vaikuttaa mahdollisuuteen kokea oma elämäntilanne ja mielessä muodostuneet merkityssuhteet mielekkäiksi.²⁰⁸

Transsukupuolinen Kate Bornstein kertoo, että hänellä todettiin *gender dysphoria*, joka tarkoittaa, että hän on sairas eli hänellä on rajoittunut sukupuolen ymmärtäminen. Hän itse ei ymmärtänyt gender dysphoriaa tällä tavalla vaan koki, että hänellä oli gender dysphoria koko elämänsä ennen sukupuolenkorjausta ja jonkin aikaa myös sen jälkeen. Sitten hän ei enää kokenut omasta mielestään gender dysphoriaa, koska hän ymmärsi sukupuolen sopimuksenvaraisen luonteen yhteiskuntajärjestelmässä, jossa hän eli. Kate korostaa, että hän on transsukupuolinen valinnan eikä taudin tai tautiopin vuoksi. Hän hyväksyi lääketieteen määritelmän ”transseksuaalinen” vain, jos se luokitellaan tyytymättömyydeksi syntyessä määriteltyyn sukupuoleen.²⁰⁹

Kun ihmisellä on omaan sukupuoleen liittyvä ristiriita, hoitotilanteeseen tulee mukaan koko ihmisen elämäkokonaisuus. Sukupuoli ei ole biologisesta perustastaan huolimatta vain luonnontieteellinen ja siten lääketieteellinen asia vaan monella tapaa myös humanistinen ja yhteiskunnallinen pulma. Yhteiskunnallisena pulmana se on paljon muutakin kuin juridinen asia. Transsukupuolisuudessa on kysymys pikemminkin merkityssuhteiden epätasapainosta ja tämän takia elämäntaidosta kuin sairaudesta.²¹⁰

Sosiaali- ja terveyspalveluiden kannalta transihmisen kokonaisuuden eli ihmisen tajunnan, kehon ja tilanteen huomioon ottaminen tarkoittaisi sitä, että kehon muutoksiin liittyvät kysymykset kuuluisivat endokrinologian ja kirurgian alaan, tajunnalliset asiat psykiatrian alaan ja tilanteeseen liittyvät asiat, kuten työ, opiskelu, perhe, elämäkumppani ja ihmissuhteet, sosiaalitieteen (sosiologia, sosiaalipsykologia, sosiaalityö, sosiaalipoliitiikka), kasvatustieteiden ja humanististen (psykologia, filosofia) tieteiden alaan. Lisäksi mukana tulisi olla asianomaisten ihmisten sosiaaliseen verkostoon kuuluvia ihmisiä, kuten perheenjäseniä tai ystäviä.

Perustasolla asiakas tulee kohdata asiakkaan omista lähtökohdista. Kohtaamisessa avainasemassa ovat avoimuus, huomaavaisuus, kuunteleminen ja aito kiinnostus ihmisestä hänen omassa elämäkokonaisuudessaan. Tämä vaatii sosiaali-, terveys- ja kasvatusalan ammattilaiselta kykyä heittäytyä kohtaamiseen ilman asiakkaan sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä ennako-oletuksia. Esimerkiksi jos kohtaamisessa sekä ammattilainen että asiakas ovat naisia, se ei vielä kerro, millä tavalla nämä naiset ymmärtävät naiseutensa. Heillä ei ole välttämättä minkäänlaisia jaettavissa olevia yhteisiä kokemuksia naisena olemisesta tai samanlaisia käsityksiä naisista ja miehistä yhteiskunnassa.²¹¹

Anna (MtF): Olen joutunut käymään useammankin fysioterapeutin hoidossa. Ensimmäisen vastaanotolla olin vielä välivaiheessa, eikä korjausleikkauksia ollut vielä tehty. Vasta toisella hoitokerralla hoitaja kysyi varovasti, että olenko transsukupuolinen. Hän oli ilmeisesti havainnut jalkoja hoitaessaan epäsuhtaa oletettuun sukupuoleeni. Toinen fysioterapeutini oli kunnalliseen hoitoketjuun kuuluva ja hän oli tutkinut jo ennakoon taustatietoni ja tiesi siis transtaustani. Hän suhtautui minuun hyvin välittömästi naisena (olin tuolloin jo käynyt läpi korjausleikkauksetkin ja saanut prosessini valmiiksi). Itseäniikin huvitti, kun hän antoi nimenomaan naisille tarkoitettuja hoito-ohjeita, jolloin itsekin vasta tajuusin konkreettisesti että olenhan todellakin kaikin puolin nainen.²¹²

Sosiaalinen verkosto työvälineeksi

Sosiaalisella verkostolla tarkoitetaan niitä vuorovaikutussuhteita, joiden kautta yksilö luo, muuttaa ja ylläpitää identiteettiään sosiaalisesti. Sosiaalista verkostoa rakentavat arjen tilanteet ja paikat, joissa yksilö elää. Tilanteet ja paikat muodostuvat muun muassa koulusta, opiskelusta, työstä ja vapaa-ajan harrasteista ja niihin liittyvistä sosiaalisista suhteista. Todellisuus, jossa ihminen elää, on monella tavalla kerrostunut ja monimerkityksellinen. Jokainen sana tai teko on mukana tai on olematta mukana niissä suhteissa, tilanteissa ja paikoissa, joissa yksilö jakaa elämänsä sosiaalisesti. Monimerkityksellisyys paljastuu siinä, miten eri käsitteet ymmärretään eri tilanteissa, paikoissa ja suhteissa.²¹³

Sosiaali- ja terveysalalla on kehitetty erilaisia malleja, joiden avulla asiakasta tarkastellaan suhteessa sosiaaliseen ympäristöönsä. Sosiaaliterapeutti ja verkostotyöhön ja -terapiaan erikoistunut Jussi Nissinen on pohtinut työssään sitä, millä tavalla verkostojattelu soveltuu homo-, lesbo- tai biseksuaalisiin asiakkaisiin.²¹⁴

Sukupuoliristiriita ja seksuaalinen suuntautuminen ei ole vain yksilön asia. Se koskettaa monella tavalla ihmisen sosiaalista verkostoa ja vaatii sekä asianomaiselta että sosiaaliselta verkostolta tietotaitoa ja ymmärrystä sukupuolesta ja seksuaalisuudesta ihmisen ominaisuutena ja niiden merkityksestä yhteiskunnassa. Sosiaaliseen verkostoon kuuluvat muun muassa vanhemmat, sisarukset, sukulaiset, isovanhemmat, opettajat, ystävät, tuttavat, naapurit, työ- ja opiskelutoverit, koulukaverit ja esimies. Usein verkostoon kuuluvat myös terapeutit, lääkärit, sairaanhoitajat ja sosiaalialan työntekijät.²¹⁵

Sosiaali- ja terveyspalveluiden sekä kasvatuksen käytäntöjen keskeisin tehtävä tulisi olla ihmiselle ahdistusta aiheuttavan ja toimintakykyä heikentävän epäsuotuisan merkityssuhteen poistaminen ja elämäntaidon

tukeminen, vaikka kaikkia elämäntilanteeseen vaikuttavia kielteisiä elämänsisältöjä ei koskaan pystytä poistamaan.²¹⁶ Epäsuotuisaa merkityssuhdetta rakentaa usein asianomaisen sosiaalinen verkosto. Ongelmat ja myös elämän voimavarat rakentuvat pitkälti suhteessa toisiinsa. Tästä syystä hoito- ja kasvatussuhteessa tulisi paremmin ottaa huomioon, millainen sosiaalinen verkosto rakentaa yksilön elämää. Hoitamisessa ja kasvun tukemisessa suurin este on yksilökeskeinen ajattelu.

Transihmisten, lesbojen, homojen ja biseksuaalien sosiaalista verkostoa muokkaa monella tavalla ajatus siitä, mitä saa kertoa, kenelle saa kertoa, kuka haluaa kuulla ja kuka haluaa kuulemansa jälkeen jäädä lähipiiriin. Pulma on todellinen myös niille heteroseksuaaleille, joiden parhaat ystävät ovat homoja, lesboja tai transihmisiä. Kenelle voi kertoa, kuka haluaa kuulla ja kuka ei leimaa asianomaista itseään, jos hänen lähipiirinsä ihmiset eivät ole heteroita. Ongelma koskettaa myös pientä joukkoa heteroihmisiä. Heille terapeutti saattaa olla ainoa, jonka kanssa voi jakaa elämänsä tärkeät ihmiset kaikissa sateenkaaren väreissä kaikkein tunteuksineen ja suhteineen.

Sosiaalinen verkosto ei rakennu vain verenperintönä. Heteroiden, homojen, lesbojen, transihmisten, biseksuaalien ja heidän kanssaan läheisissä suhteissa elävien arjen tärkeimmät ihmiset eivät välttämättä muodostu biologisten suhteiden mukaan. Moni on joutunut ottamaan etäisyyttä heterokulttuuria edustaviin vanhempiinsa ja sukulaisiinsa. Vanhemman tai lapsen homous, lesbous, biseksuaalisuus tai transsukupuolisuus rakentaa kaikkien sosiaalista verkostoa sen mukaan, kuinka merkityksellisinä asianomainen itse näit suhteita pitää. Sukupuolen ja seksuaalisuuden toimijoita ja niiden kautta verisukulaisuutta tärkeämpiä sosiaalisen verkoston muodostajia ovat *tunteet, yhteenkuuluvuus, välittäminen ja rakastaminen*. Näin on myös heteroilla, joiden lähipiiri rakentuu esimerkiksi homoista, lesboista tai transihmisistä.

Minäkeskeisen henkilösuhdeverkoston rakentaminen

Ihmisen kokonaisvaltainen huomioiminen on ihmisen *ohjaamista*, joka auttaa ihmistä itseään suunnittelemaan ja järjestämään elämäntilannetta omilla valinnoillaan. Ammattilaisten tulisi virikkeistää ihmistä niin että tämä kykenee täysvastuullisuuteen omasta elämästään²¹⁷.

Minäkeskeisen sosiaalisen verkoston tavoitteena on kartoittaa yksilön elämänkokonaisuudesta merkitykselliset henkilösuhteet, jotka liittyvät parhaillaan ratkaistavana olevaan ongelmaan. Verkostoanalyysin avulla voi samanaikaisesti kartoittaa seuraavia asioita:

- Millaisia ovat sekä yksilön että häntä ympäröivien ihmisten henkilösuhteet?
- Millaisia ovat sosiaalisen verkoston sisäiset suhteet?
- Millaisiin osaryhmiin lähipiiri jakautuu?
- Millaisia käsityksiä niissä luodaan ja ylläpidetään?
- Millaisia sanoja ilmiöstä käytetään?
- Millaisia merkityksiä sanoille annetaan?
- Verkostolla voidaan osoittaa suhteiden useus (yhteydenotot tietyllä aikavälillä). Miten usein henkilö on yhteydessä tiettyihin ihmisiin verkostossa?
- Millainen on suhteen aloitteen suunta ja luonne?²¹⁸

Toimiva minäkeskeinen sosiaalinen verkosto (engl. *effective egocentric networks*) voidaan rajata sen mukaan, miten usein henkilöt ovat vuorovaikutussuhteessa yksilön (engl. *ego*) kanssa tai millaisten toimintojen kautta he ovat yhteydessä toisiinsa. Siihen voidaan katsoa kuuluvaksi myös affektiiviset henkilösuhteet, esimerkiksi yksilön itsensä mainitsemat parhaat ystävät. Tämän verkoston ulkopuolella henkilön kanssa yhteydessä olevat kuuluvat *jatkettuun henkilöverkostoon* (engl. *extended networks*).²¹⁹

Verkostoanalyysissä kannattaa ottaa huomioon myös vuorovaikutussuhteen ylläpitämisen tapa: tapaaminen kasvotusten, puhelimitse, sähköpostitse, chattaillen, Facebookissa, Twitterissä ja kirjeitse. Joillekin suhteille on tyypillistä olla usein sähköpostitse yhteydessä ja tavata vain pari kertaa vuodessa. Tämä suhde saattaa yksilön pulman kannalta olla

merkityksellisempi kuin suhde henkilöön, jota hän tapaa joka päivä kasvotusten. On muistettava, että suhteiden useus on suhteutettava yksilön oman sosiaalisen elämän vilkkauteen. Suhteiden useus on myös kokemuksellinen. Joillekin jonkun tapaaminen tai soittaminen hänelle kaksi kertaa viikossa on usein, joillekin ehkä kerran kuukaudessa.²²⁰

Saman henkilön verkostot eri tilanteissa kertovat sosiaalisesta verkostosta omaa tarinaansa. Toisaalta se voi paljastaa esimerkiksi seuraavia asioita:

- 1) millaiset kontaktit ovat hänelle yleisiä työpaikalla tai opiskelussa mutta harvinaisia vapaa-aikana ja naapureiden kanssa
- 2) millä tavalla kontaktit lomittuvat yksilön sosiaalisessa verkostossa
- 3) missä tilanteissa sosiaalisen verkoston ihmiset salaavat, sallivat, purkavat, vaikenevat, kieltävät, vierastavat, häpeävät, valehtelevat, syrjivät, vähättelevät, halventavat tai jakavat asioihin ja ihmisiin liittyvät ilonsa ja surunsa.

Verkostoanalyysillä myös yksilön rooli sosiaalisessa verkostossa tulee näkyväksi. Esimerkiksi kun yksilö kuvaa viimeisen kuukauden aikana tapaamiaan ihmisiä, selviää nopeasti, onko henkilö sosiaalisessa verkostossaan ”ulkopuolinen”, marginaalijäsen²²¹.

Toisaalta homoseksuaalilla, transsukupuolisella tai transvestiitillä voi olla sosiaalisessa – myös muutoin heteroseksuaalisesti painottuneessa sosiaalisessa – verkostossaan hyvin keskeinen rooli, josta käsin koko verkosto kutoutuu. Toisaalta hän voi olla marginaalissa ja oman koetun sosiaalisen verkostonsa ”ulkopuolinen”. Verkostoanalyysiä aloitettaessa *moniäänisyys* on avainasemassa. Osapuolten erilaiset tavat tarkastella ja puhua on hyväksyttävä lähtökohdaksi. Sosiaali-, terveys- ja kasvatusalan asiantuntijan ei pidä ennalta asettaa yksilöä mihinkään asemaan tai rooliin sosiaalisessa verkostossa. Esimerkiksi heteroajattelun tapaa jäsentää perhe- ja sukulaisuussuhteet ei tule pitää minkäänlaisena perustilanteena tai lähtökohtana verkostoanalyysissä. Heteroajattelun kautta ei ensisijaisesti pidä ajatella tai pyrkiä ymmärtämään yksilön sosiaalista verkostoa ja siinä olevia suhteita.

Tärkeää on pohtia myös sitä, *mitä*, *miten* ja *miksi* puhutaan juuri tietylle ihmiselle eikä toiselle tai *mikä* on motiivi. Motiivit paljastavat

usein sen roolin, jonka yksilö haluaa antaa tietyille henkilöille sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tai joka hänelle verkostossa annetaan. Kaikki roolit eivät ole ratkaistavan pulman kannalta suotuisia asianomaiselle itselleen tai henkilölle, jolle rooli on annettu.

Verkostoanalyysin tavoitteena ei ole kartoittaa yksilön koko minäkeskeistä sosiaalista verkostoa vaan senhetkisen pulman kannalta olennaiset merkitykselliset henkilösuhteet, joista olisi tukea yksilön oman elämän rakentamisessa. Tavoitteena on synnyttää tasavertaista vuoropuhelua eri ryhmien ja henkilöiden välille, tavoittaa yhteinen kieli ja merkitykset yksilön sosiaalisessa verkostossa sekä löytää yhteisiä voimavaroja murroksen aiheuttamaan tilanteeseen tai sopeutumiskriisiin.²²²

On usein hyvin vaikea saada omasta sosiaalisesta verkostosta ihmisiä mukaan keskusteluihin asiantuntijoiden kanssa. Verkostoanalyysi auttaa myös tämäntapaisessa tilanteessa. Yksilö kykenee itse pohtimaan esimerkiksi terapeutin, kouluterveydenhoitajan, opettajan tai sairaanhoitajan kanssa oman sosiaalisen verkostonsa monimuotoisuutta ja keinoja auttaa ympäristöä yksilöä koskevan ongelman ratkaisemisessa. Ympäristö voi auttaa tiedostamatta ongelmaa. Se oppii elämään pikkuhiljaa asian kanssa, ja kun asia tulee julki, ongelma on ikään kuin itsestään selvä.²²³

Onnistunut identiteettityö minäkeskeisen sosiaalisen verkoston avulla kasvattaa yksilön luottamusta omiin kykyihinsä ja mahdollisuuksiinsa vaikuttaa sosiaalisissa tilanteissa siihen, millaisen kuvan muut saavat yksilöstä ja yksilö muista. Verkostoanalyysin avulla yksilö saa itselleen välineitä myönteistä tulevaisuutta rakentaviin määrittelyihin, jotka sopivat ihmisen omaan elämäkokonaisuuteen, todellisuuteen ja kieleen riippumatta hänen sukupuolestaan ja seksuaalisesta halustaan tai niihin liittyvistä toiveistaan.²²⁴

Verkostoanalyysin tavoitteena on, että eri osapuolet voivat ymmärtää ja hyväksyä toisen uskomusjärjestelmän ja käsityksen omasta elämästään sekä siihen liittyvät valinnat huolimatta siitä, että hän ei itse haluaisi elää samalla tavalla. Tärkeää on myös oppia ymmärtämään, että samat sanat saavat eri merkitysvaihteita eri tilanteissa, paikoissa ja suhteissa. Esimerkiksi vanhemmuuteen viittaavat ilmaisut ovat hyvin erilaisia heteroilla, lesboilla ja homoilla. Myös niiden merkitykset arjessa vaihtelevat. Siitä huolimatta kaikki puhuvat vanhemmuudesta eli suhteesta, jossa on huoltajia ja lapsia tai vastuullisia aikuisia suhteesta lapsiin. Vuorovaiku-

tusta eri tilanteissa ja paikoissa voidaan vahvistaa niiden kanssa, jotka tavalla tai toisella hyväksyvät yksilön pulmineen ja kunnioittavat hänen tulevia valintojaan. Kaikenlaista hyväksikäyttöä ja väkivaltaa sekä käsitteellisellä että toiminnallisella tasolla pitää pyrkiä välttämään. Läsä olevien ihmisten on saatava käsitellä asiaansa hyväksyvissä olosuhteissa.²²⁵

Verkostoanalyysin avulla lähipiiristä saattaa löytyä henkilöitä, joiden olemassaolo vasta pulman tullessa osoittautuu korvaamattomaksi. Usein verkostoa pyritään vahvistamaan vertaisryhmällä tai tukihenkilöllä. Olennaista on avoimen ja eteenpäin kulkevan keskustelun turvaaminen. Oman elämäntarinan purkaminen monologina ei usein vie keskustelua eteenpäin eikä anna tilaa kysymyksille. Sukupuolesta ja seksuaalisuudesta voi puhua osana kulttuuria, sukutarinoita, elämäntarinoita, minäkuvaa, ihmissuhteita ja erilaisia arkielämän tilanteita. Näillä tasoilla sukupuoli ja seksuaalisuus tulevat jaetuksi toisten kanssa.²²⁶

Minäkeskeisen verkostoanalyysin avulla voidaan tarkastella heteroperheiden ja moninaisten perheiden, kuten uusperheiden ja sateenkaari-perheiden, rakennetta ja suhdeverkostoa. Verkostoanalyysi soveltuu myös maahanmuuttajien ja eri kulttuurista olevien parien sosiaalisen verkoston hahmotteluun. Esimerkiksi ensimmäisen lapsen tulo perheeseen muuttaa sosiaalista verkostoa merkittäväällä tavalla, olipa kyse hetero-, homo-, trans- tai lesboperheestä. Muutos aiheuttaa perheessä sopeutumiskriisin, koska aiemman sosiaalisen verkoston ihmissuhteet eivät välttämättä pidä yhtä tärkeänä lapsiperheen tarpeita ja arjen rytmiä. Omat kiinnostuksen kohteet muuttuvat lapsen saavuttua, ja tässä voi piillä suuri yllätys – sosiaalinen verkosto muuttuu merkittävästi.

Epäsuotuisten elämänehtojen valikoituminen omaan elämäntilanteeseen on saattanut olla myös asianomaisesta riippumatonta. Ihminen ei esimerkiksi itse valitse sukupuoltaan tai ominaisuuksiaan, jotka rakentavat hyvin yksilöllisen sukupuolen, kuten intersukupuolisilla. Syntymäsukupuoli määräytyy ihmisen oman aistisen ja koetun sukupuolen ulkopuolelta. Tieto ei myöskään kykene tavoittamaan kaikkea, mikä kuuluu ihmisen itseyteen, hänen subjektiiviseen kokemukseensa kehollisena ja aistisena. Tämä johtuu siitä, että monet keholliset kokemukset eivät välttämättä koskaan ole taipuneet eivätkä tule taipumaan jaetuksi kulttuurisiksi merkityksiksi kielen avulla, kuten aiemmin on esitetty.²²⁷

Esimerkiksi lääketieteellä ei ratkaista ihmisen heteroseksuaalisuutta, transsukupuolisuutta tai homoseksuaalisuutta. Lääketieteessä ei ole pystytty selvittämään, mistä sukupuolensa toiseksi kokemisen tunne johtuu eli miksi ihminen, jolla on normaalit kromosomit ja hormonit ja jolla sekä sisäiset että ulkoiset sukupuolielimet viittaavat yhteneväisesti yhteen sukupuoleen, kokee kuuluvansakin toiseen sukupuoleen.²²⁸ Se ymmärretään, mistä sukupuoliristiriidan kokemus muodostuu: maailman odotusten ja oman koetun sukupuolen välisestä suhteesta.

Verkostoanalyysin avulla ihmisen elämään liittyvät pulmat avautuvat yleisempään tarkasteluun, vaikka suuri osa jäisikin verhotuksi. Mitä sosiaalisemmin kokemuksia jaetaan, sitä todennäköisemmin pystymme luomaan yhteistä kieltä ja pohjaa sukupuolen ja seksuaalisuuden ymmärtämiselle, ja yhteiskunnassa voidaan siten suhtautua avoimemmin ihmisen erilaisiin seksuaalisiin ja sukupuolisiin kokemuksiin ja haluihin. Vaikka avointa keskustelua ei käydä yhteiskunnassa, se ei tarkoita, että näitä ilmiöitä ja asioita ei olisi olemassa. Ihmiset saattavat kohdata sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä itselleen vieraita asioita yhtä hyvin työssä kuin vapaa-aikana matkustellessaan eri maissa.²²⁹

Minäkeskeisessä verkostoanalyysissä saattaa paljastua myös asianomaiselle itselleen omaan sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvien ilmiöiden luonne suhteessa toisiin ihmisiin, asioihin ja esineisiin. Siinä saattaa paljastua niiden merkityksellisyys tai merkityksettömyys omassa elämässä tai se, millainen jopa kapea käsitys meillä on ihmisen seksuaalisuudesta ja sukupuolisuudesta. Kartoituksessa käydyn keskustelun avulla molemmille osapuolille saattaa avautua se, miten sukupuoli ja seksuaalisuus ovat aina osa laajempaa elämäkokonaisuutta. Sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvien kysymysten ja pulmien pohtiminen ja ratkominen minäkeskeisessä verkostoanalyysissä on parhaimmillaan kaikkien läsnä olevien henkilöiden yhdessä oppimista ja identiteettityötä, vaikka etusijalla onkin asiakas. Myös ammattilainen oppii sen aikana jotakin omasta sukupuolestaan ja seksuaalisuudestaan ja niiden suhteesta maailmaan.

Kuvausten muodostaminen sosiaalisesta verkostosta

Omaan tai toisen sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvä suhtautuminen on hyvin tunnepitoista. Sosiaalisessa verkostossa ihmissuhteet ja vuorovaikutuksen useus valitaan usein ihmisiin suuntautuvien omien tunteiden perusteella. Sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvissä elämäнкысымыксыissä minäkeskeisen sosiaalisen verkoston mallia voidaan tarkastella *osoitettujen tunteiden perusteella*²³⁰.

Osoitetuista tunteista tulee näkyviin, miten vaikeaa tai helppoa on elää joidenkin ihmisten kanssa perheessä, suvussa ja omassa kulttuurissa avoimesti homoseksuaalisena vanhempana tai lapsena tai transihmisenä. Avoin homoseksuaalisuus ja transsukupuolisuus nostavat sosiaalisessa verkostossa usein pintaan torjuntaa, vihaa, pidättyvyyttä ja välttelyä. Tunteiden tiedostaminen auttaa löytämään omasta sosiaalisesta verkostosta turvallisen maiseman, jossa oman identiteetin mukainen elämä on mahdollista ilman jatkuvaa kielteisten tunteiden kohtaamista.

Kielteisille tunteillekin tulee antaa tilaa sosiaalisessa verkostossa. Surun ja pettymyksen tunteet on eletävä läpi. Kunkin henkilön koko sosiaalisen verkoston elämäntaito riippuu kuitenkin siitä, miten hän pystyy hallitsemaan omaa elämäänsä, vaikka verkostossa on avoimesti erilaisia ihmisiä. Tämä edellyttää koko sosiaalisen verkoston kykyä puhua monikielisesti. Se edellyttää, että verkostossa tunnistetaan ja tunnustetaan monenlaiset sanat kuvata omia tunteita ja omaa elämää sekä rakentaa toimivia arjen ja juhlan käytäntöjä.

Suurin haaste on oppia puhumaan ja arvottamaan elämää eri näkökulmista ja huomata, että heteroseksuaalien tapa elää, puhua ja rakentaa arki- ja juhlaikäntöntöjään on yleisin ja ilmeisin mutta ei ainoa tapa. Vuorovaikutus on aina kaksisuuntainen. Erilaiset kulttuurit ja elämäntavat ammentavat omaan käyttöönsä toimivimmat käytännöt. Heterokulttuurista ammennettujen piirteiden omaksuminen esimerkiksi homo- ja transosakulttuureihin ei tarkoita, että homot ja transihmiset olisivat muuttumassa heteroiksi tai päinvastoin.

Osoitettujen tunteiden tarkastelu alkaa, kun minäkeskeinen sosiaalinen verkosto on saatu hahmotetuksi yksilön elämän eri osa-alueiden ja niihin liittyvien keskeisten ihmissuhteiden avulla. Tässä yhteydessä värikynien käyttö helpottaa verkostanalyysin hahmottamista. Verkosto-

analyysiä tekevät voivat yhdessä valita, mitä värejä eri ihmissuhteisiin käytetään. Esimerkiksi lämpimillä väreillä (punainen) voidaan erottaa ne suhteet, joihin kohdistuu hellyyttä, rakkautta ja muita myönteisiä tunteita, kun puhutaan sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Kylmillä väreillä (sininen) vuorostaan merkitään ne ihmissuhteet, joihin kohdistuu vihaa, pelkoa ja voimakkaan kielteisiä tunteita, kun puhutaan sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Muut värit voivat kuvata ihmissuhteita, joihin sisältyy sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvissä asioissa välttelyä, pidättyvyyttä tai torjuntaa. Pohdintaan otetaan seuraavat asiat:

Affektiot: Keneen kohdistan julkiset tunteen ilmaisut? Keiden kanssa vältän julkisia tunteiden ilmaisuja?

Torjunnat: Kenen kanssa sosiaalisessa verkostossa vältän vuorovaikutussuhteita joko yksipuolisesti tai molemminpuolisesti?

Ystävyyys: Keiden kanssa on erilaisia ystävyyden osoituksia?

Pidättyvyys: Keiden kanssa vältän tiettyissä asioissa vuorovaikutussuhteita? Mitä nämä asiat ovat (vrt. torjunnat)?

Vihollisuus: Keitä kohtaan tunnen vihaa? Keiden välillä sosiaalisessa verkostossa on vihamielisiä suhteita? Millaisia asioita vihamieliset suhteet koskevat?

Vapautuneisuus: Keiden seurassa vapaudun tavallisista käyttäytymisen estoista ja olen vapaa sukupuolisesti ja seksuaalisesti?

Kunnioitus: Kenelle osoitan kunnioitusta sosiaalisessa verkostossa?

Tasa-arvoisuus: Kenelle minun ei tarvitse osoittaa kunnioitusta?

Seksuaalisuus: Kenen kanssa voisin ryhtyä seksuaaliseen suhteeseen?

Välttäminen: Keiden kanssa vältän tiettyjä toimintoja? Mitä nämä toiminnot ovat (vrt. torjunnat ja pidättyvyys)?²³¹

Uusperheiden ja monimuotoisten perheiden sosiaalisen verkoston tarkastelussa voidaan lisäksi käyttää *suoritteiden* perusteella tehtyä tarkastelua. Tämä tarkastelutapa osoittaa, keiden kanssa voidaan rakentaa yhteistyöhön ja avunantoon perustuvat sosiaaliset suhteet. Suoritteilla tarkoitetaan tässä yhteydessä tekoja ja palveluksia, jotka auttavat perheen tai yksilön arkea. Niitä ovat seuraavat asiat:

Symbioottiset suoritteet: Toimenpiteet, jotka suuntautuvat yhteiseen kulutukseen, esimerkiksi yhteisen tavaran ja palvelusten hankkiminen.

Altruistiset suoritteet: Suoritteet, jotka ovat epäitsekkeitä ja joista tekijä ei odota vastapalvelusta.

Vaihdonalaiset suoritteet: Yksityiseen kulutukseen tarkoitettuja kahden tai useamman henkilön välisiä suoritteita, joissa suorite palkitaan samanarvoisella vastasuorituksella.

Kilpaleivat suoritteet: Suoritteet, joita verrataan muiden vastaavanlaisiin suoritteisiin ja joiden tarkoituksena on saada jotain enemmän kuin muut, esimerkiksi voittoa tai arvostusta.²³²

Tarkasteluissa on tärkeää selvittää käytännön esimerkkien avulla yksilön paikka tai tapahtuma, jotta ilmaisun merkitys tulee riittävästi ymmärretyksi. Jokapäiväisessä elämässä on erotettavissa esimerkiksi kahdenlaisia viitekehyksiä, luonnollisia ja sosiaalisia. *Luonnollisiin viitekehyksiin* voi nimetä asioita, jotka ovat tapahtuneet ihmisen itsensä suunnittele-matta, ihmisen ulkopuolelta, johtamattomina ja ilman orientaatiota, esimerkiksi heteroseksuaalisuus, transsukupuolisuus, intersukupuolisuus tai homoseksuaalisuus. *Sosiaalisiin viitekehyksiin* voidaan nimetä asioita, joissa ihminen itse on keskiössä elävänä, tahtovana, haluavana ja tarkoitushakuisena, kuten heteroseksuaalinen yksinhuoltajamies tai -nainen sukupuolenkorjauksen eri vaihtoehtoista valitsevana yksilönä tai sateenkaariperheen perustajana. Usein ihmisen elämänkokonaisuudessa vaikuttavat molemmat viitekehykset. Luonnollisen ja sosiaalisen viitekehyksen tarkastelu rinnakkain auttaa hahmottamaan yksilön elämänkokonaisuutta kokonaisvaltaisesti.

Yhteenveto

Sukupuolen ja seksuaalisuuden lääketieteellistämisen historia on pitkä. Nykyään ihmisten terveyden vaalimisessa käydään paljon kriittistä keskustelua erilaisten epäsuotuisten ilmiöiden leimaamisesta sairaudeksi tai häiriöksi. Useimmat tavanomaiset sukupuoli- ja seksuaali-identiteetin pulmat ovat vapautuneet historiansa aikana leimautumisestaan rikokseksi, sairaudeksi tai häiriöksi. Sukupuolen ja seksuaalisuuden lääketieteen historiassa ollaan kääntämässä uutta lehteä. Nyt on jo vahvasti nähtävissä, että sukupuoli- ja seksuaali-identiteettien kirjoa on tulevaisuudessa mahdollista pitää suotuisana asiana ja voimavarana yhteiskunnassa.

Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat osa ihmistä ja siten mukana koko ajan todellisuudessa, jossa hän elää. Pulmatilanteissa voimavara-

keskeinen lähestymistapa, koko elämäntkokonaisuuden hahmottaminen, minäkeskeisen sosiaalisen verkoston rakentaminen ja siinä ihmisten kesken koettujen tunteiden analysoiminen auttavat selvittämään, mihin sosiaalisessa verkostossa ovat kätkeytyneet oman elämän kannalta suurimmat voimavarat ja mahdollisuudet, jotta hyvä elämä koetussa sukupuolella ja seksuaalisuudessa sekä niiden kautta muodostuneissa monissa rooleissa olisi mahdollista.

Pohdittavaksi

- 1) Mitkä sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvät ilmiöt miellät sairaksi ja mitkä terveiksi?

Tarkastele tuntemuksia, joita nämä ilmiöt sinussa herättävät.

Mitä oletat asiakkaasi tuntevan, jos hän tunnistaa puheestasi ja käyttäytymisestäsi, että koet hänen sukupuoleen tai seksuaalisuuteen liittyvät elämänvalintansa sairaksi tai oudoiksi?

Millaisia seurauksia käsityksilläsi on ammatillisessa kohtaamisessa?

Millaisia seurauksia käsityksilläsi saattaa olla eri ryhmien suhtautumiseen ammattialalla, jota edustat?

- 2) Pohdi seuraavaa tilannetta. Kuvittele, että olet homoseksuaali, joka haluaa tulla ulos kaapista ja rakentaa avoimesti elämäänsä homoseksuaalina. Hahmottele pulman ympärille oma minäkeskeinen sosiaalinen verkostosi. Pyri löytämään voimavaroja antavia ihmissuhteita, joiden avulla voisit rakentaa elämäsi avoimesti homoseksuaalina. Käytä apunasi ohessa olevaa kuvaesimerkkiä minäkeskeisestä sosiaalisesta verkostosta.

- 3) Pohdi verkoston rakentamisen ohessa, mitä homoseksuaalisuus sinulle merkitsee.

Miten eri tavoin se ilmenee omassa elämässäsi?

Miten eri tavoin se ilmenee ihmissuhteissasi, esimerkiksi suhteessasi sukuun, perheeseen, lapsiisi, vanhempisi tai työtovereihisi?

Miten määrittelet itsesi eri tilanteissa ja rooleissa, esimerkiksi työntekijänä, opiskelijana, vanhempana, lapsena tai asiakkaana?

4) Jatka pohtimalla verkostoasi:

Keitä ihmisiä olet tavannut viimeksi kuluneen kuukauden aikana?

Keitä läheisiin ihmissuhteisiin kuuluu esimerkiksi työssä, opiskelussa, perheessä, naapurissa, sukulaisten keskuudessa tai harrastuksissa?

Ketkä ovat omasta mielestäsi parhaimmat ystäväsi?

Millä tavalla kuvailisit heitä ystävinä?

Kuka mahdollisesti lähipiirissäsi tietää pulmastasi eli on jollakin tavoin siinä osallisena?

Ketkä eri elämänalueilla (sektorit) ovat sinulle tärkeitä ihmisiä? Numeroi joka sektorilla tärkeimmät numerolla yksi ja vähemmän tärkeät numeroilla kaksi, kolme, neljä ja niin edelleen.

Kuinka usein olet vuorovaikutuksessa itsellesi tärkeimpien ihmisten kanssa?

Millä tavalla kohtaaminen tai kontakti toteutuu?

Onko kohtaamisessa tai kontaktissa muita henkilöitä?

Millaisia asioita jaatte keskenänne?

Millaisia ajatuksia on sinun mielestäsi tärkeillä henkilöillä pulmasta, joka on sinulle nyt ajankohtainen?

Onko edellä mainituilla henkilöillä kykyä muuttaa ajatuksiaan ja käsityksiään, jos he ajattelevat toisin kuin sinä?

Millä tavalla voisi lisätä heidän valmiuksiaan kohdata pulmasi?

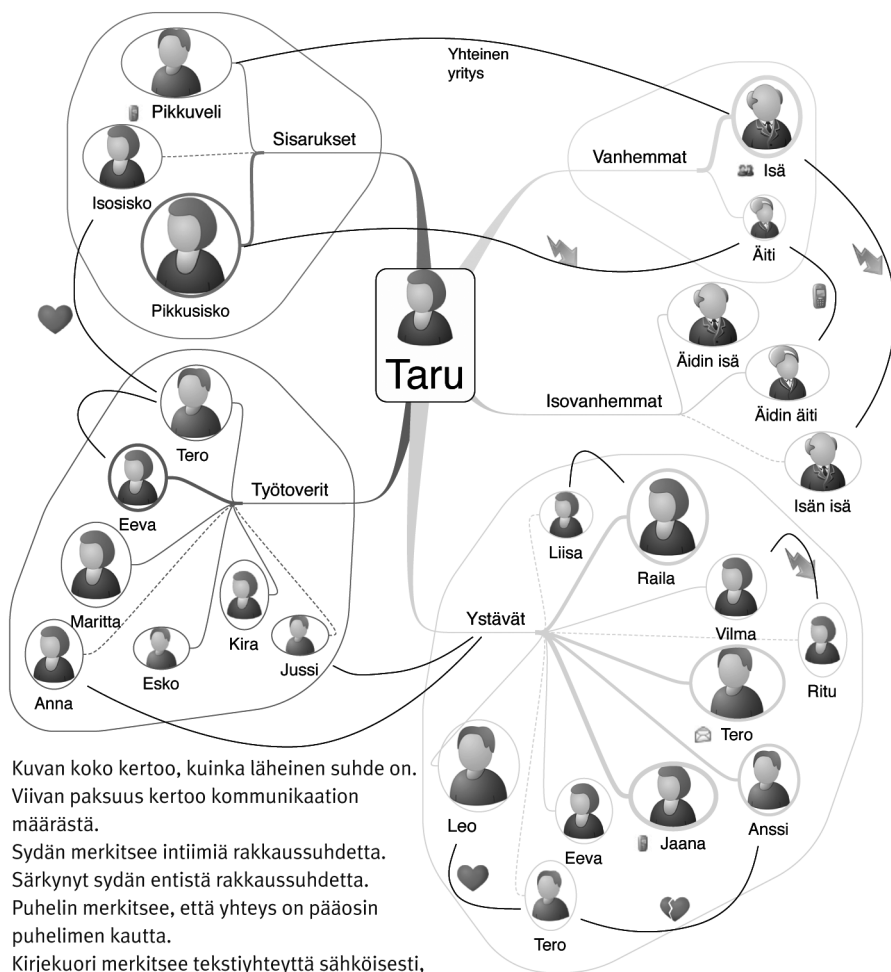
Millaisia esteitä koet olevan pulman ratkaisemisessa vuorovaikutuksessa eri ihmisten kanssa?

Miten esteitä voisi purkaa?

Ketkä läheisistäsi saattaisivat olla avainasemassa pulman ratkaisemisessa?

Millaiseksi oletat tärkeimpien ihmistesi roolin suhteessa pulmaasi?

Millaisen roolin oletat ottavasi tärkeiden ihmistesi seurassa pulmasi suhteen?

Kuvan koko kertoo, kuinka läheinen suhde on. Viivan paksuus kertoo kommunikaation määrästä.

Sydän merkitsee intiimiä rakkaussuhdetta.

Särkynyt sydän entistä rakkaussuhdetta.

Puhelin merkitsee, että yhteys on pääosin puhelimen kautta.

Kirjekuori merkitsee tekstiyhteyttä sähköisesti, kirjeitse tai tekstiviestein.

Salaman kuva tarkoittaa suhteessa olevaa jännitettä.

Eroja voi korostaa värein, jotka kuvassa ovat eri harmaasävyjä.

OSA 3 Miten tieto ja stereotypiat muovaavat sukupuoli- suutta ja seksuaalisuutta?

Vaikka sukupuolet ovat erilaisia, ne ovat sekoittuneita. Jokaisessa ihmisolennossa tapahtuu heilahtelua toisesta sukupuolesta toiseen, ja usein vain vaatteet pitävät yllä miehen tai naisen kaltaisuutta, kun niiden alla sukupuoli on kokonaan vastakkainen. (Virginia Woolf 1984, 140.)

Tässä osassa tarkastellaan sukupuolta ja seksuaalisuutta elämäntaitona. Siinä tarkastellaan yksilön sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä tilannekohtaisia resursseja eli ihmisen kykyä elää fyysisesti, sosiaalisesti ja psyykkisesti sukupuolisesti ja seksuaalisesti tasapainoista elämää siten kuin hän sen itse määrittelee. Luvussa esitellään kulttuurissa tuotetun tiedon ja tyypitysten merkitystä oman seksuaalisuuden ja sukupuolen ymmärtämiselle ja jäsentämiselle. Avainkysymys on seuraava: Miten kykenemme elämään tasapainoisesti sillä tavalla kuin haluamme ja tahdomme? Avainsanat ovat stereotypia, välitila ja elämäntaito.

Sukupuolen ja seksuaalisuuden tietolähteet

Tieto ja kokemus

Tiedoilla, taidoilla ja harjaantumisella eli koetulla on merkittävä tehtävä siinä, miten käsitykset omasta ja myös toisten sukupuolesta ja seksuaalisuudesta muotoutuvat. Oman sukupuolen ja seksuaalisuuden taitojen ja tietojen harjaannuttamisessa eri ikäluokat ovat hyvin erilaisessa tilanteessa. Jokainen ikäluokka on hankkinut tietojaan ja kokemuksiaan aikakaudelleen ja ikäluokalleen ominaisilla tavoilla. Kohtaamiemme ihmisten keskuudessa on niin sukupuolten kuin seksuaalisuuden kirjo mutta yhtä hyvin niihin liittyvien taitojen ja tietojen kirjo.

Yleensä sukupuolta ja seksuaalisuutta koskeva tietojen kirjo paljastuu, kun haluamme jäsentää omia sukupuoleen tai seksuaalisuuteen liittyviä kokemuksiamme ja tuntemuksiamme. Lisääntynyt tieto ei kuitenkaan aina johda hyvään. Moni saattaa kokea, että sukupuolten ja seksuaalisuuksien kirjo romauttaa heidän käsityksensä todellisuudesta, jolloin ihminen haluaa joko kieltää niiden olemassaolon tai määritellä ne kuuluvaksi epänormaaliin tapaan elää. Näin reagoivat ihmiset tarvitsevat yhtä paljon apua ja tukea elämäänsä kuin ne, jotka ovat korjaamassa sukupuoltaan tai haluavat elää arkeaan seksuaalisen halunsa kanssa.

Useimmille uusi tieto avaa ymmärrystä omaan tai tutun ihmisen ajattelu- ja toimintatapaan, ja mennyt voi saada selityksensä nykyisyydessä, esimerkiksi kun lähipiirissä oleva ihminen korjaa sukupuolensa tai ho-

moseksuaali lapsi, nuori tai aikuinen tulee ”ulos kaapista”. Tietoa tarvitaan myös siitä, miten omat sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvät ratkaisut vaikuttavat lähipiiriin, kuten perheeseen ja sukuun, ystäviin, tuttaviin, työtovereihin tai koulu- ja opiskelutovereihin. Se, mikä itselle on luonnollista, ei ole sitä ehkä toiselle.

Sukupuoltaan ja seksuaalisuuttaan jäsentävän tietolähteinä toimivat omalle kohdalle sattunut kokemus, vertaisryhmän puheet tai kirjoittamat omaelämäkerrat, ystävät, keskustelut kirkon, sosiaali-, terveys- ja kasvatusalan sekä lääketieteen ammattilaisten kanssa, kaunokirjallisuus, lääketieteelliset artikkelit ja kirjat, eri tieteentekijöiden julkaisut, elokuvat, televisio-ohjelmat, mainokset, lehdet, musiikki, taide sekä nykyään internet. Jotkut kokevat tärkeiksi tietolähteiksi oman kokemuksensa jäsentäjinä myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kokoontumiset ja tapahtumat.

Internetissä on kaikkien saatavilla valtava määrä tietoa niin sukupuolesta, seksuaalisuudesta kuin niiden monimuotoisuudestakin omasta sukupuoli- tai seksuaali-identiteetistä riippumatta. Sieltä voi saada tietoa sekä asenteista että asennoista ja apua niiden nimeämiseen. Nykyään nuoret käyvät keskustelua seurustelusta, sukupuoli- ja seksuaalikäsityksistä, oikeasta iästä aloittaa seksisuhteet tai sukupuolen tapakoodeista reaaliaikaisesti useassa sosiaalisessa mediassa samanaikaisesti. Internetin avulla tavoittaa kasvottomina ja nimettöminä muita samalla tavoin kokevia, ajattelevia tai ajatuksiaan testaavia nuoria. Nämä sivut eivät ole vain nuorille. Niitä kannattaa lukea myös lapsen ja nuoren vanhempien tai heidän kanssaan työskentelevän ammattilaisen.

Kaikkien sukupuoli- ja seksuaalitietoutta jakavien tietolähteiden kanssa ongelmana on, että sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta koskeva tieto jää usein joko tutkijoiden tai oman sukupuolensa tai seksuaalisuutensa kanssa kamppailevien tiedoksi. Tietoa sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta ei leviä riittävästi esimerkiksi sosiaali-, terveys- ja kasvatusalan ammattilaisten keskuudessa. Tietoa tarvitsevat myös ne, joiden oma sukupuoli tai seksuaalisuus ei ole ongelmallinen, koska elämme samassa maailmassa.

Myös tiedon jakamisen näkökulma on ongelmallinen. Toisaalta tietoa usein tuottavat sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt. Silloin tiedon jakaminen saa väistämättä poliittisen luonteen ja herättää herkästi vastustusta heteroseksuaalisesti itsensä kokevissa mies- ja naisammattilaisissa.

Tunnereaktiot ovat verrattavissa siihen, miten esimerkiksi homoseksuaalit kokevat häiritsevästä hetero-olettamukseen perustuvat arjen käytännöt ja ammattilaisten kohtaamiset. Toisaalta tietoa tuottavat valtainstanssit, esimerkiksi lääketiede ja pedagogiikka, jotka usein normittavat seksuaalisuutta ja sukupuolta koskevan tiedon kaksijakoisen sukupuoli- ja seksuaalijärjestelmän mukaisesti ottamatta huomioon monimuotoisuutta. Lisäksi lääketiede lähestyy ilmiöitä usein lähtökohtana sairaus.

Ongelmana voi pitää myös sitä, että tietolähteet jakavat hyvin vähän tietoa siitä, miten toisen ihmisen voi kohdata samanarvoisena erilaisuudesta huolimatta eikä esimerkiksi tekemällä häntä *sukupuolineutraaliksi* eli sukupuolettomaksi eli ”ei miksiäkään” tai ”ei uhkaksi itselle”. Tähän aiheeseen palaan myöhemmin.

Sukupuoli- ja seksuaalitietoutta koskevan materiaalin lukeminen voi olla vaikeaselkoista, ja se vaatii lukijalta lähdekritiikkiä sekä tietoa siitä, millä tavalla asenteet ja käsitykset sukupuolesta ja seksuaalisuudesta ovat kehittyneet yhteiskunnan muuttuessa. Sukupolvelta toiselle siirtyvät vahvat asenteet vanhan tiedon valossa. Esimerkiksi yhä vielä voidaan lukea kirjoituksia, joissa homoseksuaalisuutta pidetään ”poikkeavuutena” tai transsukupuolista ”sukupuolipoikkeavana”, jonkinlaisena ”epänormaaliutena”. Samanaikaisesti luodaan nykytietoa transsukupuolisuudesta ja homoseksuaalisuudesta ihmisen yhtenä normaalina ominaisuutena, mikä on myös tämän kirjan tavoite. Sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevasta tiedosta myös puuttuu paljon. Esimerkiksi intersukupuolisia koskevat ilmiöt ovat vasta äskettäin nousseet esille julkisesti, joten suomenkielistä materiaalia on vain vähän.

Se, että tietää jotakin sukupuolesta ja seksuaalisuudesta, ei tarkoita, että tietää niistä kaiken. Hyvin erilainen naiseksi tulemisen lähtökohta on henkilöllä, joka elää koko ajan omaksi kokemassaan sukupuolella, kuin henkilöllä, joka päätty miehestä naiseksi. Syntymästään asti itsensä tytöksi ja naiseksi kokevat eivät harjoita tietoisesti naiseksi tulemistaan eivätkä ajattele sitä koko ajan, kuten transsukupuoliset naiset.

Kasvatuksen ja hoitamisen alan ammattilaisten kohtaamisissa käytetty tieto perustuu heteronormatiiviseen ja sukupuolinormatiiviseen ajatteluun. Vaikka tuo ajattelu on yleisin ja jopa ”normaaliksi” määritelty, se ei riitä toisella tavalla sukupuolensa ja seksuaalisuutensa kokevien ymmärtämiseksi. Se, mikä on määritelty ”normaaliksi”, on pikemminkin vain sitä,

minkä tiedämme olevan totuttua ja tavanomaista. Hetero-olettamus johtaa usein kiusallisiin tilanteisiin asiakkaan kannalta ja kyseenalaistaa ammattilaisen osaamisen. Esimerkiksi seksiä harjoittava ihminen ei aina ole välttämättä yhdynnässä. Yhdynnästä kysyminen johtaa ajatukseen miehen ja naisen välisestä yhden tyyppisestä seksisuhteesta. Lesbot ja yksin elävätkin harrastavat seksiä mutta eivät välttämättä yhdyntää. Miehellä tai naisella ei ole aina seksikumppania, olipa hän sitten hetero tai homo.

Lapset ja nuoret oppivat monet asiat sen kautta, mikä määritellään heille kielletyksi. Lapsille ja nuorille ei suositella seksiä, pornoa tai erotiikkakirjoja, mutta useat nuoret tietävät, mitä ne ovat. Ne luovat kielletyn kautta kuvaa siitä, mitä seksuaalisuus ja sukupuoli ovat, millaisessa suhteessa ne ovat toisiinsa sekä miten ympäristö niihin suhtautuu. Aikuisena opitaan, että kielletty on joskus sallittua. Nämä kaikki harjaannuttavat sukupuolta ja seksuaalisuutta koskeissa tiedoissa ja taidoissa. Kielletyt kuvat ja puheenaiheet perheessä ja koulussa opettavat ja ovat läsnä, vaikka ne eivät ole ilmeisiä.²³³

Tiedon ja kokemuksen harjaantuminen

Sukupuolen kohdalla on helppoa omaksua ajatus, että sukupuoleen harjaannutaan. Harjaantumisessa opitaan oman sukupuolen tavat, tyyli, pukeutuminen ja ilmaisu. Seksuaalinen harjaantuminen on jo ongelmallisempi ilmaisu. Teini-iässä olevan lapsen vanhemman, sairaanhoitajan, kasvattajan tai lääkärin korvissa *seksuaalinen harjaantuminen* saattaa kuulostaa kuin seksiin ja irtosuhteisiin yllyttämiseltä. Mutta miten aikuinen on oppinut ymmärtämään omaa seksuaalisuuttaan? Kokeilemalla ja harjoittelemalla joko yksin tai kumppanin kanssa.

Sukupuoli ja seksuaalisuus eivät ole vain se, minkä ulkopuoliset ihmiset syntymähetkellä määrittävät, vaan ne muuttuvat merkityksiltään läpi elämän. Pienelle lapselle seksuaalisuudella ja sukupuolella on toisenlainen merkitys kuin teini-ikäiselle nuorelle tai aikuiselle. Sillä voi olla myös toisenlainen merkitys omassa elämässä kuin ulkopuoliset ihmiset olettavat. Joka elämänvaiheessa ja iässä opitaan kuitenkin jotakin uutta seksuaalisuudesta ja sukupuolesta sekä niihin liittyvistä asenteista, arvoista ja arvostuksista yhteiskunnassa.

Stereotypiat oman sukupuolen ja seksuaalisuuden peilinä

Sukupuolen ja seksuaalisuuden vertailua stereotyypioiden mukaan tekevät kaikenikäiset. Teini-iässä vertailu saa korostuneen aseman, koska silloin nuoren kehossa tapahtuu merkittäviä muutoksia ja muodostetaan omaa sukupuoli- ja seksuaali-identiteettiä. Teinien tavanomaista stereotyyppistä ajattelutapaa eri sukupuolten piirteistä voisi karrikoiden kuvata näin: miehet ovat yleisesti pidempiä, voimakkaampia rakenteeltaan ja vahvempia kuin naiset. Naisilla on pienemmät kädet, lyhyemmät jalat ja erilainen rinnan muoto. Miehet eivät itke ja naiset ovat tunteellisia.²³⁴

*Christine (MtF): Opin jo varhain, että yhteiskunta on asettanut perussäännöt poikien käyttäytymiselle. Pienet pojat pukeutuivat housuihin ja pitivät hiuksensa lyhyinä. Hänen tuli oppia käyttämään nyrkkejään aggressiivisesti. Hänen tulisi ottaa osaa urheiluun ja kaikkein tärkeimpänä muistaa, että pojat eivät itke.*²³⁵

Jokainen lapsi alkaa muodostaa käsitystä omasta sukupuolestaan ja seksuaalisuudestaan sen avulla, mitä välineitä maailma siihen antaa. Stereotypiat ovat muodostuneet ilmiöiden tyypillisimmistä piirteistä, ja näitä jokainen pyrkii tunnistamaan vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Omaa sukupuolta ja seksuaalisuutta jäsennetään aina suhteessa johonkin tyyppitykseen. Länsimaissa tyypejä ovat kaksijakoinen sukupuolijärjestelmä ja sen määritelmä miehestä, mieheydestä ja maskuliinisuudesta sekä naisesta, naiseudesta ja feminiinisuudesta. Stereotyyppisten luokkien avulla määrittelemme miehille ja naisille ”sopivat” ilmeet, eleet, fraasit, puhettavat, kehon kielen ja sukupuolen halut ja tarpeet.

Voiko ihminen tuntea kuin ”nainen” tai ”mies”? Ovatko ihmisen aistikokemukset alkuperäisesti ”miehen” tai ”naisen” tunteja? Mistä tiedämme sen? Esimerkiksi transsukupuolisilla tätä tunnetta kartoitetaan heidän hoito- ja tutkimuskäytännöissään. Tarkastelemme aistikokemuksiamme kulttuurisia luokituksia ja määrittelyjä vasten, vaikka kokemuksillamme ei ole suoraa yhtymäkohtaa kielellisiin ilmaisuihin. Aistikokemuksemme tulevat ”miehen” ja ”naisen” tunteiksi vasta kulttuurissa sosiaalisesti luotujen merkitysten avulla, ja kun itse aktiivisesti lokeroimme aistikokemuksiamme kulttuuriin merkityksiin.²³⁶

Sukupuolitettua maailmaa ja sukupuoli- ja seksuaalistereotypioita luodaan, ylläpidetään ja uusinnetaan kaikilla sosiokulttuurisilla tavoilla niin päiväkodissa, perheessä, koulussa, koulutuksessa, sanoma- ja aikakauslehdissä, televisiossa, radiossa, elokuvissa, musiikissa, kuvataiteessa, urheilussa, tieteellisessä tutkimuksessa, internetissä kuin kuvissa, joita ne kaikki tuottavat tai jättävät tuottamatta tietoisesti. Ne luovat ajankuvaa siitä, miten meidän odotetaan olevan sekä seksuaalisina että naisina ja miehinä.

Sukupuolen ja seksuaalisuuden stereotyyppinen ajattelu tarkoittaa, että ihmisen joitakin tai kaikkia sukupuolen tai seksuaalisuuden ominaisuuksia tarkastellaan sen ryhmän mukaan, johon hänen katsotaan kuuluvan. Sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvät stereotyyptit jakautuvat ”miehiin” ja ”naisiin” sekä heidän seksuaaliseen käyttäytymiseensä kohdistuviin kulttuuriin uskomusrakenteisiin. Stereotyyptit syntyvät hyvin vähäpätöisistäkin ryhmän sosiaalisista piirteistä. Siitä huolimatta määrittelemme ajatuksia ja käsityksiä ryhmästä niiden mukaan. Tästä syystä yksikään luokittelu ei ole objektiivisesti totta niin että luokittelu näiden piirteiden mukaan vastaisi koko ryhmän tai yhdenkään ryhmän yksilön koko luonnetta.²³⁷

Stereotyyptit ilmaisevat yksilöiden välille sosiaalisesti luotuja määrittelyksiä, käsityksiä ja arvostelmia. Usein erilaiset ja eri ryhmiä koskevat stereotyyppiset määrittelyt ja luokitukset ovat päällekkäisiä eivätkä toisensa poissulkevia. Stereotypioihin liittyy valta monella tavalla. Niillä yritetään pitää yllä selkeitä ja jäykkiä rajoja eri ryhmien välillä. Niillä yritetään saada asioiden välille vakautta ja pysyvyyttä, vaikka kyseiset asiat eivät sellaisia olisikaan maailmassa. Stereotypioihin liittyy siksi jatkuva epävarmuus. Ne ovat kulttuurisia, suhteellisia ja muuttuvia, vaikka ne eri

kulttuureiden välillä vaikuttavatkin hämmästyttävän yhteneväsiltä. Stereotypiat voivat korvautua toisilla, vaikka muutos onkin hidasta.²³⁸

Nykyhetkessä olevat sukupuoli- ja seksuaalistereotypiat eivät vaikuta vain jokaisen ihmisen tulevaisuuden odotuksiin ja haaveisiin itsestä sukupuolisena ja seksuaalisena. Ne vaikuttavat myös siihen, millaisia havaintoja teemme menneestä, miten arvioimme sitä ja miten muistamme sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kytkeytyvät aiemmat sosiaaliset tilanteet. Toisin sanoen oman sukupuolen tai seksuaalisuuden peilaaminen stereotypioita vasten vaikuttaa nykyhetkessä myös siihen, miten näemme menneisyytemme eli miten rakennamme henkilöhistoriamme.²³⁹

Stereotypioden kaksinainen luonne

Kapeasti tulkiten stereotyyppinen ajatus määrää ja säätelee sitä, mitä voimme haluta, millaisia voimme olla ja miten voimme elää oman kulttuurimme sisällä. Yleisesti ajatellaan stereotyyppisesti, kuten edellä jo tuli ilmi, että nainen on rakenteeltaan pienempi ja lyhyempi kuin miehet keskimäärin. Naiset ovat tunteikkaampia, empaattisempia ja sosiaalisempia kuin miehet. Ajattelemme, että miesten luusto, kädet ja jalat ovat suhteellisesti suuremmat kuin naisilla. Miehet ovat teknisempiä, vallanhaltuisempia, voimakkaampia ja aggressiivisempia kuin naiset. Koulussa oppilaat tyyppitellään usein kuvaamalla poikia kapinallisiksi, raisuiksi ja levottomiksi sekä tyttöjä hiljaisiksi ja kilteiksi sekä oppimis- ja suoritus-hakuisiksi. Siten myös temperamenttipiirteet ja persoona usein seksualisoituvat tai sukupuolittuvat.²⁴⁰

Sukupuolen kehoon, pukeutumiseen, ilmeisiin, eleisiin ja tapoihin liittyvät säännöt ovat useille raskaita huolimatta siitä, mikä on asianomaisten sukupuoli tai seksuaalinen suuntautuminen. Äärimmäisen harva ihminen edustaa tyyppillistä heteroseksuaalista miestä tai naista ja edellä kuvattuja ”miehen” ja ”naisen” ominaisuuksia. Usein stereotyyppisen arvioinnin kohteeksi joutuvat ihmiset, jotka tavalla tai toisella erottuvat stereotyyppisestä ”miehestä” ja ”naisesta”. Tyyppillisesti arvioinnin kohteeksi joutuvat transihmiset, homot, lesbot sekä maskuliinisia piirteitä korostavat naiset ja feminiinisiä piirteitä korostavat miehet. Transihmi-

sillä ero tyyppilliseen heteronaiseen tai -mieheen on usein vielä suurempi, joten vähättelevä, syrjivä ja halventava kohtelu suuntautuu usein heihin enemmän kuin muihin ihmisiin.

Seksuaalisuuteen liittyy myös stereotypioita. Seksuaali- ja sukupuolistereotyyppien sotkeminen keskenään siten, että seksuaalistereotyypioilla määritellään sukupuolta tai päinvastoin, johtaa toisen kohtaamisessa kiusallisiin tilanteisiin. Esimerkiksi MtF-transsukupuolinen, feminiininen poika (tyttöpoika) saattaa tulla monessa vaiheessa elämäänsä pelkästään naisille tai tytölle tyyppillisen käyttäytymisensä perusteella määritetyksi virheellisesti homoseksuaaliksi. Koska jotkut heistä todella ovat homoseksuaaleja tai ”ei-heteroja” lapsia tai nuoria, piirteet on otettu stereotyyppiseksi tavaksi leimata kaikki samalla tavalla käyttäytyvät ihmiset. Homoista ja lesboista vuorostaan usein kuulee kysyttävän, ”onko-han se parin mies- vai naispuolinen”. Ero sukupuoli- ja seksuaalistereotyyppien välillä on kuitenkin merkittävä. Sukupuolella on kyse siitä, *mitä ja miten olet*. Seksuaalisuudessa on kyse siitä, *mitä ja miten rakastat*.²⁴¹

Kielteisessä merkityksessä stereotypiat johtavat kohtaamisessa siihen, että emme kykene ymmärtämään emmekä opi tuntemaan toista sellaisena kuin hän on, vaan suhtaudumme toiseen jonkinlaisena yleiskuvana tiettyyn ryhmään kuuluvasta ihmisestä. Voimme tyyppillistää toisen ihan minkä tahansa ominaisuuden mukaan: iän, ihonvärin, sukupuolen, taloudellisen aseman, uskonnon, fyysisten ominaisuuksien, vaatteiden, hiustenvärin, puhutavan, ystäväpiirin, koulu-, työ- tai opiskelusaavutusten tai jopa ruokatottumusten mukaan.

Stereotypiat vievät toiselta mahdollisuuksia, ja ne rajoittavat toisen olemista. Esimerkiksi ”tytöt rakastavat juoruamista”, ”pojat ovat villejä ja räyhäävät”, ”tytöt ovat ahkeria ja kilttejä”, ”pojat eivät itke”, ”pojat pärjäävät koulussa huonommin kuin tytöt”, ”tytöt leikkivät nukeilla ja pojat autoilla” ovat stereotypioita, jotka eivät anna mahdollisuutta työille ja pojille monimuotoiseen tyttönä ja poikana olemiseen vaan ohentavat sukupuolisena olemista. Mitä vastaamme tytölle, joka ei koulumenestyksestään ja ahkeruudestaan huolimatta pääse hakemaansa jatkokoulutuspaikkaan? Mitä vastaisimme pojalle, joka sukupuolitetusta kasvatuksesta huolimatta tavoittelee naisvaltaiselle alalle, esimerkiksi sairaanhoitajaksi tai opettajaksi?²⁴²

Christine (MtF): *Kun olin viiden vanha, kerroin isoäidille rukoilleeni ja pyytäneeni Jumalalta joululahjaksi sievän nukan, jolla olisi kullanväriset pitkät hiukset. Ajattelin, että isoäiti saattaisi pystyä vastaamaan tähän rukoukseen. Ainakin hän pystyisi helpottamaan pettymystäni, kun paketista työntyisi ulos loistava punainen juna.*²⁴³

Ihmisen monimuotoisuutta kaventaa myös, jos tarkastelemme häntä vain koulutustason tai ammattiaseman mukaan emmekä esimerkiksi huomaa häntä eri tilanteissa naisena tai miehenä, vaikka hän itse toivoisi sitä. Esimerkiksi ”kaikki naisjohtajat ovat kuin miehiä” on naisjohtajuutta kaventava tyypittely. Kun homoja kutsutaan ”tytöiksi” tai lesboja ”miehiksi”, riistämme homoilta osan miehuutta ja lesboilta osan naiseutta. Myös se, joka määrittelee toista, antaa välineet sille, miten toinen häneen itseensä suhtautuu. Näin molemmat määryytyvät vuorovaikutuksessa tyyppillisten ominaisuuksiensa mukaan. Nämä ominaisuudet eivät kuitenkaan välttämättä ole niitä, joita henkilökohtaisesti haluaisimme itsessämme korostaa.²⁴⁴ Kate kuvaa seuraavanlaisen ongelman:

Kate (MtF): *En voi sanoa sanoja, kuten ”Kun olin pieni tyttö – ” En koskaan ollut pieni tyttö. Yritin valehdella koko elämäni, että olen pieni poika, mies, jota en itse kokenut olevani.*²⁴⁵

Esimerkki paljastaa sen, miten tärkeää on kohdata toinen sellaisena kuin hän itse itsensä määrittää. Transihmisille on äärimmäisen tukalaa, että he tulevat koulussa ja koulutuksessa sekä sosiaali- ja terveystalveissa kohdelluksi väärässä sukupuolella tai heitä kohdellaan vihamielisesti ja kaltoin ominaisuuksiensa vuoksi. Samoin ”ei-heterolle” lapselle ja nuorelle on tukalaa vihjaileva keskustelu toista sukupuolta olevasta puolisosta, jos hän kokee itselleen luontevammaksi homososiaalisen, -eroottisen ja -seksuaalisen elämän.

Laveasta näkökulmasta tarkasteltuna stereotypiat toimivat peilinä, jota vasten sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus koko kirjossaan yhteiskunnassa avautuu. Muun muassa transsukupuoliset muodostavat käsitystään omasta sukupuolestaan vahvasti stereotyyppisiä sukupuoliluokituksia vasten. Niiden avulla he saavat näkyväksi oman transsukupuolisuutensa, naiseutensa tai mieheydensä, ja ilmaistuksi omia kokemuksiaan, vaikka puhuttu ja käsitteellistetty ei koettua vastaisikaan. Kaksijakoinen sukupuolijärjestelmä ja stereotypiat luovat parhaimmil-

laan ajatuksen tasolla toiminnanvapautta, koska ihminen voi ajatella omaa subjektiivista kokemustaan niitä vasten. Ne toimivat perustana omaa sukupuolta koskevalle tiedolle ja ymmärrykselle. Niiden suhteen selitämme kokemustamme itselle ja toisille. Ne rakentavat sosiaalisessa suhteessa kompetenssia, erityistä osaamista, informaation, sosiaalisten tilanteiden ja yhteiskunnallisen vallan hallintaa.²⁴⁶

Esimerkiksi Kate (MtF) kertoo lapsuudessaan usein tehneensä tarkkoja havaintoja sukupuolten pukeutumisen ja maneerien eroista. Hän harjoitteli niitä salaa vanhemmiltaan heidän nukkuessaan ja rakensi päässään stereotypioihin perustuvia luetteloita naisten ilmeistä, eleistä, fraaseista, kehon kielestä ja tarpeista.²⁴⁷ Deirdre (MtF) vuorostaan vertaili itseään usein poikien tyyppisimpiin piirteisiin. Hän kysyi itseltään, voiko jalkapalloilijan keholla tulla naiseksi. Hän päätti vaikuttaa asiaan jollain tavalla. Hän laihdutti, pukeutui naisellisesti, karsi käyttäytymisestään miesmäisiä eleitä ja opetteli kävelemään kuin naiset. Deirdre koki koostaan huolimatta olevansa nainen ja korjasi itsensä naiseksi. Ympäristö ajatteli kuitenkin stereotyyppisesti naisesta. Hän joutui vastailemaan usein esimerkiksi seuraavaan kysymykseen: Millaista on olla niin pitkä nainen?²⁴⁸

Kaksijakoinen sukupuolijärjestelmä ja stereotypiat antavat mahdollisuuden monella tavalla sukupuolen ja seksuaalisuuden vaihtelevuuteen, muuntautuvuuteen ja joustavuuteen. Valinta kahden välillä ei ole valintaa kaikesta. Sukupuolten vivahteilla voi pelata ja leikitellä, ja niitä seuraamalla voi havaita, miten monella tavalla sukupuoli asettuu tilanteisesti, ajallisesti ja paikallisesti todellisuuteemme. Mikään ei ole este sille, että kaksijakoinen sukupuolijärjestelmä ei voisi muuntua vaihtelevammaksi järjestelmäksi.²⁴⁹

Transsukupuoliset ovat hyvin tietoisia koodeista, joilla mieheyden ja naiseuden vaikutelmaa luodaan. Samalla, kun he kokevat olevansa naisia tai miehiä, he samanaikaisesti trivialisivat ja ironisoivat naiseuden ja mieheyden koodeja sekä pukeutumista, tyylejä, vaatteita ja meikkaamista²⁵⁰. Kun tunnemme kulttuurin sukupuolijaon ja sen säännöt, voimme myös poiketa niistä. Kun opimme stereotypiat, voimme huvitella rikkomalla ”sääntöjä” ja yrittämällä ulos niistä. Stereotypiat eivät siten ole vain sääteleviä ja määrääviä asioita vaan myös perustojen luomista sille, että meillä olisi alati jotakin, jota vasten pohdimme omaa sukupuoltamme

ja seksuaalisuuttamme. Sukupuoliero kahden välillä tekee mahdolliseksi välissä olevan moninaisuuden.²⁵¹

Lyhyesti sukupuolisena oleminen on aina olemista suhteessa kulttuurin luokitteluihin ja määrittelyihin, kuten stereotypioihin. Samanaikaisesti sukupuolinen oleminen voi lisätä stereotypioiden vaihtelevuutta ja muuntuvuutta. Kaksijakoinen sukupuolijärjestelmä lisää näin omalla tavallaan mahdollisuutta sukupuolten ilmenemisen moninaisuuteen ja jopa sukupuolten moninaisuuteen. Stereotypiat sosiaalisessa kanssakäymisessä ovat jonkinlainen risteyskohta, jossa kohtaavat yleisemmän heteroseksuaalisen kulttuurin stereotyypit ja vähemmän edustetun homo- ja biseksuaalisen kulttuurin sekä transkulttuurin stereotyypit.²⁵²

Sukupuolen moninainen ilmeneminen ja sukupuolen ilmaisuvapaus ei ole vielä sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden arvostamista kulttuurissa. Kaikki riippuu siitä, millaisia merkityksiä kulttuurissa moninaisuudelle annetaan. Oman sukupuolisen ja seksuaalisen moninaisuuden ilmaiseminen yhteisössä paljastaa samalla myös yleiset sukupuolen ja seksuaalisuuden normatiiviset rajat. Oman sukupuolisen ja seksuaalisen moninaisuutensa ilmaiseminen voi yhtä hyvin yhdistää kuin erottaa ihmisiä arkipäivässä. Se voi johtaa myös eriarvoiseen asemaan päätöksenteossa ja palveluiden saatavuudessa. Normatiivisten rajojen paljastuminen nostaa esille myös ihmisten ja yhteisön todelliset arvot. Sosiaalinen kanssakäyminen on paikka, jossa jatkuvasti testataan yksilöllistä herkkyyttä elää kulttuurimme sukupuoli- ja seksuaalitodellisuudessa.²⁵³

Aarni (FtM): *”Yhtäkkiä olin kaikkien silmissä mies.” Dramaattisimmin Aarnin mielestä muuttui, millaisena vanhempana häntä pidettiin. ”Kun olin äidin roolissa, koin että minua tarkkailtiin jatkuvasti. Isänä saan olla paljon rennompi ja silti minua kannustetaan paljon enemmän. Isä on aina hyvä isä, kun hän tekee jotakin lastensa kanssa, mutta kun äiti on lastensa kanssa, se tekee aina jotain väärin.” Puolitoistavuotias tytär kutsuu Aarnia ”ijäksi”. Yksinhuoltaja-Aarnille se sopii hyvin, vuodet Reettana tuntuvat hänestä jo nyt hyvin etäisiltä. ”Tuntuu absurdilta, että vielä puoli vuotta sitten imetin lasta. Mielellään en ajattele sitä. Muisto kuuluu edelliseen elämään.”*²⁵⁴

Stereotyypioiden synnyttämät

Edellä olen esittänyt, että stereotypiat ovat muuttuvia, horjuvia ja uudelleen rakentuvia. Niiden tehtävä yhteiskunnassa ei ole olla kenenkään seksuaali- ja sukupuoli-identiteetin kehittymisen este vaan voimavara. Niiden tehtävä on auttaa löytämään oman sukupuoli- ja seksuaali-identiteetin rakentumiseen samastumisen kohteita. Niiden tarkoitus on herättää kysymään seuraavat kysymykset: Mikä minä olen sukupuolisesti ja seksuaalisesti? Miten toimin suhteessa maailmaan?

Arkiajattelussa usein odotetaan, että jokaisen pitäisi tulla stereotyyppin kaltaiseksi, tietyn luokituksen ilmaisuksi. Tuo keskimääräinen tyttö tai poika ja mies tai nainen on kuitenkin tarkoitettu kohdaksi, jonka sivuilla, ylä- ja alapuolella on paljon erilaisia tapoja olla, elää ja kokea. Oman identiteetin rakentuminen ei useinkaan tapahdu ilman vastusta, jopa kielteisiä kokemuksia, kuten häpeää, pettymystä, kipua, toiseutta, erilaisuutta ja vieraantumista. Nämä tunteet ovat tavanomaisia, kun asutetaan *välitilaan* omassa kulttuurissa. Välitilassa ihminen tunnistaa parhaiten sen, milloin sääntö tai normi ei ole omasta kokemuksesta lähtevä vaan esimerkiksi lääketieteestä, juridiikasta tai kasvatusunormista tuleva. Välitilassa ihminen kykenee asettamaan oman olemisensa suhteessa maailmaan ja mahdollisesti löytämään oman tapansa elää.²⁵⁵

Välitilassa olevat eivät ole yhteiskunnan ulkopuolisia. He kyseenalaistavat ja uudelleen tulkitsevat todellisuutta, jossa he elävät. He ovat välitilassa, jossa he tekevät näkyväksi ja piirtävät esiin sitä, mikä muuten jäisi näkymättömäksi, ihmisen ja maailman kohtaamisen. Välitilassa olevat koettelevat luokituksia. He koettelevat, mitä kulttuurin sisällä muut ihmiset sallivat ja eivät salli heidän olevan.²⁵⁶

Jokainen, joka sukupuolensa tai seksuaalisuutensa vuoksi kokee sivullisuutta suhteessa keskimääräiseen tyttöön, poikaan, naiseen tai mieheen, jossain määrin horjuttaa stereotyyppisiä sukupuoli- ja seksuaali-luokituksia. Jotkut kyseenalaistavat sukupuoli- ja seksuaalistereotypiat näkyvämmiin, toiset heikommin. Omaa elämää tukahduttavien sääntöjen ja kieltojen kyseenalaistamisen toiset usein tuntevat uhkaksi yhteiskunnassa. Toiset yleensä tulkitsevat, että kyseenalaistajat ovat kaatamassa koko länsimaisen sivilisaatiomme seiniä, koska he paljastavat aikaan, paikkaan tai tilanteeseen sopimattomat kiellot ja säännöt. He näyttävät

yhteiskunnan sukupuoli- ja seksuaalijärjestelmän muutostarpeen kohtia oman elämänsä avulla.²⁵⁷

Välitilassa oleminen on usein monimutkaista ja jännitteistä sekä yksilölle itselleen että yhteisölle, jossa hän elää. Tällaiset yksilöt ovat herkästi epäluulon kohteena, arvosteltuja, hyljeksittyjä ja välteltyjä, vaikkakaan eivät ehkä enää nykyisin poikkeaviksi luokiteltuja. Monesti yksilö itse saattaa myös kokea, että on asettanut itselleen ylitsepääsemättömän muurin seuratessaan omaa tunnettaan tai kokemustaan. Hän tuntee itsensä oudoksi, kummalliseksi ja toisille vieraaksi.

Välitilassa toimii valtavasti erilaisia stereotyyppistä sukupuoli- ja seksuaaliluokitusta kritisoivia osakulttuureja. Osakulttuurit antavat usein huomattavasti enemmän tilaa sekoitella luokituksia kuin valtakulttuuri. *Genderblendaajat*, kuten heitä usein kutsutaan, eivät juuri välitä lesbo-, homo-, bi- ja heteroluokitteluista.²⁵⁸ Blendaajiin, joille sukupuoli ja seksuaalisuus ovat kokemisen ja esittämisen ja jopa kritiikin esittämisen tapa, voidaan katsoa kuuluvaksi niin butchit, femmet, drag kingit ja drag queenit, androgynit kuin homeovestiitit.²⁵⁹

Tavallisessa arjessa moni blendaaja jää huomaamatta, koska meiltä puuttuu blendauksen osakulttuurien lukutaito. Syynä voi olla myös se, että kulttuurissamme on suhteellisen kielteinen suhde rakentavan kritiikin esittämiseen ja pelko välitilassa eläviä kohtaan, kuten aiemmin on tullut esille. Seuraavassa kuvaan muutamia blendaajiin kuuluvia osakulttuureita, joita voi kohdata ammatillisessa toiminnassa ja lomamatkoilla niin Suomessa kuin ulkomailla.

Butch ja femme

Butchit (maskuliininen nainen) ja *femmet* (feminiininen nainen) ovat kautta aikojen kuuluneet sekä hetero- että lesbokulttuuriin, vaikka heitä on pidettykin ensisijaisesti yhtenä lesbokulttuurin osa-alueena. Kaikki butchit eivät kuitenkaan ole lesboja. Yhtä hyvin he voivat olla maskuliinisia heteronaisia, *heterobutcheja*. Heterokulttuurin ja lesbokulttuurin välillä on ero femmen ja butchin seksuaalisen halun kohteessa. Lesbokulttuurissa femmen ja butchin seksuaalisen halun kohde on toinen nainen. Heterokulttuurissa se on mies.²⁶⁰

Butch ja femme -keskustelussa on kyse siitä, että (lesbo)naiset jäsensivät suhdettaan naiseuteen. Femme saattaa jopa liioitella heteronaisuuteen liitettyjä merkkejä. Joillekin butchin tai femmen esittäminen on halua rakentaa haluamansa sukupuolinen kuva. Joillekin se on tietoisista sukupuolilla leikittelyä tai valittu eroottinen tyyli. Leikittely tapahtuu kaksijakoisesti jakautuneilla seksuaalisilla rooleilla, joita stereotyyppisesti ovat passiivinen ja aktiivinen sekä objekti ja subjekti. Etenkin butchit saattavat kieltäytyä naiseuden merkeistä, toistavat niitä tai toistavat niitä toisin.²⁶¹

Drag king ja drag queen

Drag king (miestä esittävä nainen) ja *drag queen* (naista esittävä mies) ovat homokulttuurissa syntynyt mutta heterokulttuuriin levinnyt ilmiö. Dragit, niin homot, lesbot kuin heterotkin, leikittelevät stereotyyppisillä homomiehen, lesbonaisen tai heteromiehen ja -naisen roolimalleilla. *Drag show* on esitys, jossa naiseksi pukeutuneet miehet, joskus mieheksi pukeutuneet naiset, karrikoivat sukupuolirooleja ja niiden käyttäytymistapoja. Nykyään drag show on laajasti levinnyt viihdytystapa suurelle yleisölle riippumatta seksuaali-identiteetistä esimerkiksi Gran Kanarialla ja Thaimaassa.²⁶²

Homeovestiitti

Homeovestiitti pyrki korostuneesti pukeutumaan oman sukupuolensa vaatteisiin ja omaksumaan sen korostuneen tyylin ja roolin. Hän siis pukeutuu ja eläytyy erilaisiin stereotyyppisiin miehen tai naisen rooleihin, kuten noidaksi tai huoraksi. Hän saattaa haluta myös peitellä ”ylipukeutumisella” itsessään toisen sukupuolen ominaisuuksia tai persoonallisuutta. Esimerkiksi mies haluaa peitellä itsessään ylikorostuneella maskuliinisella tyyllillä ja pukeutumisella feminiinisiä ominaisuuksiaan tai nainen haluaa peitellä voimakkaita maskuliinisia ominaisuuksiaan.²⁶³

Androgyynit

Siinä missä homeovestiitti pyrkii korostamaan maskuliinisia tai feminiinisiä piirteitään, *androgyyni* henkilö (engl. *androgynous*) ei halua edustaa kumpaakaan sopimuksenvaraista sukupuolta. Hän on niin sanotusti *sukupuolineutraali*. Siitä huolimatta hän voi kokea joissakin tilanteissa hyvin voimakkaasti maskuliinisia tunteita ja toisissa tilanteissa hyvin feminiinisiä tunteita.

Androgyyneistä on puhuttu myös ”kolmantena sukupuolena”. ”Kolmannen sukupuolen” käsite on muodostunut 1800–1900-lukujen vaihteessa. Seksologien teorioissa sillä on usein viitattu henkilöihin, joiden on katsottu olevan jollakin tapaa sukupuoliluokkien välissä, kuten homoseksuaaleihin, maskuliinisiin naisiin, transsukupuolisiin ja intersukupuolisiin. Menneiden vuosikymmenien aikana ”kolmanneksi sukupuoleksi” on nimetty länsimaisen kulttuurin ulkopuolella olevia ilmiöitä, kuten intiaanikulttuuriin kuuluvat *berdache*-ihmiset, *hidzrat* Etelä-Aasiassa, *muxet* Meksikossa, *travestit* Brasiliassa ja *xaniitit* arabimaailmassa.²⁶⁴

Maailmassa vallitsee sukupuolten ja seksuaalisuuksien kirjo. Jokaisessa kulttuurissa on ihmisiä, jotka eivät elä koko elämänsä samassa sukupuollessa. Sukupuolen kokemisessa on epäjätkuvuutta syystä tai toisesta. Ihminen saattaa syntyä vailla sukupuolta. Sukupuolen roolit voivat vaihdella elämän kuluessa. Ihmiset korjaavat sukupuoltaan vastaamaan lähemmin sitä, mitä he kokevat. Jotkut ihmiset kokevat sukupuolensa kaksinaisena.

Lähes kaikkialla maailmassa kulttuurit rakentuvat siten, että ilmiöt ja asiat jaotellaan kahdeksi ilmiöksi ja jopa toistensa vastakohtiksi. Esimerkiksi kulttuureissa on jako mieheen ja naiseen, feminiiniseen ja maskuliiniseen sekä heteroseksuaalisuuteen ja homoseksuaalisuuteen lukuun ottamatta polynesialaista kulttuuria. Lähes kaikkialla maailmassa sukupuolella ja seksuaalisuudella on ihmisten asettamat kulttuuriset rajat. Nämä rajat ovat joissakin kulttuureissa joustavampia kuin toisissa kulttuureissa. Suhtautuminen on kaikissa kulttuureissa usein kaksijakoista: osa hyväksyy tai on myönteisen sallivia esimerkiksi paikallisen kulttuurin luonteen vuoksi, kun taas osalla suhtautuminen on halveksivaa.

Myös kulttuurin sisällä rajat vaihtelevat. Ne vaihtelevat esimerkiksi tapahtumien, tilanteiden, sosiaalisen roolin ja ikäkausien mukaan. Joissakin kulttuureissa muutokset sukupuolen sosiaalisessa roolissa todenne-

taan erilaisten yhteisöllisten siirtymäriittien avulla, kuten Saharan eteläisen puolen Afrikassa elävillä *bantuilla*. Heillä muun muassa transgender-rooli on hyvin yleinen yksinäisten naisten keskuudessa. Siirtymäriitin avulla yhteisö tehdään tietoiseksi sukupuoliroolia vaihtavan uudesta paikasta, tilasta ja roolista yhteisön sosiaalisessa järjestelmässä.²⁶⁵

Maailmassa on kulttuureja, joissa on mahdollista valita sukupuolensa miehen ja naisen väliltä, elää sukupuolen kaksinaisuudessa ja toteuttaa seksuaalisuuttaan monimuotoisesti osana heteroseksuaalista kulttuuria. Seuraavassa on vain muutamia esimerkkejä tästä moninaisuudesta.

Berdachet

Berdachet ovat liittyneet ilmiönä lähinnä intiaanikulttuureihin. Berdacheista käytetään kirjallisuudessa myös nimityksiä *two-spirit-people*, *two-spirited* tai *two-spirit*. Heidän asemansa ja roolinsa eri intiaaniyhteisöissä vaihtelee, mutta yhteisiäkin piirteitä on havaittavissa. He ovat henkilöitä, miehiä tai naisia, jotka yhteisö on katsonut esimerkiksi sukupuolielimiin liittyvien puutteiden vuoksi tai he itse ovat katsoneet itsensä sopimattomiksi oman kulttuurinsa maskuliinisen miehen tai feminiinisen naisen rooleihin. Useissa yhteisöissä heillä on ollut vastuullinen ja kunnioitettu rooli yhteisön jäsenenä. He ovat olleet oman yhteisönsä tietäjiä tai poppamiehiä.²⁶⁶

Berdacheilla on ollut intiaanikulttuurissa tärkeää rooli tehtävissä, joita ei ole katsottu sopiviksi maskuliinisten miesten tai feminiinisten naisten keskuudessa. Rooli ei ole yksistään tarkoittanut seksuaalista tai sukupuolista erilaisuutta. Berdachet toimivat välittäjinä monissa uskonnollisissa, taloudellisissa ja sosiaalisissa tehtävissä. Tämän tapaisia tehtäviä olivat muun muassa ruoan tekeminen sotaretkillä sekä kotityöt ja lapsista huolehtiminen perheissä, joissa vaimo oli juuri synnyttänyt. Heille kuului myös neuvottelut heimojen välillä. Seksuaaliselta suuntautumiseltaan berdachet ovat olleet joko homo-, bi- tai heteroseksuaalisia. Heidän pukeutumisensa ei edustanut tyyliltään ja väreiltään oman yhteisön miehen tai naisen pukeutumista, vaan se oli omaleimainen yhdistelmä molempia.²⁶⁷ Nykypäivänä esimerkiksi Pohjois-Amerikan berdacheissa on tavattavissa kahdenlaista identiteettiä: MtF-transsukupuolisia ja miespuolisia transvestiittejä, jotka eivät koe itseään homoseksuaaleiksi.²⁶⁸

Hidzrat

Etelä-Aasiassa on oma kulttuurinsa sekä sosiaalisesti että biologisesti ilmenevälle ”kolmannelle sukupuolelle”. Siihen kuuluvia kutsutaan nimellä *hidzra* (hermafrodiitti) erityisesti intialaisessa hindukulttuurissa. Thaimaassa heitä kutsutaan nimellä *katoye*. Katoyet ja hidzrat ovat transsukupuolisia, naiseksi pukeutuvia tai naiseksi sukupuolensa korjanneita miehiä. Heitä on arviolta 5–10 prosenttia miesväestöstä.

Hidzra on mies, joka käy läpi rituaalin, jossa häneltä poistetaan miehen maskuliinista seksuaalisuutta symboloivat sukuelimet. Toimenpide ei vain poista sukuelimiä vaan antaa samalla ihmiselle myös jumalallista alkuperää olevia ominaisuuksia. Syntyvä lapsi voi myös olla mahdollinen hidzra. Arvio tehdään sen mukaan, miten lapsen sukuelimet vastaavat kulttuurin käsitystä suvunjatkamiskykyisistä sukuelimistä (vrt. intersukupuolinen). Hidzra-rooli on mahdollinen myös naiselle, jolla ei ole kuukautisia ja joka ei kykene suvunjatkamiseen. Hidzra tekee itse eron sen mukaan, onko hän kolmanteen sukupuoleen ”tehty” vai ”syntynyt”.²⁶⁹

Toisin sanoen hidzra ei ole mies eikä nainen. Biologisesti se tarkoittaa, että hänellä ei ole toimivia miehen sukuelimiä, mutta hän ei myöskään pysty synnyttämään lapsia. Sosiaalisesti hidzrat käyttäytyvät ja pukeutuvat kuin naiset, mutta heidän naisellinen tyyliinsä on usein liioiteltua verrattuna esimerkiksi keskimääräiseen intialaiseen hindunaiseen. Omassa yhteisössään he käyttävät toisistaan nimityksiä ”sisko”, ”täti” tai ”isoäiti”.²⁷⁰ Oletettavasti hidzrat ovat seksuaaliselta suuntautumiseltaan moninaisia, kuten muutkin ihmiset.

Hidzra-rooliin kuuluu kaksi ulottuvuutta: julkinen ja yksityinen. Yksityisyyttä he toteuttavat omassa yhteisössään. Julkinen rooli liittyy esimerkiksi Intiassa hindujen juhliin, kuten syntymäjuhliin ja häihin, joissa hidzrat toimivat onnentuojina. Hidzran tehtävänä on arvioida muun muassa vastasyntyneen lapsen sukuelimet ja niiden mahdolliset viitteet intersukupuolisuudesta. Hidzra-yhteisö ajattelee, että intersukupuoliset lapset kuuluvat heidän yhteisönsä, ja Intiassa laajasti uskotaan, että tätä väitettä ei pidä myöskään vastustaa. Myös avioliittoseremonioissa heillä on tärkeitä tehtäviä puolisoiden hedelmällisyyttä ja seksuaalista aktiivisuutta vahvistavissa tehtävissä.²⁷¹ Hidzroja toimii myös maksamattomien verojen kerääjinä joissakin Intian osavaltioissa.

Hidzra-yhteisössä on omanlaisensa laaja kirjo erilaisia sukupuolirooleja ja -identiteettejä. Jotkut hidzrat mieltävät itsensä identiteetiltään naiseksi. Naisiin samastuva hidzra haluaa muistuttaa keholtaan, tavoiltaan ja tyyliltään mahdollisimman paljon intialaista naista. He kokevat seksuaalista halua miehiin. Hidzra-yhteisössä on myös mieheksi samastuvia, jotka eivät välttämättä käy läpi sukuelinten poistoa. He käyttävät miehen nimeä ja miesten vaatteita. Jotkut samastavat itsensä ”kolmanteen sukupuoleen” eivätkä siten koe olevansa miehiä eivätkä naisia.²⁷²

Hidzra-yhteisö on ollut aktiivinen hakiessaan tunnustusta identiteettilleen ja oikeutusta olemassaololleen ”kolmantena sukupuolena”. Koska hidzrat eivät halua kuulua maskuliinisen miehen tai feminiinisen naisen rooliin, on syntynyt monia heitä syrjiviä käytäntöjä. He ovat yhteisön alinta ryhmää, koska he ovat kastittomia. ”Kolmas sukupuoli” on vaikuttanut muun muassa siihen, että he eivät ole päässeet äänestämään. Intiassa naiset ja miehet jonottavat äänestämään omissa sukupuolitetuissa jonoissaan. Vuoden 2009 marraskuussa hidzra-yhteisöön kuuluvat saivat äänioikeuden vaaleissa. Heidän sukupuoltaan merkitsevä kirjain vaalilistoissa on ”o” eli *other*.

Muxet

Meksikon zapoteekki-intiaanien asuttamassa Juchitánissa on näkyvästi kadulla poikalapsia ja miehiä kynnet lakattuna ja mekko päällä. Heitä kutsutaan nimellä *muxet*. He ovat naisellisia poikia ja miehiä. Jotkut heistä mieltävät itsensä transvestiitiksi. Jotkut kokevat, etteivät ole miehiä tai naisia vaan että heillä on naisen sielu miehen ruumiissa ja sukupuoli on kaksinainen tai ”kolmatta sukupuolta”. Juchitánissa naisilla on keskeinen asema, eivätkä etenkin äidit miellä poikansa kaksinaista sukupuolta ongelmaksi vaan ovat ylpeitä heidän elämäntapavalinnastaan. Transvestiittipojat vahvistavat entisestään naisen asemaa paikallisessa matriarkaalisessa, naisen valta-asemaan perustuvassa kulttuurissa. Tyttöjen syntyminen on kulttuurissa koettu aina suureksi juhlan aiheeksi.²⁷³

Muxet ovat kuuluneet aina kolmetuhatvuotiseen paikalliseen zapoteekkien kulttuuriin. Paikalliset tavat ja tottumukset ovat sulautuneet Juchitánissa meksikolaiseen vanhoilliseen katolilaisuuteen. Siksi transvestiitit kelpuutetaan täysvaltaisiksi yhteisön jäseniksi. Julkisesti liikkueissaan he kohtaavat ennakkoluuloja vain vähän.²⁷⁴

Travestit

Brasilian *travestit* ovat prostituoituja, feminiinisen roolin omaksuneita homoseksuaaleja. He eivät siis ole naisia, vaikka heillä on naisen nimi, pukeutumistyyli, hiustyyli, ehostus, puheessa naisellinen korostus ja he muokkaavat vartaloon naiselliseksi. He syövät naishormoneja ja lisäävät silikonilla esimerkiksi lantioon ja rintoihin. He ovat biologisia miehiä, jotka ovat omaksuneet naisen sosiaalisen roolin ja vahvistavat sitä.²⁷⁵

Xaniitit

Xaniitti on sukupuolten kolmas vaihtoehto. Xaniitit kuuluvat Omanisa elävään heimoon. Xaniitti on biologinen mies, joka ei hyväksy miehen sosiaalista roolia. Hän pukeutuu eri tavalla kuin heimon miehet ja naiset. Näin hänellä on mahdollisuus rikkoa muun muassa naisen kanssa seurustelemisen tabuja. Xaniiteilla on mahdollisuus muuttua halutesaan takaisin miehiksi. Tarkemmin sanoen heillä on mahdollisuus palata miehen sosiaaliseen rooliin, avioitua ja siittää lapsia. Xaniitit toimivat usein prostituoituina.²⁷⁶

Edellä kuvattujen ilmiöiden avulla haluan tuoda esille sen, että länsimaissa, joissa sukupuolta ja seksuaalisuutta tarkastellaan kaksijakoisesti, ei useinkaan ole luontevaa sijaa sukupuolisesti tai seksuaalisesti eri tavoin kokeville ihmisille. Tästä syystä he kantavat vähintäänkin tarpeetonta leimaa erilaisuudestaan, mikä ei tarkoita, etteivätkö erilaiset ihmiset, kuten hidzrat, berdachet tai muxet, kantaisi erilaisuudestaan leimaa omassa kulttuurissaan. Länsimaat ja muu maailma eroavat lähinnä siinä, että länsimaiden ulkopuolella monissa kulttuureissa ihminen voi valita myös muun kuin miehen tai naisen sukupuolen joko pysyvästi tai josakin vaiheessa elämänsä aikana. Toisin kokeville on olemassa merkityksellinen ja myönteisesti tulkittu paikka omassa kulttuurissaan. Monissa kulttuureissa pystytään tunnustamaan monenlaisten kokemusten mahdollisuus yhteiskunnassa.²⁷⁷

Blendauskulttuurin osa-alueeseen nimettynä edellä kuvatuilla ryhmillä on kaikille yhteinen tavoite: halu olla omaa kokemusta yleisemmällä tasolla kyseenalaistamassa yhteiskunnan ajalle tyypillisiä sukupuoli- ja seksuaalimalleja; pyrkimys tarkastella omalla toiminnallaan arjessa kriittisesti sukupuolen, halun ja seksuaalisten käytäntöjen suhdetta;

pyrkimys horjuttaa tai muuttaa niihin liittyviä merkityksiä tietoisesti tai tiedostamatta. Tämä on ollut viime vuosikymmenenä myös vahvan teoreettisen teoretisoinnin kohde. Muun muassa yhdysvaltalainen June L. Reich on kehittänyt sukupuolen sotkemisen paraabeliksi (engl. *the parable of genderfuck*) nimeämäänsä teoriaa²⁷⁸.

Yhteenveto

Sukupuolta ja seksuaalisuutta koskeva tieto, kokeminen ja ymmärtäminen sekä kompetenssi liittyvät olennaisella tavalla toisiinsa oman ja toisten sukupuolen ja seksuaalisuuden jäsentämisessä. Tieto auttaa ihmistä ymmärtämään, mitä hän haluaa, ei halua tai voi haluta, mitä hän tahtoo, miten ajattelee tai säätelee tunteitaan eri tilanteissa ja tuo niitä julki. Tieto lisää harkintakykyä erilaisissa tilanteissa ja taitoa selvittää niistä elämän muutoksista, jotka seuraavat ”normaalin” ajattelutavan kyseenalaistamisesta. Jokaiselle yhdenvertainen sukupuoli ja seksuaalisuutta koskeva tieto voi suojata yksilöä monilta tuhoisilta ratkaisuilta. Jokaisen ihmisen sukupuoli ja seksuaalisuutta koskevaan kompetenssiin liittyy, että pystyy kohtaamaan asian, vaikka sitä ei ymmärtäisi tai hyväksyisi omalla kohdallaan, sekä hyväksymään asianomaisen oman ristiriidattoman arvojärjestelmän. Kompetenssi antaa myös välineitä asianomaiselle itselleen tarkastella sitä, millä tavalla toiset toimivat hänen suhteensa.

Genderfuck, sukupuolen sotkeminen, on maailmanlaajuista. Sen tärkein merkitys on kyseenalaistaa ja tarkastella kriittisesti ajalle tyyppillisiä sukupuoli- ja seksuaalimalleja omassa toiminnassaan. Sukupuolen sotkemisessa on tavoitteena sukupuoli- ja seksuaaliluokituksilla leikittely, jopa nautiskelu sekä poliittisessä merkityksessä sukupuoli- ja seksuaaliluokkien horjuttaminen ja muuttaminen.

Pohdittavaksi

- 1) Asiakas tulee vastaanotolle ja asiakkaan alustus viittaa siihen, että hänen kanssaan tulisi puhua hänen seksielämästään. Miten kysyt asiaa niin että kysymys ei sisällä olettamusta asiakkaan hetero-, homo- tai biseksuaalisuudesta?
- 2) Nuori haluaa keskustella kanssasi seksuaalisuudestaan. Miten aloittaisit keskustelun ilman ennakko-oletusta nuoren seksuaalisesta suuntautumisesta niin että nuorelle jää itselleen tilaa nimetä oma seksuaalinen suuntautumisensa?
- 3) Kuvittele, että olet opinto-ohjaaja, jonka luokse nuori tulee keskustelemaan tulevaisuuden suunnitelmistaan ja etsimään suuntaa ammatillisille haaveilleen. Miten aloittaisit keskustelun niin että et määrittäisi henkilön sukupuolta etkä ohjaisi keskustelun suuntaa sukupuolen perusteella?
- 4) Onko olemassa ”poikien” ja ”miesten” ja ”tyttöjen” ja ”naisten” todellisuus? Jos on, kuvaile, millaisia ne ovat. Etsi kuvauksestasi kaikki tyypilliset sukupuoliin liitetyt ajattelutavat.

Pohdi, millä tavalla asiakaskohtaamisessa ajattelutapasi sukupuolista rajoittaa tai mahdollistaa toisen olemista kokonaisvaltaisesti. Pohdi, millaisissa kohtaamisissa tai asioissa sukupuolieron tekeminen voisi olla positiivinen asia. Millaisissa tilanteissa eron tekemisestä olisi haittaa?

OSA 4 Miten harjaantuisimme elämään sukupuolisena ja seksuaalisena?

Innistä tuntui usein, että naiset sallivat hänen olla mahdollisimman paljon nainen ettei hän selviäisi ilman sitä. Ei sillä, että hän olisi koskaan halunnut olla fyysisesti nainen, ei, juuri siten, naisena miehenruumiissaan. Hän koki arvoituksellisen kakseuden tunteen. Hän oli naismies, niin kuin sanonta kuuluu, aivan kuten mytologiassa voidaan puhua lintumiehestä. (Cees Nooteboom 1999, 115.)

Tässä osassa jatketaan sukupuolen ja seksuaalisuuden tarkastelua elämäntaitona. Näkökulmana elämäntaitoon ovat sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvät hankitut ja sisäistetyt tiedot ja taidot eli henkilön kompetenssi. Monipuolinen tieto sukupuolesta ja seksuaalisuudesta sekä niiden ilmenemistavoista yhteiskunnassa lisää kykyämme elää tasapainoisesti. Avainkysymys on seuraava: Millaista tietoa tarvitsemme sukupuoliseen ja seksuaaliseen elämäntaitoon yhteiskunnassa? Avainsana on sukupuolitietoisuus.

Kasvu ja kasvatus

Sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kasvaminen

Sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kasvaminen jatkuu läpi elämän keh-
dosta hautaan. Lähtökohta nykyajattelussa on, että lapsella on oikeus
kasvaa oman identiteetin mukaiseen sukupuoleen ja seksuaalisuuteen.
Tämä on ikään kuin ehdollista. Arkea seuraamalla tulee väistämättä mie-
leen, että oikeus on vain niillä, jotka kokevat sukupuolensa ja seksuaali-
suutensa niin kuin hetero-olettamus edellyttää. Sukupuoli- ja seksuaali-
kasvatuksen keskeinen ongelma on, että sen lähtökohta on hetero-olet-
tamus. Sukupuoli- ja seksuaalikasvatus on tietoa tytöistä, naisista, pojista
ja miehistä ja seksistä, jossa osapuolet ovat aina eri sukupuolta. Puheen-
sävy on usein suostutteleva ja suositteleva.

Erilaisten seksuaalisuuksien ja sukupuolikokemusten nostamista esiin
kritisoidaan usein, että se on kuin kehotus valita toisenlainen seksuaali-
nen suuntaus tai sukupuoli. Siksi on syytä painottaa, että yksilö ei valit-
se sukupuoltaan ja seksuaalista suuntautumistaan. Sen sijaan tietoisuus
monella tavalla koetusta sukupuolesta ja seksuaalisuudesta antaa mah-
dollisuuden tunnistaa jo varhain itsessä vellovat vierauden, erilaisuuden
ja niihin liittyvät häpeän tunteet. Omien ominaisuuksiensa varhainen
tunnistaminen sekä niiden kanssa eläminen ja harjaantuminen eri tilan-
teissa tukevat kehittymistä ihmisenä ja elämisen taitoa.

Kysyminen, pohtiminen ja keskustelu ovat lapselle usein ainoa tie su-
kupuolta ja seksuaalisuutta koskevaan tietoon ja ymmärrykseen. Tieto
ja ymmärrys vuorostaan antavat mahdollisuuden kysyä, mikä on oman

ihmisenä olemisen perusta sukupuolisena ja seksuaalisena. Kenenkään kasvu sukupuolisena ja seksuaalisena ei ole helppoa. Pohdinnat nostavat usein esiin myönteisten tuntojen lisäksi omaa sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevia häpeän, inhon ja pettymyksen tunteja sekä vierauden ja ulkopuolisuuden kokemista. Mutta pitääkö ihmisen sukupuoliseksi ja seksuaaliseksi kasvamisen tapahtua helposti ja ilman vastusta?²⁷⁹ Tärkeää on, että ympärillä on aikuisia, joiden kanssa voi jakaa, keskustella ja pohdita arvottamatta omaa kokemustaan aina silloin, kun kysymykset omasta seksuaalisuudesta ja sukupuolesta askarruttavat.

Asiaa voidaan tarkastella myös toisesta näkökulmasta. Jos lasten ja nuorten maailma on hetero-oletettu, miten he voivat oppia toisten ihmisten moninaisten ominaisuuksien kohtaamista ja kanssaelämistä tasa-arvoisesti ja yhdenvertaisesti? Heteroille ja ei-heteroille lapsille ja nuorille on yhtä tärkeää tulla hyväksytyksi sellaisina kuin he ovat ja oppia elämään omanlaisinaan yhdessä sekä jakamaan esimerkiksi pitämiset ja ei-pitämiset keskinäisessä kanssakäymisessä. Kuten aiemmin on tuotu esille, monille aikuiselle on työelämässä seksuaalisesta suuntautumisesta huolimatta usein tärkeää puhua omista läheisistään, elämänkumppanistaan ja siitä, mitä lomalla tai vapaa-aikana on tehty ja millaisia arjen sattumia on yhdessä kohdattu. Koulussa, koulutuksessa ja työyhteisöissä avoin erilaisuutta hyväksyvä ilmapiiri parhaimmillaan tukee jokaisen taitoa elää sukupuolitettussa ja seksuaalisessa maailmassa.

Sukupuoli- ja seksuaalikasvatus on edelleen kaksijakoinen, sukupuolittunut tietyllä tavalla: mies/nainen, aktiivinen/passiivinen ja maskuliininen/feminiininen. Kasvatusta varjostaa se, että kaikki erilainen ja normaalia poikkeava on tabu. Sukupuolitietoisuutta jaetaan vain miehistä ja naisista, työistä ja pojista, vaikka keskuudessamme on sukupuolinen ja seksuaalinen moninaisuus. Kasvattajilla perheessä, päiväkodissa ja koulussa on suuri vaikutus siihen, miten tytöt ja pojat näkevät itsensä ja millainen liikkumavara heillä on sukupuolisina maskuliinisesta feminiiniseen ja päinvastoin.

Yhteiskunnan kasvatuksellisessa ilmapiirissä – monista medioista huolimatta – lapsi kasvaa sukupuolisena ja seksuaalisena melkoisessa tietämättömyydessä. Sukupuolensa ja seksuaalisuutensa ongelmaksi kokevat ratkaisevat siksi usein vasta aikuisena sukupuoleensa ja seksuaalisuutensa liittyvän arvoituksen. Lapsi ja nuori ehtii siten elää pitkän elä-

män, jossa kasvua saattavat varjostaa erilaisuuden, vierauden ja häpeän tunteet. Sukupuolen ja seksuaalisuuden monimuotoisuudesta tietämätön tai kapeasti tietävä lapsi kohtelee usein syrjivästi itselleen vierasta ja outoa, esimerkiksi sukupuoleltaan moninaista lasta, ja tietämättömänä kokemustensa luonteesta tai niihin liittyvästä mahdollisuudesta erilainen lapsi taipuu syrjintään. Sukupuoli- tai seksuaalisyrjintää kokeneet lapset ja nuoret tarvitsisivat usein aikuisuudessa ammattiapua kokemustensa läpikäyntiin ja niistä ulos kasvamiseen.

Sukupuoli- ja seksuaalikasvatuksen lähtökohta on, että lapsi tiedostaa oman sukupuolisuutensa ja seksuaalisuutensa. Tiedostettua vasten lapsi kykenee rakentamaan oman sukupuoli- ja seksuaali-identiteettinsä. Ongelma sukupuoli- ja seksuaalikasvatuksessa on, että normin mukainen ja normaali sukupuoli ja seksuaalisuus nähdään kapea-alaisesti – normaalia ei ole kaikki vaan tietty tapa olla, ja tämä tapa on heteroseksuaalisuus. Kasvatus jää siten siihen, mikä on jo tiedetty, eli heterouden löytämiseen ja muusta vaikenemiseen.

Pulma eivät niinkään ole stereotyyppiset sukupuolimallit vaan se, että niitä ei opeteta käyttämään luovasti oman sukupuoli-identiteetin kasvussa. Stereotyyppisen mallin ympärillä on paljon liikkumavaraa, jota kasvattajien pitää auttaa löytämään. Stereotyyppisiin sukupuoli- ja seksuaalimalleihin kätkeytyvät myös sukupuolen kielteiset hierarkkiset asenteet ja tavat. Myös niistä tietäminen ja niihin johtavien perustojen tietäminen kuuluvat sukupuoli- ja seksuaalikasvatukseen.

Jos ei tunne yhteiskunnan stereotyyppistä mallia sukupuolesta ja seksuaalisuudesta, on aika vaikea tunnistaa mitään muutakaan. Niitä vasten olemme määritelleet, mikä on moraalisesti ja laillisesti väärin ja mikä oikein. Ilman stereotyyppisiä malleja meidän on ehkä vaikea ymmärtää ja vastustaa sukupuolista ja seksuaalista väkivaltaa yhteiskunnassa, sukupuolista ja seksuaalista epätasa-arvoa työelämässä, kaupallista seksiä sekä sitä, miten sukupuoli ja seksuaalisuus liittyvät kaupalliseen seksiin ja millaisesta ajattelutavasta ne kaikki nousevat.

Sosiaali-, terveys- ja kasvatusalan ammattilaiselle on toisaalta äärimmäisen tärkeää tunnistaa omassa toiminnassaan ja muiden toiminnassaan ne rajapinnat, joissa hän omassa arjessaan tai ammatillisessa toiminnassaan siirtyy hyvin vaikeasti määritellyn rajan toiselle puolelle eli sukupuoliseen ja seksuaaliseen syrjintään, vähättelyyn tai halventamiseen.

Toisaalta ammattilaisen on tärkeää myös osata tunnistaa, jos toinen on tämän uhanalainen. Lähin esimies ja työterveyshuolto ovat avainasemassa, kun pitää tunnistaa työntekijöiden fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista terveyttä uhkaava toiminta, kuten työpaikkakiusaaminen. Koulussa ja koulutuksessa avainasemassa ovat koulukiusaajan ja -kiusatun tunnistamisessa ja ohjaamisessa opettajat ja kouluterveydenhoitajat.

Sukupuolen ja seksuaalisuuden perusteella tapahtuvassa syrjinnässä, halventamisessa ja vähättelyssä puhutaan usein ryhmistä. Tyypillinen tapa on puhua vähemmistöistä ja valtaväestöstä. Heteroseksuaalisuuden yleisyyden vuoksi transihmiset ja homoseksuaalit ovat usein ryhmässä vähemmistönä. Tilanne voi olla myös toisin. Hetero voi olla myös ainoana heteroihmisenä transihmisten ja homoseksuaalien tapahtumissa. Hänen kuitenkin tulkitaan tuossa vähemmistön roolissa edustavan valtaenemmistöä. Tässä roolissa hetero saattaa joutua homo- ja transryhmissä vähättelyn ja halventamisen kohteeksi.

Ryhmien enemmistö- ja vähemmistöasetelmat ovat tilannekohtaisia ja paikallisia. Sama sukupuolten tasa-arvolaki koskee kaikkia. Ryhmällä pitäisi aina olla tietoisuus omasta joukkovoimastaan suhteessa yksilöön, edustipa hän mitä sukupuolista, seksuaalista, etnistä, rodullista ja uskonnollista ryhmää tai ikäryhmää tahansa. Sosiaalinen yhteenkuuluvuus ei anna oikeutta kohdella väärin sellaista, jonka ei katsota kuuluvan ryhmään. Omaan ryhmään yhteenkuuluvuutta ei pidä vahvistaa lainvastaisesti syrjinnän, halventamisen tai vähättelyn keinoin.

Hoitokulttuurimme on pitkälti keskittynyt ongelmien, sairauksien ja uhrien hoitamiseen. Apua kuitenkin tarvitsisivat myös ne, jotka syrjivät, halventavat tai vähättelevät toisia. Tärkeä asia syrjinnän, halventamisen ja vähättelyn ennaltaehkäisyssä on ihmisten esteettömän arjen turvaaminen. Esteettömässä arjessa jokaiseen ihmiseen suhtaudutaan yhdenvertaisesti riippumatta siitä, millaisia ominaisuuksia heillä on. Tämä edellyttää tietoa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvistä erilaisista kokemisen ja elämisen tavoista.

Seksuaali- ja sukupuolikasvatus voimavarana aikuisuuteen

Miten tasa-arvolaki, laki yhdenvertaisuudesta ja syrjinnän kiellosta säätelee haluamme ja tahtoaamme? Miten ne ovat osa sukupuoli- ja seksuaalitietoutta ja -taitoa? Sukupuolten tasa-arvo on puhuttanut suomalaista yhteiskuntaa 1960-luvulta asti. Nykyään tasa-arvolaki 609/1986 edellyttää jokaiselta kansalaiselta sellaista tapaa elää yhteiskunnassa, että se edistää sukupuolten tasa-arvoa ja estää sukupuolten välittömän ja välillisen syrjinnän.

Toisen kohtaamisessa, etenkin ammattilaisen ja asiakkaan kohtaamisessa, muistamisen arvoista on, että syrjintäsuojan saavat perustuslain syrjintäkiellon mukaan kaikki ihmiset riippumatta sukupuolesta ja seksuaalisesta suuntautumisesta tai halusta. Syrjintäsuojan saavat yhtäläisesti naiset, miehet, transihmiset, homo- ja biseksuaalit. Monet kohtavat sukupuolen ja seksuaalisuuden takia syrjintää erityisesti työelämässä, koulussa ja koulutuksessa sekä erilaisissa sosiaali- ja terveyspalveluissa. Ihmisten välillä on monenlaisia eroja ja ihmiset ovat erilaisia. Eron ja erilaisuuden tekemisen ei kuitenkaan pidä olla eriarvoistavaa ja poissulkevaa.²⁸⁰

Kun puhumme sosiaali- ja terveyspalveluista, kasvattamisesta ja hoidamisesta, puhumme samalla oikeuksista ja velvollisuuksista. Sosiaali- ja terveyspalveluissa, koulussa ja koulutuksessa homo-, lesbo- ja transvanhemmat ovat usein kasvattajina eri tavalla kohdeltuja kuin heterovanhemmat. Samoin ovat heidän lapsensa suhteessa muihin lapsiin sekä miehet suhteessa naisiin. Lapsella on oikeus vanhempiin. Oikeus vanhempiin ei kuitenkaan määrää sitä, mitä sukupuolta tai seksuaalista suuntautumista vanhempien tai vanhemman tulee olla.

Kasvuympäristön merkitys sukupuolelle ja seksuaalisuudelle

Suomessa perheitä on kaikissa sateenkaaren väreissä²⁸¹: lapsia elää sekä samaa sukupuolta olevien parien lapsina että eri sukupuolta olevien parien lapsina. Heidä on yhtä lailla perheissä, joissa toinen vanhemmista on transsukupuolinen tai transvestiitti. Heidän lapsensa kasvavat samal-

la tavalla täysvaltaisiksi kansalaisiksi, eikä heillä ole yhtään sen enempää psyykkisiä tai sosiaalisia ongelmia kuin eri sukupuolta olevien lasten vanhemmilla. Vanhempien sukupuolella tai seksuaalisella suuntautumisella ei ole nähty olevan mitään vaikutusta siihen, mikä on lapsen kokemus omasta sukupuolestaan ja seksuaalisuudestaan. Moni transsukupuolinen tai henkilö, joka kokee seksuaalista halua samaan sukupuoleen kuin itse on, on heteroperheen lapsi.

Vanhempien sukupuolella ja seksuaalisella suuntautumisella ei ole vaikutusta lasten kasvatukseen. Samaa sukupuolta olevien vanhempien lasten on kuitenkin todettu usein olevan erilaisuuden suhteen suvaitsevaisempia kuin heteroperheiden lapset, koska sateenkaariperheiden lapset oppivat jo varhain erilaisuuden sietämistä ja suvaitsevaisuutta toisia kohtaan. Sen sijaan kasvatustavoilla voidaan suunnata esimerkiksi risti-riitaiseen sukupuoli- ja seksuaalikokemukseen, joka voi seurata asianomaista läpi elämän jatkuvana oman sukupuolen tai seksuaalisuuden kysely kautena. Monet asiantuntijat ovat esittäneet, että muun muassa seuraavilla asioilla voidaan aiheuttaa lapsen tai nuoren sukupuoliristiriita tai häilyvä seksuaalinen suuntautuneisuus:

- 1) Tyttö kasvatetaan hyvin ahtaaseen feminiiniseen tai poika hyvin ahtaaseen maskuliiniseen sukupuolirooliin.
- 2) Kasvuympäristössä ilmenee voimakkaan kielteisiä, eriarvoistavia tai poissulkevia asenteita toiseen sukupuoleen.
- 3) Lapsi kasvaa täysin sukupuolineutraalisti.
- 4) Vanhemmat kasvattavat tietoisesti tai tiedostamattaan lasta toivomansa sukupuolen mukaisesti.

Seuraavana on erään transvestiittimiehen kuvaus omasta kokemuksestaan omassa kasvuympäristössään.

Jaana (mies): *Kerran äiti nosti minut pöydälle ja riisui. Hän kokosi päälleni ompelutyötään nuppineuloin. Yhtäkkiä tajusin sen olevan tyttöjen mekko ja sain valtavan raivarin. Nuppineulat ja kankaanpalaset lentelivät, kun revin sen päältäni. Äitini suuttui ja tukisti sekä läimäytti minua, mutta pidin oman pääni. – – Tilanne jatkui useita päiviä. Äitini teki mekkoa jollekin lahjaksi. En saanut riisua sitä pois. Kun se lopul-*

ta valmistui, minulla oli myös jaloissa valkoiset polvisukat, tyttöjen mustat laakerikengät ja päässä rusetti. Tässä tyttömäisyydessä minut esitettiin joukolle vieraita tätejä: Voi kuinka ihana! Hän on aivan tyttö! Voi kunpa sinulla olisi tytär! Olin häpeissäni, alistettu, nöyryytetty. Itkin itseni uneen. Olin kenties 3- tai 4-vuotias.²⁸²

Jaana (mies): Minulle ja monelle kaltaiselleni miehelle helpointa olisi löytää selkeä lääketieteellinen syy tällaiseen käyttäytymiseen. Internetin kautta näitä selvityksiä löytyy pilvin pimein. Kun laitan lukemani tilalle omat kokemukseni, tunteeni, terapiaselvitykset ja pyrin käyttämään järjen logiikkaa, kohdallani tapahtunut on lapsuusympäristön varhaiskasvatuksen vaikutusta. Äitini rooli on ollut tässä kehityksessä suurin vaikuttaja. Hän toivoi nuorimmasta pojastaan tyttöä ja puki tytöksi. Ei lapsi voinut ymmärtää tapahtumaa. Kun isäni viimein huomasi, mitä oli tekeillä, hän yritti tehdä pojastaan ”miehen” viemällä tilanteen vastakkaiseen äärimmäisyyteen. Siis alle kouluikäisenä. Ei ole ihme, että lapsi saatettiin identiteettikriisiin jo ennen koulun aloittamista seurauksineen. Omalta osaltani voin pitää tätä tosiasiana riippumatta siitä, että se on aiheuttanut minulle elinikäisen tarpeen ”ristiin pukeutumisesta”. – Jos laittaisin oman kokemani tilalle myötäilevän ja hyväksyvän isän, äitini roolin pysyessä ennallaan, voin hyvin ajatella, mihin kehitysuuntaan se olisi minut vienyt, ”kokopäiväiseen tyttöilyyn, jopa transsukupuolisuuteen” – Oma käyttäytymiseni liittyyneen eniten transvestiseen ”fetissiin”.²⁸³

Kate Bornstein (MtF) kertoo omasta kasvuympäristöstään, että hänen perhettään ja ystäväperheitään luonnehti naisviha. Se esti käyttäytymästä, näyttäytymästä ja olemasta kuin tyttö. Translapsena, biologisesti pojaksi syntyneenä ja itsensä tytöksi kokevana, Kate piti kasvuilmapiiriään ongelmallisena.²⁸⁴

Lapsuuden kasvuympäristö ei ole merkityksetön, oli kysymys sitten heteroseksuaalisista lapsista, translapsista, biologisen sukupuolensa hyväksyneistä lapsista tai ”ei-heteroista” lapsista ja nuorista. Rohkaisevasa tunneilmastossa, jossa kannustetaan rehellisyyteen itseään kohtaan ja jossa lapsi hyväksytään sellaisena kuin hän on, lapsen on helpompi löytää oma sukupuolisuutensa ja seksuaalisuutensa myönteisenä asiana. Lapsen sukupuolisena ja seksuaalisena kasvamisen tavoite ei pitäisi olla se, että lapsesta tulee mukava ja että hän täyttää vanhempiensa toiveet ja täyttää

heidän elämänkaarensa ja -tehtävänsä. Sukupuoli- ja seksuaalikasvatuksessa usein unohtuu, että ihmisellä on myös yksilöllisesti koettu elämä. Lapsilla ja nuorilla on kyky tehdä havaintoja ympäristöstään; heillä on kyky kysyä, hämmästellä ja nähdä läpi aikuisten sopimusten varaan rakennetun yhteiskuntaelämän.²⁸⁵

Heteroseksuaalisten perheiden kasvatukseen tai kasvatukseen koulussa harvoin sisältyy tietoa toisella tavalla kokevista translapsista eli transsukupuolisista, intersukupuolisista tai transvestiiteistä. Kasvuympäristö ei siten anna riittävästi tietoa ja ymmärrystä käsitellä itsenäisesti tai ympärillä olevien aikuisten kanssa omaan tai toisen sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä asioita. Tietämättömyys johtaa herkästi siihen, että eri tavoin kokeva lapsi pitää omaa kokemustaan ja persoonaansa täysin outona ja kummallisena. Ongelmattomaksi sukupuolensa ja seksuaalisuutensa kokeva lapsi taas saattaa pitää tietämättömyytensä vuoksi sukupuoleltaan tai seksuaalisuudeltaan erilaisen ihmisen persoona tai temperamenttia kummallisena ja outona, vaikka kyse on tämän psyykkisestä sukupuoli- ja seksuaalikokemuksesta. Synnynnäinen temperamentti saattaa siten vuorovaikutuksessa myös sukupuolittua tai seksualisoitua.²⁸⁶

Ilman tietoa sekä aikuisten ja ammattikasvattajien ymmärtävää keskusteluutetta lapsella ei ole aktiivista roolia oman sukupuolensa ja seksuaalisuutensa ymmärtämisessä. Lapsi on sukupuolensa ja seksuaalisuutensa kanssa aikuisten kasvatuksen, ennusteiden ja tekojen kohde sen tiedon varassa, joka aikuisilla on. Vasta nuori pääsee usein itsenäisesti ja kriittisesti tarkastelemaan sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevaa tietoa.²⁸⁷

Lapsella on sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen, ja lapset leikkivät toistensa kanssa tyttöinä, poikina, tyttöpoikina ja poikatytöinä sekä ”ei-heteroina” lapsina huolimatta siitä, että nämä asiat eivät ole ilmeisiä aikuisille siinä merkityksessä kuin aikuiset kykenevät sen ymmärtämään. Lapset eivät ole yhteiskunnassa sukupuolen ja seksuaalisuuden ulkopuolella, vaikka aikuiset niistä vaikevat heidän kuullensa ja haluavat suojella lasta niitä koskevilta asioilta. Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat jokaisen kehon ominaisuuksia, eikä oman kehon ulkopuolelle voi päästä. Siellä, missä olemme, on myös sukupuolemme ja seksuaalisuutemme.

Oikeus sukupuoleen ja seksuaalisuuteen

Kansalaiskasvatus sukupuolisena ja seksuaalisena olemiseen pitäisi aloittaa varhain ottaen huomioon lapsen ikä- ja kehitysvaihe. Sukupuoli- ja seksuaalikasvatuksen tavoite on ensisijaisesti *tietämättömyyden poistaminen*. Lapsella ja nuorella on oikeus saada monipuolisesti opetusta, koulutusta ja tietoa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvistä asioista. Niihin kuuluu myös tasavertaisuuteen liittyvän, homo- ja heterokulttuuria koskevan sosiaalishistorian tunteminen. Omaa sukupuolta ja seksuaalisuutta koskeva tieto ja kokemuksen ymmärtäminen on perusta sille, että lapset kasvavat seksuaaliseen ja sukupuolten väliseen tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen yhteiskunnassa.

Monesti aikuiset unohtavat, että omat vanhemmat ovat ensimmäisiä ihmisiä lapselle, jotka opettavat lapselle sukupuoleen liittyviä asioita puheella, omalla käyttäytymisellään ja suhtautumisellaan eri sukupuolta oleviin. Vanhemmat päättävät, millaisia ilmaisutapoja vanhemmista käytetään. Sanat ”isä”, ”äiti”, ”sisko” ja ”veli” tekevät jo sukupuolieron. Vanhemmat opettavat sukupuoleen liittyviä asioita sillä, miten he puhuvat lapselle, miten he puhuvat lapsen kavereista, miten he jakavat kotityöt ja asettavat eri perheenjäsenten toiveita järjestykseen. Vanhemmilla saattaa olla erilaisia odotuksia eri sukupuolta olevien lasten suhteen. He puhuvat ”tyttöjen asioista” ja ”poikien asioista”. Lapsi oppii vanhemmiltaan, miten heidän sukupuolensa tekee heille jotakin mahdolliseksi ja jotakin mahdottomaksi. Päiväkodissa ja koulussa toiset merkitykselliset aikuiset jatkavat tarinaa sukupuolista.²⁸⁸

Kasvatuskulttuurimme on usein sukupuolisokea. Sukupuolieron tekeminen ei ole väärin. Sanat eivät tee ihmisistä eriarvoisia. Sukupuolet ovat monella tavalla erilaisia ja samanlaisia. Olennaista sen sijaan on se, mikä merkitys erolle annetaan tilanteisesti, ajallisesti ja paikallisesti. Sukupuolierolle, samoin kuin muille eroille, kuten rodulle, kielelle, ihonvärille, uskonnotille, iälle, koulutukselle tai ammattiasemalle, voidaan antaa monenlaisia merkityksiä. Sukupuolieroa ja -erottelua tärkeämpiä kysymyksiä ovat seuraavat:

- 1) Onko sukupuoliro voimavara ja mahdollisuus yhteiskunnassamme?
- 2) Onko sukupuoliro eriarvoistava ja poissulkeva yhteiskunnassamme?
- 3) Millaisissa tilanteissa ja paikoissa kykenemme pitämään sukupuoliroa mahdollisuutena ja millaisissa taas emme?
- 4) Mistä vaihtelu johtuu?

Kate Bornstein(MtF) ohjaa ajattelemaan sukupuoliroista seuraavalla tavalla: sukupuoliroa ei tulisi ajatella vastakohtana vaan jonkinlaisena avaruutena, jossa voi jaon ja eron avulla löytää mahdollisimman monenlaisia tapoja olla sukupuoliroa ja seksuaalisena.²⁸⁹ Monenlaisten tapojen avulla saamme monenlaisia näkökulmia sukupuolirouteen ja seksuaalirouteen. Tästä näkökulmasta maailma ei ole enää yhdellä tavalla vaan monella tavalla rikkaampi ja antaa mahdollisuuksia erilaisille tavoille elää sukupuoliroisesti ja seksuaalisesti rinnakkain.

Sukupuoli- ja seksuaalikasvatus sekä tiedon jakaminen sukupuolirosta ja seksuaaliroudesta voidaan aloittaa jo perheessä ja varhaiskasvatuksessa lapsen iän ja kehitysvaiheen mukaan. Kasvatuksen perusta on, että 1) lasta tuetaan kaikissa tilanteissa ja paikoissa seksuaaliroiseen ja sukupuoliroten tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen, 2) tunnistetaan, millä perusteella sukupuoliro tehdään tai ei tehdä ja 3) tiedostetaan, millainen merkitys sukupuoliroille eri tilanteissa annetaan, esimerkiksi tehdäänkö ero siksi, että tehdään toiselle sukupuoliroelle jotakin mahdolliseksi ja toiselle ei. Tasa-arvoa edistävä sukupuoli- ja seksuaalikasvatus on jokaisen kansalaisvelvollisuus yhteiskunnassa, eikä se kuulu vain ammatillisesti kasvatukseen, hoitamiseen ja huolenpitoon vihkiytyneille.

Omassa sukupuoli- ja seksuaalikasvatuksessa voisi pohtia esimerkiksi seuraavia asioita:

- 1) Miten oma tapani olla ja käyttäytyä luo sukupuoliroa esimerkiksi kotitöissä, omaksumassani sukupuolirolietiketissä suhteessa eri ihmisiin, kuten eri sukupuolirota oleviin lapsiin ja aikuisiin?
- 2) Millainen tuo sukupuoliro on merkitykseltään? Tekeekö se sukupuoliroesta riippumatta erilaiset asiat mahdolliseksi vai mahdottoiseksi?

- 3) Miten tuet toisia sukupuolesta riippumatta sukupuolet ylittäviin ajatuksiin ja toimintaan?
- 4) Miten suhtaudut, kun toinen ihminen vetäytyy jostakin toiminnasta sukupuoleensa vedoten?

Sukupuoli- ja seksuaalikasvatus²⁹⁰ on muutakin kuin seksiä miesten ja naisten välillä sopivassa iässä ja turvallisesti. Siihen kuuluu myös sen kerominen lapselle ja nuorelle, että jokaisella lapsella ja nuorella tulisi olla oikeus tulla kuulluksi asioissa, jotka koskevat hänen omaa sukupuoltaan ja seksuaalisuuttaan. Oman sukupuolen ja seksuaalisuuden määrittäjänä paras on lapsi ja nuori itse. Sukupuolisensitiivinen ja sukupuolineutraali kasvatus voi perheiden ja koulujen kasvatustavoitteena vaikuttaa aikuisista hyvinkin toimivalta.

Törmäyskurssilla lapsen ja nuoren kanssa ollaan silloin, kun lapsi haluaa olla ”oikea” tyttö tai poika biologisista ominaisuuksistaan huolimatta. Lapset ja nuoret ovat tavattoman herkkiä itsekkin tunnistamaan tilanteet, joissa sukupuolen korostaminen on tarpeen ja joissa se ei ole. Aikuisen väärä tilannearvio ja sukupuolisokea suhtautuminen saattavat johtaa kurinpidollisiin vaikeuksiin esimerkiksi koululuokassa tai päiväkodissa samalla tavalla kuin sukupuolieron korostaminen väärässä tilanteessa, esimerkiksi jos ryhmä on levoton ja vain poikia pyydetään olemaan hiljaa, vaikka rauhattomuutta ryhmässä aiheuttaisi vain kaksi poikaa tai tyttöä.

Jokaisen lapsen pitäisi päästä myös esittämään oma näkemyksensä sukupuolestaan ja seksuaalisuudestaan, mikäli se tilanteessa on tärkeää. Lasten ja nuorten näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehityksen mukaisesti. Sukupuolineutraalilla suhtautumistavalla mitätöidään lapsen oikeus sukupuoleensa, silloin kun hän itse kokee sen tärkeäksi tuoda ilmi.

Lapsella ja nuorella on oikeus kotona, koulussa ja koulutuksessa sellaiseen kasvuympäristöön, joka tukee lapsen tai nuoren omaksi kokeman sukupuolen ja seksuaalisuuden persoonallisten, henkisten ja kehollisten lahjojen ja valmiuksien täyttä kehittymistä. Täysi kehittyminen edellyttää vapaata mielipiteen ilmaisua omasta sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Siihen kuuluu lapsen ja nuoren oikeus hakea, vastaanottaa ja levittää tietoa ja ajatuksia lapsen valitsemassa muodossa tasa-arvoa ja yhdenver-

taisuutta tukevassa hengessä. Lapsen ja nuoren iän ja taipumusten mukaan ilmaisutapa voi olla suullinen, kirjallinen, painettu tai piirretty.

Tasa-arvoinen ja yhdenvertainen sukupuoli- ja seksuaalikasvatus edellyttää sitä, että sukupuoleen ja seksuaalisuuteen viittaavat sisällöt esitetään juuri niin moninaisesti kuin ne maailmassa ilmenevät ja yhdenvertaisesti ja tasa-arvoisina kaikessa materiaalisissa, jonka kautta kasvatusta ja valistamista toteutetaan: oppi- ja tietokirjoissa, lasten- ja nuortenkirjoissa sekä verkkomateriaalisissa. Hetero-oletamus itsestään selvänä lähtökohtana ei toimi, jos tavoitteena on tasa-arvoinen ja yhdenvertainen sukupuoli- ja seksuaalikasvatus.

Sukupuoli- ja seksuaalikasvatukseen kuuluu olennaisena osana myös, että lapsia ja nuoria suojellaan sellaisilta toimilta, jotka kasvattavat heissä taipumuksia toisen sukupuolen tai seksuaalisuuden syrjintään, halventamiseen tai vähättelyyn.²⁹¹ Lapsella ja nuorella on oikeus elinolosuhteisiin, jotka turvaavat jokaiselle omaksi kokemassaan sukupuoleessa tasa-arvoisen ruumiillisen, henkisen, hengellisen, moraalisen ja sosiaalisen kehityksen.

Yhdenvertaisesti ja tasa-arvoisesti esitettynä sukupuoli- ja seksuaalikasvatus antaa valmiudet siihen, että ihminen harjaantuu pikkuhiljaa ja kykenee vastuulliseen, ymmärtävään, suvaitsevaan, tasa-arvoiseen ja yhdenvertaiseen elämään sukupuolisena ja seksuaalisena vapaassa yhteiskunnassa myös aikuisena niin työelämässä kuin arjessa.

Sukupuolisesti ja seksuaalisesti omaehtoinen ihminen

Kuinka sukupuolisesti ja seksuaalisesti omaehtoisia (autenttisia) ihmisiä yhteiskuntaan halutaan? Tämä ajatus nousee mieleen aina silloin, kun julkisuudessa kerrotaan transsukupuolisista tai homoseksuaaleista – toisin sanoen silloin, kun yksilöllinen kokemus, kulttuurinen tieto ja sukupuoli- ja seksuaalikäsitys eivät ole toisiaan vastaavia tai samansuuntaisia eli kun ihminen ei koe ”virallisia” sukupuoli- ja seksuaaliluokkia itselleen sopivaksi. Julkinen keskustelu on paljastanut, että joillakin ihmisillä on edelleen toiveita siitä, että sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvää omaehtoisuutta pitäisi jo varhain estää rajoittavalla kasvatuksella, tiettyyn malliin opettamisella (indoktrinaatiolla), mielipiteen ilmaisun ra-

joittamisella ja auktoriteetin (esim. kristillisen uskonnon) seuraamisen korostamisella.²⁹²

Tämäntapaisia tavoitteita on myös koulutuksessa, kun opiskelijoita tuetaan ammatilliseen kasvuun sukupuoli- ja seksuaalitetoudessa. Sosiaali-, terveys- ja kasvatustieteen opetussuunnitelmiin ei tunnu mahtuvan opetuksen integroituna ja läpileikkaavana sukupuoli- ja seksuaalitetous puhumattakaan itsenäisistä opintojaksoista. Sosiaali-, terveys- ja kasvatustieteen ammattilaiset kuitenkin kohdataan tulevaisuudessa monenlaisia käsityksiä sukupuolesta ja seksuaalisuudesta monikulttuurisuuden lisääntyessä. Enää ei riitä, että tiedämme, miten sukupuoli ja seksuaalisuus asettuvat suomalaisessa yhteiskunnassa suomalaisen, suomenruotsalaisen ja saamelaisen väestön keskuudessa. Jo nyt eri kansojen maahanmuuttajat ja romanit haastavat nykyisen sukupuoli- ja seksuaalikasvatuksen. Tulevaisuudessa vaaditaan monenlaista tietoa kohdata eri kulttuurien käsityksiä sukupuolesta, seksuaalisuudesta ja kohtaamista säätelevistä kulttuurisista tavoista ja merkityksistä sekä ihmisten itsenäistä taitoa perustella omia sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä käsityksiään ja ratkaisujaan. Sukupuoli- ja seksuaalikasvatus on nykyään globaali, maailmallinen asia.

Mistä voisi lähteä liikkeelle ihmisen sukupuolen ja seksuaalisuuden tarkastelussa? Jo aiemmin on tullut esille, että on lähdettävä liikkeelle siitä, mikä on lähimpänä itseä. Lähimpänä itseämme on oma keho. Sukupuolen ja seksuaalisuuden tarkastelussa on tärkeintä tuntee ensin oma keho, sen maailmasuhde ja tapa olla sukupuolisena ja seksuaalisena. Sen jälkeen voi siirtyä toisen ja valtarakenteiden kohtaamiseen sukupuolise-
na ja seksuaalisena.

Ihmisellä on itsenäisesti, tiedostamatta ja aktiivisesti toimiva keho, jossa hän viettää yksilöllisesti koetun elämänsä. Se on osa ihmisen kokemuksellista maailmaa, jossa hän elää, liikkuu ja tuntee. Kehon perusta aistimuksille ja aistitunnoille. Aistiminen on vuorostaan edellytys tiedolle. Se tekee mahdolliseksi merkityksenannon ja merkitysten jatkumon, ymmärtämisen, arvioinnin ja muistamisen. Kehon sukupuoli- ja seksuaalisuutta koskevan tiedon ja ymmärryksen perusta, koska kehoon tallentuu sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvä kokemus ja tieto, jota jäsenämme kielen avulla itselle ja toisille.²⁹³

Kehomme sukupuolen ja seksuaalisten aistimusten jäsentämisessä käytämme sukupuolijakoa, sukupuoli- ja seksuaalistereotypioita ja tar-

vettamme selittää ja selostaa itselle ja toisille kokemustamme. Nämä ovat kulttuurisesti tuotettuja vastauksia, joiden avulla teemme sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvää maailmasuhdetta ymmärrettäväksi ja hallittavaksi. Jotta voisimme ymmärtää omaa kokemustamme, meidän olisi ymmärrettävä, miten ovat rakentuneet ne kulttuuriset ehdot, joiden suhteen jäsenämme kokemustamme.²⁹⁴

Ihminen sosiaalisena ja yhteisössä elävänä jäsentää aina kokemustaan yhteisön kielen ja kulttuurissa olevan sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevan tiedon avulla. Niiden avulla oma kokemus asettuu mielelliseen suhteeseen maailman kanssa. Länsimaissa ihmiselle on asetettu vaatimus olla kyvykäs ja itsenäisesti muodostaa käsityksensä sukupuolestaan ja seksuaalisuudestaan olemassa olevan tiedon avulla. Hänen pitäisi kyetä myös tekemään sitä vasten omaa elämäänsä koskevia perusteltuja päätöksiä sukupuolisena ja seksuaalisena. Puhumme ihmisen autenttisuudesta, omaehtoisuudesta, ja sen kehittymisestä.²⁹⁵

Millainen on sukupuolisesti ja seksuaalisesti omaehtoinen ihminen? Ihminen kykenee kriittisesti arvioimaan toisen ihmisen, ryhmän ja yhteisön käsityksiä sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Hän pystyy perustamaan oman sukupuolisen ja seksuaalisen toimintansa itsenäiseen ja omakohtaiseen harkintaan. Tämä edellyttää sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevaa kulttuurista tietoa, mikä ei tarkoita, että oman kokemuksen ja kulttuurisen tiedon tarvitsisi olla vastaavia tai samansuuntaisia. Toisin sanoen sukupuolisesti ja seksuaalisesti omaehtoisen ihmisen tulee olla tietoinen kulttuurisesta tiedosta, mutta hänen ei tarvitse määritellä itseään minkäänlaisen ”virallisten” sukupuoli- ja seksuaaliluokitusten mukaan.²⁹⁶

Sukupuolisesti ja seksuaalisesti omaehtoiseksi ihmiseksi kasvaminen edellyttää toisilta paljon. Kasvatuksella voidaan auttaa siinä, että jo lapselle alkaa muodostua omaa sukupuolta ja seksuaalisuutta koskeva tieto ja ymmärrys. Kasvatus ei ole vain ohjaamista kaksijakoiseen sukupuolimalliin toistensa vastakohtina vaan sallivaa kasvatusta, jossa lapsi voi kieppua tuon linjan koko avaruudessa ja sen kautta löytää oma sukupuolensa ja seksuaalisuutensa, jopa monenlaisia sukupuolisena ja seksuaalisena olemisen tapoja. Olennaista on, että hänellä on tietoa ja kykyä ymmärtää moninaisuutta, vaikka itse ei eläisi moninaisesti. Tämä ei kumoaa stereotyyppien tärkeyttä. Tärkeää olisi lasten sukupuoli- ja seksuaalikasvatuksessa hyödyntää lasten kykyä kysyä, hämmästellä ja nähdä

läpi aikuisten sopimusten varaan rakennetun yhteiskuntaelämän, kuten jo aiemmin Vartoon viitaten on tullut esille.²⁹⁷

Mihin sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevaa tietoa ja ymmärrystä, kompetenssia, tarvitaan? Se on tärkeä osa ihmisen *itsemääräävyyttä*. Ongelmatilanteissa sosiaali-, terveys- ja kasvatustieteen ammattilaiset pitävät huolta ihmisen itsemääräävyydestä eli siitä, että ihminen saa riittävästi tietoa ja informaatiota itseään koskevassa asiassa. Ammattilaisen tulisi pystyä ohjaamaan asiakastaan myös tarvittavan tiedon ja informaation lähteille sekä rohkaista asiakasta hankkimaan tietoa.²⁹⁸

Sosiaali-, terveys- ja kasvatustieteen ammattilaisella tulee olla riittävä kompetenssi tasa-arvoa, sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevissa asioissa, koska hänen tulee huolehtia asiakkaansa kompetenssista pulmatilanteissa. Sosiaali-, terveys- ja kasvatustieteen ammattilaisella asiakkaan sukupuoli- ja seksuaalikompetenssin turvaaminen on ensisijaisesti tietämättömyyden poistamista ja sen turvaamista, että asiakas kykenee tekemään päätöksiä omaa sukupuoltaan ja seksuaalisuuttaan koskevassa asiassa tai ne huomioon ottaen.²⁹⁹

Kompetenssin vahvistamisen pitäisi tapahtua siten, että ihminen edelleen jäsentää sukupuoltaan ja seksuaalisuuttaan subjektiivisesta kokemuksestaan käsin eikä siirry tiedon ja informaation karttuessa tulkitsemaan itseään, tunteitaan, biologisia merkkejään ja sosiaalisten määrittelyjen välistä ristiriitaa esimerkiksi lääketieteen tavalla ja tautiopillisenä kysymyksenä. Esimerkiksi transsukupuoliset kokevat hoitotilanteesta luottamuksesta huolimatta paniikin tunnetta ja pelkoa siitä, että he eivät tule ymmärretyksi. Tämä johtuu muun muassa siitä, että transsukupuolisuutta käsitellään samanaikaisesti sekä tautiluokituksen viitekehyksessä että elämäntaidollisena kysymyksenä. Näin tulee olemaan jatkossakin, ja siksi eron tekeminen näiden asioiden välille on tärkeää.³⁰⁰

Transsukupuolisen ihmisen taudinmäärittelyn lähtökohtana on löytää viitteitä vahvemmassa sukupuolesta mutta samanaikaisesti sulkea pois transsukupuolisuudesta muut häiriöt, kuten ristiriitaiset ja torjutut homoseksuaaliset taipumukset, transvestismi, psykoottiset kehitykset, nuoruuden aikaiset hämmennykset sukupuoli-identiteetin suhteen, interseksuaaliset oireyhtymät ja kulttuuristen sukupuolirajojen ylittämisestä johtuva häiriö. Transsukupuolisen pitkään kestävä tutkimus ja hoitotilanteet saavat usein heräämään epäilyn omasta kyvykkyydestä

tuoda asiaa kyllin selkeästi esille. Tätä ei voi pitää ammatillisena kompetenssin vahvistamisena.³⁰¹

Sukupuoli- ja seksuaalitietoiseksi harjaantuminen

Sukupuoli- ja seksuaalitietoiseksi harjaantuminen tapahtuu parhaiten sekä yksilöllisesti että yhteisöllisesti keskustellen ja pohtien työ- ja opiskelupaikoilla, kouluissa, perheessä ja päiväkodissa. Sukupuolen ja seksuaalisuuden henkilökohtaiseen ja ammatilliseen harjaantumiseen voi lähteä etsimään yhdessä vastauksia ratkaisukeskeisesti seuraavien kysymysten ja pohdintatehtävien avulla:

- 1) Miten käsityksemme sukupuolesta ja seksuaalisuudesta on historiallisesti muotoutunut?
- 2) Millainen on seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyvä lainsäädäntömme? Tutustu muun muassa lakiin naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (8.8.1986/609), yhdenvertaisuuslakiin (20.1.2004/21), perusopetuslakiin (11.6.1999/731) ja perustuslakiin (11.6.1999/731).
- 3) Millä tavalla sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen ovat eri asioita?
- 4) Millaisia tyttöjä, naisia, poikia ja miehiä pystyt määrittelemään? Pohdinnassa kannattaa pitää mielessä, että jako kahteen ryhmään (tytöt ja pojat) ei ole absoluuttinen vaan keskimääräinen ja hyvin harva ihminen edustaa ”puhtaasti” maskuliinista miestä tai feminiinistä naista.
- 5) Millaisia ovat sukupuoli- ja seksuaalistereotyyptit suomalaisessa yhteiskunnassa? Entä omassa työ- ja opiskeluyhteisössäsi tai koululuokassasi?
- 6) Kuvittele, että sukupuolistereotyyptit ovat vain peili, jota vasten omaa sukupuolta voi jäsentää ja että sukupuolistereotyypioilla voi leikitellä. Miten itse haluaisit leikitellä sukupuolistereotyypioilla?
- 7) Millainen on seksuaalisuuden ja sukupuolten moninaisuus eri yhteiskunnissa?

- 8) Sukupuoli ei ole vain biologinen vaan myös kehollinen, sosiaalinen ja psyykkinen kokemus. Nimeä omia sukupuoliominaisuuksiasi näistä ryhmistä.
- 9) Biologisesta sukupuolesta ei välttämättä seuraa sosiaalinen tai psyykkinen sukupuolikokemus. Pohdi tilanteita, joissa mahdollisesti koet tai koit toimivasi ”kuin mies”, ”kuin nainen” ja ”kuin sukupuolella ei olisi ollut merkitystä”.
- 10) Ihmisellä voi olla monenlaisia sukupuolisia ja seksuaalisia tunteita samanaikaisesti. Millä tavalla ne ilmenevät?
- 11) Osalla ihmisistä on yhteiskuntaa rikastuttava kyky ja taito samastua sekä mieheyteen että naiseuteen. Millä tavalla tämä kyky ja taito paljastuu omassa työ- tai opiskeluyhteisössä tai koululuokassa?
- 12) Sukupuoli- ja seksuaalikokemus on muuttuva koko lapsuus- ja nuoruusajan ja muuttuu vielä aikuisuudessakin. Selkiytymätön ja häilyvä sukupuoli ei ole hävettävä vaan kuuluu eri kehitysvaiheisiin. Millä tavalla oma kokemuksesi sukupuolestasi tai seksuaalisuudestasi on muuttunut ja pysynyt samanlaisena?
- 13) Jokainen on vastuussa omasta ja toisen ihmisen sukupuoliseksi ja seksuaaliseksi kasvamisesta ja sukupuolikäsityksemme muotoutumisesta. Jokaisella on myös oikeus olla sukupuolisesti oma itsensä tasa-arvoisesti, ilman syrjintää ja häirintää. Miten tuet lähipiirisi, työ- tai opiskelutovereidesi, opettajana koululaisten tai opiskelijoiden, varhaiskasvattajana lasten tai sosiaali- ja terveysalan ammattilaisena asiakkaasi sukupuoliseksi tai seksuaaliseksi kasvamista? Pohdi myös, miten tuet muita sukupuolten tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen.
- 14) Sukupuoli- ja seksuaalitietoisuus on muutakin kuin sitä, että osaa nimetä hetero-, homo-, biseksuaalit ja transihmiset sekä tuntee turvaseksin aakkoset. Tietoiseen suhtautumiseen kuuluu myös oppia, miten kohdata itsensä ja toinen sellaisena kuin hän on. Pohdi seuraavia kysymyksiä:
 - Onko jokaisella oikeus olla oma itsensä?
 - Onko vain heteroseksuaalisesti suuntautuneilla tytöillä, pojilla, miehillä ja naisilla oikeus olla oma itsensä?

- Onko vain heteroseksuaalisesti suuntautuneilla feminiinisesti käyttäytyvillä tytöillä ja naisilla sekä maskuliinisesti käyttäytyvillä pojilla ja miehillä oikeus olla oma itsensä?
- Millaisia tyttöjä, poikia, naisia ja miehiä meidän maailmamme mahtuu sellaisina kuin he ovat?

Nykyään puhutaan paljon moniarvoisuudesta. Puhumme moniarvoisesta yhteiskunnasta ja kulttuurista. Moniarvoisuudella viitataan monesti ympärillä olevaan mutta ikään kuin sellaiseen asiaan, joka ei kosketa meitä henkilökohtaisesti. Seksuaalisuudessa ja sukupuoleessa ei ole yksilön kohdalla kysymys moniarvoisuudesta vaan erilaisista ihmiseen liittyvistä ominaisuuksista, joita ei voi valita sen mukaan, mitä arvostaa. Homoseksuaalista ei tule heteroseksuaalia, vaikka hän kuinka arvostaisi heteroseksuaalisuutta. Heteroseksuaalista ei tule homoseksuaalia, vaikka hän kuinka arvostaisi sitä ominaisuutta itsessään ja muissa. Intersukupuolinen ei ole tyttö tai poika arvostuksensa vaan subjektiivisen kokemuksen perusteella.

Mitä on moniarvoinen kohtaaminen? Moniarvoisesti taitavan ihmisen pitäisi kyetä kohtaamaan monenlaisia arvoja toisissa ihmisissä. Moniarvoinen kohtaaminen tarkoittaa, että kykenemme kohtaamaan toisen sellaisena kuin hän on, vaikka emme itse olisi samanlaisia. Kykenemme arvostamaan toista ja hänen arvojaan. Osaamme kunnioittaa toisessa olevaa erilaisuutta.

Toisen ihmisen homoseksuaalisuuden kohtaaminen menee yleensä tyyliin ”ei mulla ole homoja vastaan mitään”. Seuraavassa virkkeessä voidaan jo todeta: ”Kyllähän toi oli odotettavaa, kun sillä on homon aivot. Se niin ku ajattelee tietyllä tavalla. Kyllä sä tiedät.” Tämän tapaisiin ajatuksiin kehotan vastaamaan: ”En tiedä. Siis millä tavalla?” Siihen ei kukaan ole vielä osannut vastata minulle.

- 1) Pohdi, miten itse vastaisit vastaavassa tilanteessa ja millaista kuvaa muodostat omasta sukupuoli- ja seksuaalikäsitteestäsi toisille.
- 2) Pohdi, mitä sinulle merkitsevät toisen kohtaamisessa suvaitsevaisuus, sietäminen, erilaisuuden arvostaminen ja toisen kunnioittaminen. Jatka edellisten asioiden pohtimista ja erittele, mitkä kohdat ajatuksistasi ovat toista kunnioittavia, arvostavia, halventavia, syrjiviä tai vähätteleviä.

Sukupuolinäkökulma ja olemisen taito

Sukupuolinäkökulman valtavirtaistaminen

Sukupuolen valtavirtaistamisella tavoitellaan tilannetta, jossa tietoisesti asioita valmistellaan, toimeenpannaan, seurataan ja arvioidaan sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta. Sukupuolten näkökulma ei tarkoita vain miesten ja naisten ottamista huomioon vaan myös sitä, että sukupuolensa moninaisesti kokevilla henkilöillä on yhtäläinen asema työyhteisöissä, julkisten ja yksityisten palveluiden saatavuudessa ja tarjonnassa. Pää tavoite on, että sukupuolen valtavirtaistamisella pyritään estämään välillinen ja välitön sukupuolisyryjä ja edistämään sukupuolten tasa-arvoa.

Sukupuolen ottaminen huomioon ei ole synnynnäinen tai ihmiseen liittyvä luonnollinen ominaisuus. Jos näin olisi, siitä ei tarvitsisi olla erikseen lakia ja ohjeistusta. Sukupuolten kohtaamisessa on aina kyse toisen kohtaamisesta. Toisen kohtaamista pitää harjoitella ja harjaannuttaa. Lapset opettelevat tapoja ja sääntöjä toisen kohtaamiseen jo vauvaiästä lähtien. Ensimmäisiä asioita on, että toisen kädestä ei saa ottaa lelua, töniä ei saa eikä toisen hiekkakakkuja rikota. Siten toisen fyysisistä koskemattomuutta ja itsemääräämisoikeutta kunnioitetaan, vaikka vanhempien emme sitä lapselle tällä tavalla ilmaisekaan. Hyvin varhain tuomme esille kasvattajina myös sitä, että eroja pitää kunnioittaa. Olivatpa ympärillä olevat ihmiset tyttöjä tai poikia tai puettu millä tavalla tahansa, he

ovat yhdenvertaisia. Jos naapurin lapsi käyttäytyy ei-toivotusti, kunnioitamme lasta, vaikka emme hyväksyisi hänen tapaansa toimia.

Miten sukupuolen valtavirtaistamista voisi harjaannuttaa? Jokainen lapsi ja nuori ikätasonsa mukaan sekä aikuinen voi aloittaa sukupuolen valtavirtaistamisen omasta ajattelustaan ja toiminnastaan.

- 1) Pohdi jonkin oman arkesi sukupuolittuneen toiminnan, päätöksen ja niiden seurausten vaikutusta sukupuoleen. Ota mukaan sukupuolet laajasti (esim. tytöt, naiset, pojat, miehet, transgenderit, transvestiitit, transsukupuoliset, tyttöpojat, poikatytöt). Pyri tiedostamaan omassa ajattelussasi ja toiminnassasi olevat näennäisen sukupuolineutraalit käytännöt, koska juuri niihin kätkeytyvät sukupuolen yhdenvertaisuuden esteet.
- 2) Pohdi, millaisia ovat sukupuolten erilaiset mutta yhtäläiset tarpeet eri tilanteissa, esimerkiksi ammatin- ja opiskelupaikan valinnassa, harrastusten ja kavereiden valinnassa, uravalinnoissa, oppitunnilla ja julkisilla paikoilla.

Miten edistetään käytännössä sukupuolten tasa-arvoa sekä ehkäistään välillistä ja välitöntä sukupuolisyryntää?³⁰² Tasa-arvoa edistäviä suunnitelmia voi työstää niin omassa työtiimissä, koululuokassa, opiskelussa oman vuosikurssin keskuudessa tai vaikkapa kotona omassa perheessä. Muodostakaa työpaja, jossa voitte käyttää esimerkiksi aivoriihi-työskentelytapaa. Etsikää yhdessä vastauksia seuraaviin kysymyksiin ja kirjatkaa ne kaikille näkyviin:

- 1) Millaisia tasa-arvoon liittyviä epäkohtia ja menettelytapoja meillä on?
- 2) Millaisia erilaisia näkemyksiä ryhmässämme on sukupuolten tasa-arvosta? Keskustelkaa erilaisista näkemyksistä ja pohdikaa, millainen on yhteinen ymmärryksenne sukupuolten tasa-arvosta.
- 3) Millaisia olisivat yhteiset toimintatapamme sukupuolten tasa-arvon toteutumiseksi työ- tai opiskeluyhteisössä, koulussa tai perheessä?
- 4) Millaisia olisivat keinot, joilla pystyisimme kaikki sitoutumaan yhteisiin toimintatapoihin?

- 5) Millaisella toimintatavalla pystyisimme yhdessä seuraamaan sukupuolten tasa-arvon edistymistä työ- tai opiskeluyhteisössä tai koulussa?
- 6) Mitkä olisivat ajankohdat, jolloin voisimme yhdessä arvioida sukupuolten tasa-arvon edistymistä ja onnistumista työ- tai opiskeluyhteisössä, koulussa tai perheessä?
- 7) Millainen olisi paras arviointiimme soveltuva työskentelytapa?

Kohti olemisen taitoa

Kuten aiemmin on tullut esille, kahdensadan viime vuoden aikana seksuaalisuuteen kiinnitetty erityinen huomio sekä puhetapojen ja niitä käyttävien paikkojen ja tilanteiden lisääntyminen ovat johtaneet siihen, että seksuaalinen monimuotoisuus ja sukupuolen monimerkityksellisyys ovat tulleet näkyväksi. Seksuaalisuuden moninaiset ilmaisutavat elävät maailmassa vuorovaikutuksessa ylläpitäen, muuttaen ja luoden toinen toistensa historiaa sekä yhteistä seksuaalisuuden historiaa. Teorioiden ja näkökulmien monimuotoisuus osoittaa, että ei ole yhtä oikeaa ”yleisenä lakina” toimivaa tai ”vääriä” tapaa ajatella seksuaalisuudesta, vaikka länsimaiset teoriat herkästi ovat luoneetkin näkemyksiä, joiden avulla oletamme kaikkien ymmärtävän maailmanlaajuisesti seksuaalisuuden samalla tavalla. Seksuaalisuuden tutkimus on myös luonut tilan, jossa seksuaalisuutta voidaan tulkita, selittää ja ymmärtää moninaisesti.³⁰³

Heteroseksuaalisuuden ”ulostulo” alkoi 1920-luvun lopussa. Tuolloin alkoi lopullisesti heteroseksuaalisen toiminnan voittokulku ja valta-asema kokonaisena valtakulttuurina, hegemoniana. Heteroseksuaalisuudesta muodostui matriisi, muotti, joka näytti säätelevän ainoana ihmisten keskinäisiä sekä ihmisten ja yhteiskunnan rakenteiden välisiä suhteita yhteiskunnassa.³⁰⁴

Tämän jälkeen on näyttänyt myös siltä, että heteroseksuaalisuus on otettu itsestään selvänä ja annettuna totuutena. Vahva kulttuurinen oletus on, että kaikki ovat heteroita. Muita ei ole. Ja jos heitä on, he ovat tai osaavat olla näkymättömiä. Muut eivät tuo eikä heidän tarvitse tuo-

da ilmi seksuaalisuuttaan tai sukupuolensa monimuotoisuutta. Homo-seksuaalisuus suljettiin pois julkisesta elämästä vaiettuun yksityisyyteen, joka vahvisti heteroseksuaalisuuden asemaa kulttuurissa ja lisäsi sukupuolvesta toiseen siirtyvää ennakkoluuloista, syrjivää ja halventavaa suhtautumista homoseksuaalisesti tai sukupuolensa monimuotoisesti kokevien kulttuuriin.

Nykyään monimuotoisesti omaa sukupuoltansa tai seksuaalisuuttansa esittävää ei enää määritellä samassa määrin kuin aiempina vuosikymmeninä yleisessä keskustelussa tai lääketieteen puhetavoissa sairaaksi tai poikkeavaksi. Ilmapiiri ei kuitenkaan ole millään järkevällä tavalla muuttunut länsimaissa. Ammatillisessa toiminnassa näennäisen neutraalissa ilmapiirissä toisella tavalla eläviin ja kokeviin ihmisiin suhtaudutaan edelleen väheksyen. Tämä paljastuu muun muassa siinä, miten lomakkeet, kyselytutkimukset ja esihaastattelut palveluita hakiessa rakentuvat edelleen vahvasti hetero-olettamuksesta. Tästä ei kuitenkaan voi tehdä johtopäätöstä, että ammatillisella olisi oikeus olettaa kohtaamansa henkilö tai asiakas heteroksi. Ammatillainen voi käyttää tilanteisesti harkintaa, asiantuntijataitoaan ja osoittaa ammatillista sivistystä. Haluan painottaa, että neutraalius kätkee avoimen halventamisen ja antaa tilaa uusille halventamisen muodoille. Neutraali puhetapa ja suhtautuminen eivät peitä ammatillaisen kehonkieltä, kuten ilmeitä, eleitä, punastumista ja tilanteista tyyliä, kun hän kohtaa itselleen vieraan tai erilaisen.

Ajattelutavan muuttaminen on mahdollista, koska ajattelutavat ovat sosiaalisesti tuotettuja ja siten sosiaalisesti muutettavissa. Tämä edellyttää, että ihmisillä on halua tunnistaa ja tunnustaa kulttuurinen uskomusjärjestelmä, rohkeutta ajatella niin kuin oikeasti uskoo, kykyä muuttaa ajattelutapansa eli muuttaa sanojen, nimien ja asioiden muotoja ja merkityksiä. Stålström esittää, että tuntemis- ja käyttäytymismuotojen määrittely poikkeavaksi, sairaaksi tai normaaliksi ei olekaan ikuinen totuus vaan uudelleenmäärittelyjen kautta muutettavissa oleva rakenne.³⁰⁵

Nykymaailmassa neutraaliin suhtautumiseen kätkeytyy uusi toisenlaiseksi, vieraaksi ja erilaiseksi määrittämisen tapa. Esimerkiksi ammatillisessa toiminnassa erilaisista ihmisistä puhutaan tavalla, josta on tunnistettavissa, että erilaiset ihmiset ja heidän elämänvalintansa koetaan sopimustenvaraisten sosiaalisten sääntöjen vastaiseksi tai poikkeamaksi ”luonnollisesta” seksuaalisuudesta tai sukupuolisuuudesta, vaikka heistä ei

enää puhuta poikkeavina ja luonnonoikkuina. Uusi ajattelutapa paljastuu käsitteessä *sosiaalioikku*, friikki. Sosiaalioikku käsitteenä on synnin, rikoksen ja sairauden jatkumo eri tavoin kokevien ihmisten määrittelemiselle. Se on saman ilmiön mutta eri aikakauden uusi syrjivä ja halventava ajattelu- ja suhtautumistapa. Ajattelu- ja suhtautumistavalla jatketaan tiedostamatta toisin kokevien kulttuurista ja sosiaalisista suhteista poissulkemista.³⁰⁶

Sosiaali-, terveys- ja kasvatusalan ammattilaisten työ on pitkälti työskentelyä kielen, eleiden ja ilmeiden avulla. Niiden avulla ammattilainen tuottaa mutta myös muuttaa ja säilyttää tiedostetusti tai tiedostamattaan merkityksiä sukupuolen ja seksuaalisuuden näkökulmasta asiakkaan oireille, sairaudelle ja elämäntaitoja haastaville toiminnallisille pulmille, kuten lapsen hankinnalle, pikkulapsiperheen arjelle, parisuhteen, uusperheen tai monimuotoisen perheen muodostamiselle, erolle tai lapsen tai omaisen kuolemalle.³⁰⁷ Tapa käyttäytyä voi saada toisen kokemaan itsensä ”oikuksi”, sosiaalisessa tilanteessa erilaiseksi ja vieraaksi, vaikka ammattilainen ei sitä suoraan ilmaise.

Puhe- ja ajattelutavat määrittelevät toisen kohtaamisessa sosiaalisesti ihmistä ja rakentavat identiteettejä. Ne antavat toiminnan mahdollisuuksia ja luovat rajoituksia. Ne määrittävät, mikä on ”oikein” ja ”väärin” sekä paljastavat, millainen arvojen ja käsitysten monimuotoisuus maailmaan kätkeytyy. Sosiaali-, terveys- ja kasvatusalan ammattilaisen kohtaaminen on aina luonteeltaan eettinen ja poliittinen sekä usein myös toista arvioiva. Siinä kohtaavat ammattilaisen ja asiakkaan henkilökohtainen elämä sosiaali-, terveys- tai kasvatusalan rakenteissa ja toiminnassa. Ammattilainen ei ole läsnä vain ihmisenä vaan myös rakenteiden ja toiminnan edustajana. Niitä vasten asiakas, hetero, transvestiitti, homo, lesbo tai transsukupuolinen, selostaa myös omaan seksuaalisuuteensa tai sukupuolisuuhteensa liittyviä kokemuksiaan, vierauden tai toiseuden tuntejaan ja jopa yhteisöstä vieraantumisen kokemustaan.³⁰⁸

Tässä tilanteessa jo ammattilaisen kevyt punastuminen tai kulmien kohottaminen voi johtaa siihen, että asiakas kokee itsensä sosiaalioikkuksi, friikiksi, yhteiskunnassa. Se, että muutamme käsitteitä ja niiden paikkaa, ei vielä tarkoita, että muutamme asenteita ja suhtautumistapoja, jos emme arvosta yhdenvertaisena erilaisia ihmisiä keskuudessamme. Yksilöllisyyttä korostavassa kulttuurissamme erilaisuuden arvostamisen luu-

lisi olevan luontevampaa ja jokaiselle helpompaa kuin erilaisten ihmisten poissulkemisen ja panemisen omaan kulttuuriseen lokeroon pois silmistä. Kulttuurimme seksuaali- ja sukupuolikäsitys on siten ristiriitainen individualistisen ihmiskäsityksemme kanssa.

Seksuaalikäsityksemme muotoutumisessa ovat saaneet vähemmän huomiota sellaiset tieteelliset käsitykset, jotka eivät rakennu seksuaalisten halujen eriarvoisuudelle vaan tulkitsevat esimerkiksi biseksuaalisuuden kuuluvan ihmisen perusolemuksen. Tämäntapaisia käsityksiä esittelevät Olli Stålströmin mukaan muun muassa Freudin perintöä jatkaneet psykoanalytikot, Frankfurtin koulukunta ja ranskalaisen psykoanalyysin koulukunnat (esim. Lacan, Irigaray) sekä egopsykologiaan pohjaavat suuntaukset (Hartmann, Kris, Loewenstein).³⁰⁹

Nykyiset seksuaalikäsitykset ovat kulkemassa kohti aistisuuden paremmin huomioon ottavaa seksuaalikäsitystä. Sen mukaan seksuaalinen halu ei vammauta, aiheuta hysteriaa tai neurooseja, kuten pitkään on uskoteltu. Suurimpana syynä ”seksuaalisairauksille” hyvinkin saattaa olla se, että aseksuaalisuus merkityksessä *kyky pidättäytyä* ja vallattomien elimien kanavoiminen suvunjatkamiseen ovat syrjäyttäneet seksuaaliseen haluun liittyvän *suhteen toiseen* ja *suhteen eettiset ehdot*. Niiden mukana on kadonnut ihmisen kyky itse toimia seksuaalisesti eettisesti ilman järjestelmän valvontaa.

Nykyisten seksuaalikäsitysten mukaan seksuaalinen suhde on aina ensisijaisesti ilmaisusuhde, eettinen suhde toiseen, toisen kohtaamista. Toissijaisesti se on joissakin tapauksissa keino suvunjatkamiseen. Ihmiset kietoutuvat toisiinsa ensisijaisesti aistisesta halusta eivätkä suvunjatkamisen tahdosta. Ruumiilliset ja mentaaliset ominaisuudet palvelevat ihmisen olemisen tapaa. Seksuaalisen olemisen tapa, toiminta, on olenaisempi kuin sukupuoli tai sukuelinten muoto.

Muun muassa filosofi Sara Heinämaa esittää, että seksuaalisuus ei lähde liikkeelle yhdestä elimestä eikä myöskään kohdistu sellaiseen. Kyse on kietoutumisesta maailmaan, ruumiin kurottumisesta kohti toista ruumista tavalla, jossa yksilö ja maailma muodostavat kokonaisuuden. Seksuaalisuudella ihminen heijastaa tapaansa olla suhteessa maailmaan, aikaan ja toisiin ihmisiin.³¹⁰

Toisen ja oman sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaamisessa voidaan puhua olemisen taidosta. Kaikissa kulttuureissa on kasvatuksen, lääke-

tieteen, psykologian ja uskonnon rakentamia käyttäytymissääntöjä, normeja ja kieltoja. Niihin sukupuoli ja seksuaalinen oleminen eivät useinkaan taivu. Sukupuolen ja seksuaalisuuden moraalinen huoli on usein voimakkainta siellä, missä kiellot ja säännöt puuttuvat. Ihminen on taipuvainen itse tietoisesti ja vapaaehtoisesti etsimään ja löytämään niitä käytäntöjä, joiden avulla hän kykenee muokkaamaan ja muuttamaan itseään omassa ainutkertaisessa olemisessaan. Hän haluaa itse usein muodostaa elämästään esteettisen, eettisen ja arvokkaan. Jokainen ihminen kysyy itseltään ikä- ja elämänvaiheelleen ominaisella tavalla, mitä hän on ja mitä hän tekee sekä mikä on se maailma, jossa hän elää. Tämä on olemisen taitoa.³¹¹

Ihminen pyrkii sukupuolen ja seksuaalisuuden arvoituksissa dialogiin maailman kanssa. Maailma on kuitenkin menossa suuntaan, jossa yhä useammin tuo toinen on jonkin instituutin edustaja. Hän on sairaanhoitaja, lääkäri, terapeutti, opettaja, opinto-ohjaaja, lastenhoitaja tai lastentarhanopettaja. Kaikkien vastaukset ja kysymykset sisältävät näkökulmaeron kysymykseemme, koska kokemusmaailmamme ovat erilaiset. Emme ymmärrä asioita samoin mutta emme ihan eri tavallakaan. Maailma kuitenkin pysyy yhtenä. Näkökulmaerot dialogissa laajentavat kykenemistämme, haluamistamme ja tahtoamme. Vanhat merkitykset eivät tyystin häviä, mutta niiden rinnalle on mahdollista tulla uusia merkityksiä.³¹²

Erilaiset sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvät luokitukset, säännöt ja kiellot koetaan usein oman identiteetin rakentumisen esteiksi. Niitä voi pitää myös peilinä tarkastella omaa sukupuolista ja seksuaalista olemista. Sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvät säännöt, kiellot, ohjeet ja suositukset ovat kuin kankaan loimi ja kude. Ne tekevät kankaalle struktuurin, rakenteen. Se on maailma, jossa elämme. Olennaista on kuitenkin kiinnittää huomio myös kuosiin eli siihen, millaisen kuvioinnin itse olemisellamme kankaalle annamme. Foucault esittää, että kun ihminen ryhtyy ponnistelemaan muuttaakseen näkemisensä tapaa, muokataakseen jo tuntemaansa horisonttia ja astuakseen hieman syrjäpölle, lopputulos on kaikkea muuta kuin selvä. Kuitenkin vain sen avulla kykenemme ajattelemaan eri tavoin sitä, mitä olemme jo ajatelleet, ja havainnoimaan jo tekemäämme ehkä jopa selkeämmin hieman eri kulmasta. Ihmisen paikka on rajalla, Varto osuvasti toteaa.³¹³

Kuten kirjan ensimmäisessä osassa on jo esitetty, usein oman sukupuolen tai seksuaalisen olemisen herättäjänä toimii jokin aistikokemus, kuten ihastuminen, rakastuminen tai intohimo toiseen. Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat kehon ominaisuuksia. Merkittävä rooli kehomme sukupuolisuudelle ja seksuaalisuudelle on sillä, miten aistimme. Aistiminen ei ole aina tahdonalaista. Emme voi aina päättää esimerkiksi sitä, millaisista asioista kiihotumme, milloin rakastumme tai milloin ja miten saamme välittömän ja suunnittelemattoman innoituksen. Usein emme pysty selittämään myöskään toimintaa, joka tapahtuu intuition vallassa. Šokkiin joutuminen, kauhun tai inhon tunne tai tunne sairaaksi tulemisesta ovat aistisia kokemuksia. Aistinen kokemus on myös, kun viileä ilma saa ihon kananlihalle. Sille, minkä olemme kokeneet, annamme merkityksen. Merkityksiä antamalla määritämme sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvien ominaisuuksien olemisen tavan maailmassa.

Kehon liikkeet ja kokemukset ovat jokaisella eri tavalla merkityksellisiä. Samat asiat eivät ole kaikille sukupuolisesti ja seksuaalisesti merkityksellisiä, mutta mikä tahansa aistikokemus maailmassa voi jäsenyä sukupuolisesti ja seksuaalisesti merkitykselliseksi jollekulle. Keho ei ole merkityksiä tuottavana sukupuolinen tai seksuaalinen. Sukupuolemme ja seksuaalisuutemme kannalta on tärkeää, miten olemme ja toimimme, aistimme ja koemme maailmassa subjektiivisesti, yksilöinä, sekä millaisia merkityksiä aistimuksillemme ja kokemuksillemme annamme. Vähemmän merkittävää tulisi olla se, miten meidät on ennalta määritelty ulkopuolelta, ympäristön näkökulmasta.

Oman seksuaalisen halun kohde saattaa tulla ilmi oman seksuaalisen aistikokemuksen avulla. Moni transsukupuolinen on kokenut saman kuin Christine (MtF). Christine oli nuorena miehenä pubissa, jossa toinen mies lähenteli häntä. Lähentely aiheutti hänessä voimakkaan inhon tunteen, eikä hän kyennyt vastaamaan mitään lähentelijälle. Hänen kurkkuaan kuristi ja hän tunsu tulevansa sairaaksi. Christine koki olevansa nainen eikä homoseksuaali.³¹⁴ Myös 1800-luvulla eläneen hermafrodiitin (nyk. intersukupuolinen) Herculine Barbinin tilanne on transsukupuolisille tuttu. Herculine oli tunnustamassa rakastumisensa Saraan. Hän ei kuitenkaan rakastanut häntä kuten nainen rakastaa naista. Hän halusi olla Saran aviomies. Tunne tuntui luonnolliselta. Tämä kokemus antoi viitteitä siitä, että hänet oli kasvatettu intersukupuolisena väärään sukupuoleen.³¹⁵

Ammattilaisen oman näkökulman tunnistaminen kohtaamisessa on tärkeää. Yksilön kokemuksen ja toisten esittämän käsityksen välillä voi ilmetä voimakkaita ristiriitoja. Suurimman ahdistuksen aiheuttaa se, että ympäristö puhuu sukupuolen objektiivisesti havaittavista ihmisen ulkoisista ominaisuuksista, kuten roolista, pukeutumisesta ja tyylistä. Yksilö puhuu subjektiivisista havainnoistaan, sisäisestä kokemuksestaan. Ulkopuoliset saattavat usein tahattomastikin puheella, ilmeillä, eleillä, katseella tai asenteella osoittaa, että toinen on jollakin tavoin outo. Puhe ja asenne kohdistuvat suoraan yksilön kokemukseen ja siihen, miten hän antaa kokemuksilleen merkityksiä. Transihmisille, transvestiiteille ja homoseksuaalille tämäntapainen ympäristön suhtautuminen vaikuttaa heikentävästi kykyyn ja taitoon elää tasapainoisesti ja täysvaltaisena kansalaisena yhteiskunnassa.³¹⁶

Lasten, etenkin ”ei-heterojen” lasten ja nuorten ongelma on suurempi. Lapset toimivat usein sukupuolisesti intuitiivisesti aistiensa vallassa. Lapset toimivat sukupuolisina tai sukupuolitettuina, mutta heillä ei ole välttämättä mitään tietoista tapaa käsittää sitä, mitä he tekevät tai tuntevat. Siksi heillä ei myöskään välttämättä ole sanoja toiminnalleen sukupuolisina ja seksuaalisina.³¹⁷

Lapset elävät ja kokevat sekä vasta opettelevat antamaan merkityksiä sukupuolelle. Oma ihana ja aito kokemus tyttönä tai poikana tai rakastuminen samaa sukupuolta olevaan saattaa maailmasuhteessa ja suhteessa toisiin saada piirteitä, jotka virittävät mielessä häpeän tunteita ja tunteita omasta erilaisuudesta. Pulma ei ole erilaisuuden kokemisessa vaan siinä, millaisia merkityksiä se omassa ja toisten toiminnassa saa. Yhtäältä erilaisuus kokemuksena voi olla yhteenkuuluvuutta rakentava ja asianomaista voimaannuttava. Toisaalta se voi olla toisista ja ympäristöstä vieraannuttava sekä syrjäyttävä, kielteinen kokemus. Ympäristön ja asianomaisen vuorovaikutus vaikuttaa paljon siihen, miten kokemus rakentaa tulevaa elämää. Kate kuvaa voimaannuttavana kokemuksena erään viisivuotiaan naapurin tytön kanssa käytyä keskustelua:

Kate (MtF): *Tyttö halusi tietää, olinko tyttö vai poika. Kerroin olevani tyttö, joka oli ennen poika. Tyttö ilahtui vastauksestani ja kertoi minun näyttävän hyvin kauniilta televisiossa. Pidän siitä, että lapset voivat vain kysyä asiaa.*³¹⁸

Kielteistä kokemusta ja usein aikuisten suhtautumista asiaan Kate kuvaa seuraavalla tavalla:

Kate (MtF): *Vuosi sukupuolenkorjausleikkaukseni jälkeen kuljin käsi kädessä silloisen rakastettuni, Lisan, kanssa. Vastaan tuli viisihenkinen perhe: äiti, isä ja kolme teini-ikäistä poikaa. Yksi pojista totesi: "Katso homoja!" Toinen poika vastasi: "Ei. Ne ovat kaksi tyttöä." Lasten isä karjui: "Nyt riittää. Toisen heistä pitää olla mies. Tämä on Amerikka!"³¹⁹*

Useinkaan oman todellisuutemme kokemukset tai tunteet eivät avaudu osaksi laajempaa merkitystenantoa, kuten olen jo aiemmin tuonut esille. Elämme kuitenkin samassa maailmassa, ja siten ainakin periaatteellisella tasolla samassa kulttuurissa elävät voivat tavoittaa toisen kuvauksesta myös jotakin siitä, mikä ei taivu sanoiksi.³²⁰ Ihmisellä on kyky toisen empaattiseen kohtaamiseen. Varmuuksista kieltäytyminen ja kieltäytyminen siitä, että luulee tietävänsä totuuden toisista, tai "minulle vieras ja tuntematon ei ole olemassa" -asenne vie seksuaalisuuden ja sukupuolen kohtaamisessa paremmin eteenpäin. Esimerkiksi empatian avulla naiset voivat tavoittaa subjektiivisen tason Katen (MtF) seuraavasta kuvauksesta:

Kate (MtF): *Olin elänyt viisi kuukautta naisena. Heräsin eräänä aamuna ja päivä tuntui heti aamusta hyvältä. Pukeuduin työhön ja vilkaisin peiliin vielä ennen lähtöä. Pidin siitä mitä näin – viimeinkin.³²¹*

Empatian avulla ymmärrämme myös sen, miltä Christinestä tuntuu, kun ympäristö ei enää näe mitään ristiriitaa hänen olemuksensa ja tekonsa välillä. Ymmärrämme, mitä toinen kokee ja puhuu naisena olemisesta, vaikka meillä itsellä ei olisi samaa kokemusta. Samastumisen lähtökohta on, että tunnemme naisena olemisen kulttuuriset tavat ja toistamme niitä alati omassa arjessamme. Christine kuvaa tyytyväisyyttään seuraavasti:

Christine (MtF): *Tulin portaita ylös mukanani ostamani hakaset ja eriväriset langat, joita saattaisin tarvita ompelukorissani. Kukaan ei katsonut minua. Koin olevani oikeassa paikassa.³²²*

Mistä ammattilainen tunnistaa, että hän ajattelee näennäisen hyväksyvästi eri tavoin sukupuolensa tai seksuaalisuutensa kokevista? Lähtö-

kohta on, että ammattilainen tunnistaa, millaisiin ajattelutapoihin ja käsityksiin omat perustelut kohtaamisessa toisen kanssa perustuvat. Sitä vasten hän voi arvioida käyttäytymistään, puhettaan ja ajatteluaan. Hänen tulee purkaa ensin omat käsityksensä heteroudesta, homoudesta, lesboudesta, transsukupuolisuudesta, intersukupuolisuudesta, transvestisyydestä tai transvestisistä fetisismistä.

Omasta arvomaailmastaan ei kenenkään tarvitse luopua, mutta jos se osoittautuu kestäättömäksi tai se sisältää toista syrjiviä ja halventavia sosiaalisia käytäntöjä, sitä voi ja pitää aktiivisesti pyrkiä muuttamaan. Oman käsityksen sukupuolesta tai seksuaalisuudesta ei pitäisi ohjata keskustelua asiakkaan kanssa. Ammattilaisen tulee osata tarkastella toisen elämää asiakkaan oman uskomusjärjestelmän ja elämänsä katsomuksen, toiveiden, halujen ja arvojen näkökulmasta. Tärkeää on toisen fyysisen ja psyykkisen koskemattomuuden ja loukkaamattomuuden kunnioittaminen.

Yhteenveto

Sukupuoli- ja seksuaalikasvatukseen kuuluu, että ihminen harjaantuu eettisenä kansalaisena sukupuolten tasa-arvon edistämiseen ja yhdenvertaisuuden merkityksen ymmärtämiseen yhteiskunnassa. Tähän kuuluu harjaantuminen siihen, että kykenee ottamaan omassa toiminnassaan huomioon toisen sukupuolen ja seksuaalisuuden mahdollisuutena ja voimavarana. Sukupuolisesti ja seksuaalisesti autenttinen ihminen kykenee kohtaamaan ja edistämään toisen ihmisen sukupuolisena ja seksuaalisena olemista yhteiskunnassa sekä tekemään olemassa olevan tiedon pohjalta päätöksiä omasta olemisestaan sukupuolisena ja seksuaalisena.

Pohdittavaksi

- 1) Mihin käsityksesi ja ajatuksesi esimerkiksi homoudesta, lesboudesta, transsukupuolisuudesta, intersukupuolisuudesta, transvestisyydestä tai transvestisistä fetismistä pohjautuvat?
- 2) Mistä ajattelet edellä mainittujen asioiden johtuvan? Esimerkiksi miksi toinen on homo, mutta toinen ei? Miksi toinen kokee kehonsa sukupuolelleen vääräksi, mutta toinen ei? Miksi on tärkeää, että pojasta kasvaa mies ja tytöstä nainen? Onko näkemyksesi vaikkapa jokin seuraavista³²³:

Kehityopsykologinen, jolloin näet monimuotoisen sukupuolen tai seksuaalisuuden riskinä, heteroseksuaalisuuden luonnollisena, ainoana ja normaalina kehityksenä naiseksi tai mieheksi. Mielestäsi ihmistä ohjaavat universaalit lait.

Patologinen, jolloin heteroseksuaalisuus on luonnollinen ja homoseksuaalisuus, transsukupuolisuus tai transvestisyys on jonkinlainen identifikaatiohäiriö eli samastumisprosessissa tapahtunut virhe, outo suhtautuminen sukupuoleen ja seksuaalisuuteen. Esimerkiksi ajattelet, että lesbot vihaavat miehiä tai haluavat samastua mieheen. Transsukupuolinen tai transvestiitti haluaa samastua toiseen sukupuoleen kuin hän ”luonnostaan” on. Tulkitset samaa sukupuolta olevien suhteen tai sukupuolen korjaamisen täysin mahdottomaksi.

Biologis-kristillinen, jolloin ajattelet, että biologinen ja kristillinen näkemys ihmisestä on moraalinen perusta, joka on kaikkialla yhteiskunnasta ja säännöistä riippumatta aina tosi. Heteroseksuaalinen sukupuolijärjestelmä on sen luonnollinen ilmaisu. Muut ajattelutavat ovat poikkeavia ja kummallisia.

Humanistis-psykologinen, jolloin ajattelet, että ihmisen elämä ja hänen yksilöllisyytensä on tilanteista, paikallista ja ajallista. Ihminen on kehollisena muuttuvan sosiaalisen maailman jäsen. Hän elää kehollisena merkityksellisessä vuorovaikutuksessa oman paikallisuutensa, ympäristön ja yhteiskunnan kanssa. Ihmisen suku-

puoli ja seksuaalisuus eivät ole ihmistä nimeäviä eivätkä ihmisen toimintaa ohjaavia tekijöitä vaan esimerkiksi rakkaus, luottamus tai arvostus toista kohtaan. Ihmisen toimintaa ohjaavat tunteet ja järki.

- 3) Pohdi kysymykseen saamaasi vastausta ja sitä, miten käsityksesi muotoilevat sosiaalista tilannetta asiakkaan kanssa. Millaisia seureauksia käsityksistäsi on, jos asiakkaanasi on homo, lesbo, transvestiitti tai heteromies tai heteronainen?
- 4) Millaisia syy-seurausyhteyksiä rakennat esimerkiksi homouden, lesbouden tai transvestisuuden ja lapsen ongelmien välille?
- 5) Tulkitsetko edellä mainitut asiat mahdollistaviksi vai rajoittaviksi päätettäessä esimerkiksi lapsen huoltajuudesta, tapaamisoikeudesta, adoptiosta, hedelmöityshoidosta, huollettavan asioista, koulunkäyntiin tai päivähoidoon liittyvistä pulmista tai omaisen hoidosta?

- 6) Pohdi ratkaisuja seuraavaan tehtävään. Millaista olisi sukupuolten tasa-arvon huomioon ottava toimintatapa seuraavassa tilanteessa?

Petri: *Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden ensimmäisellä kotikäynnillämme tuli esille kysymys, mitä tapahtuu, jos ja kun eroamme vaimoni kanssa. Kerroin haluavani olla lähivanhempi. Toinen virkailijoista tyrmäsi toiveeni selittämällä, että Suomessa lapset menevät äidille. Piste. Ainoastaan, jos äiti on päihteiden väärinkäyttävä tai narkomaani, prostituoitu tai kärsii vakavista mielenterveyden ongelmista, voi isästä tulla lähivanhempi. Virkailija selitti lisäksi vielä, että äidin lievät mielenterveydenongelmat eivät riitä. Sosiaalityöntekijä eksplisiittisesti kohteli sukupuolia äärimmäisen epätasa-arvoisesti. En olisi ikinä uskonut voivani kokea moista sukupuolisyrjintää Suomessa.*

*Perheneuvola ja lastensuojelu ovat sittemmin yrittäneet tehdä paljon hyväkseni esimerkiksi todistamalla molemmat oikeudessa puolestani ja kirjoittamalla minua tukevia lausuntoja. Se ei muuta kuitenkaan kokemaani, että perheneuvola ja lastensuojelu olivat lähtökohtaisesti ja jyrkästi naisen puolella.*³²⁴

Lopuksi

Kaikki tässä kirjassa mainitut asiat kuuluvat ihmisoikeuksiin. Jokaiselle tulee varmistaa sukupuolisena ja seksuaalisena yhtäläiset oikeudet koulutuksessa ja sosiaali- ja terveysalan palveluiden saatavuudessa ja päätöksenteossa. Ikä, sukupuoli, seksuaalinen suuntaus tai halu, etninen tausta, rotu, kieli ja uskonto eivät voi olla syitä, joiden avulla toinen poissuljetaan edes symbolisesti kielen tasolla, kulttuurin materiaalisilla piirteillä tai vetoamalla aiempiin arvoihin ja asenteisiin. Moninaisuutta tavoittelevassa nykykulttuurissa on opeteltava ensin kohtaamaan moneus toisessa.

Tässä kirjassa on keskitytty käsittelemään sukupuolta ja seksuaalisuutta yhteisessä maailmassa sosiaalisia eroja tekevinä ominaisuuksina. Sukupuoli ja seksuaalisuus kuitenkin ovat vain yhdenlainen tapa tehdä eroja ihmisten välillä. Monessa kohdin kirjaa sukupuolen ja seksuaalisuuden paikalle voisi asettaa sanan ”rotu”, ”kieli”, ”uskonto”, ”etninen tausta” tai ”ikä”.

Yhteistä muun muassa sukupuolelle, seksuaalisuudelle, kielelle, rodulle, etniselle taustalle, uskonnolle ja iälle on se, että niiden avulla ensikohtaamisessa erottelemme ja luokittelemme ihmisiä sekä niiden suhteen otamme tai annamme toisillemme oikeuksia. Normit, säännöt ja valta liittyvät likeisesti toisiinsa. Normilta vain puuttuu säännön muodollinen, juridinen pätevyys. Sukupuoli, seksuaalisuus, ikä, rotu, kieli ja etninen tausta tekevät näkyväksi vallan rajoja.

Valta on sosiaalinen suhde, jonka avulla yksilöiden ja ryhmien on mahdollista tuoda esiin tahtonsa. Valta on epätasaisesti jakautunut sosiaalisesti, taloudellisesti, poliittisesti ja jopa uskonnollisesti. Valta on harvoin väkivaltaa. Toisin sanoen se on harvoin pakottavaa ja militaarista. Useimmin valta on dominoivaa, poissulkevaa ja eriarvoistavaa.³²⁵ Vallalla

on vahva sosiaalinen luonne. Se tarkoittaa, että valta ilmenee muun muassa erityisenä osaamisena, informaation hallintana, sosiaalisten tilanteiden hallintana ja vallan välineiden hallintana – yhdellä sanalla: kompetenssina.³²⁶

Ammatillisessa kohtaamisessa instituution edustaja (esim. opettaja, sairaanhoitaja, lääkäri) ja yksilö (oppilas, potilas, palvelun saaja) käyvät aina jonkinlaista tilanteista vallanvaihtoa ja keskustelua siitä, kenellä on valta, halusivatpa he tai eivät. Valta on ammatillisessa kohtaamisessa tilanteisesti usein kahden yksilön välistä kamppailua dominoivien, autoritaaristen ja kompetenssiin liittyvien valtojen välillä. Tämä johtaa usein tilanteessa yksilöiden väliseen ei-ammattilliseen sananvaihtoon. Tällöin sukupuolesta, seksuaalisuudesta, iästä, rodusta, kielestä, etnisestä taustasta ja uskonnosta tulee poliittinen tai taloudellinen valtakysymys: toinen päättää toisen oikeudesta johonkin tulkinnallisiin keinoihin.

*Horjuva sydämeni sanoo: Idässä halajan länteen
ja lännessä itään.*

*Muu minäni sanoo: Miehenä halajan naiseksi
ja naisena mieheksi.*

*On niin vaikea olla ihminen
ja sitä hankalampaa elää ihmisiksi.*

*Halajan iloja sekä idästä että lännestä,
sekä edestä että takaa.*

(Orhan Pamuk 2000, 502.)

Hakemisto

Aistittu sukupuoli

Sukupuoli, joka jäsentyy subjektiivisesti aistitun (haistaminen, maistaminen, näkeminen, kuuleminen, tunteminen) ja koetun kautta eikä välttämättä taivu yhteisiksi käsitteiksi.

Biologinen sukupuoli

Biologinen sukupuoli muodostuu useasta osa-alueesta. Niitä ovat geneettinen (siittiösolut, munasolut), anatominen (klitoris, kohtu, emätin, munasarjat, penis, eturauhanen, rakkularauhaset, kivekset) ja hormonaalinen (testosteroni, estrogeeni, progesteroni) sukupuoli.

Biseksuaali

Biseksuaalin halu suuntautuu joko samaan tai toiseen sukupuoleen kuin ihminen itse on, ja hän nimeää itsensä biseksuaaliksi.

Elämäntaito

Sukupuolen ja seksuaalisuuden elämäntaito tarkoittaa, että ihminen kykenee elämäntilanteensa mukaan mukauttamaan sukupuolen ja seksuaalisen kokemuksensa aikaan, paikkaan ja tilanteeseen. Hän pystyy elämään suhteellisen tasapainossa itsensä ja ympäristönsä kanssa riippumatta siitä, miten yksinkertaisesti tai moninaisesti hän sukupuolensa ja seksuaalisuutensa kokee. Asianomainen osaa tarvittaessa hankkia tietoa ja kykenee samaan apua ja tukea pulmallisiin kysymyksiinsä.

Elämäntilanne

Elämäntilanne kattaa kaiken, mihin ihminen on suhteessa. Siihen kuuluvat toiset ihmiset, maantieteelliset ja ilmastolliset olosuhteet, työ, koti, kulttuuri, arvot, normit, arvostukset ja uskomukset. Elämäntilanne on kokonaisuus, jossa yksilö elää koko persoonassaan.

Heteronormatiivisuus

Heteronormatiivisuudella viitataan oletukseen kahdesta luonnollisesta, tiukasti määritellystä sukupuolesta (mies/nainen) ja näiden seksuaalisuuden suuntautumisesta aina toisiinsa.

Heteroseksuaali

Heteroseksuaali on henkilö, jonka seksuaalinen halu suuntautuu toiseen sukupuoleen kuin hän itse on ja joka nimeää itsensä heteroseksuaaliksi.

Homoseksuaali

Homoseksuaalin seksuaalinen halu suuntautuu samaa sukupuolta olevaan kuin hän itse on, ja hän nimeää itsensä homoseksuaaliksi.

Intersukupuolinen

Intersukupuolinen on henkilö, jonka synnynnäiset sukupuoleen liitetyt biologiset ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti miehen tai naisen eli hänellä on syntymän jälkeen luonnollisen sattuman säätelämä vaihtelua geneettisen, anatomisen ja hormonaalisen sukupuolen välillä.

Juridinen sukupuoli

Juridinen sukupuoli muodostuu nimestä ja henkilötunnuksesta.

Medikalisaatio

Medikalisaatiolla eli lääketieteellistymisellä toisaalta tarkoitetaan lääketieteen otteen vahvistumista yksilön elämästä, toisaalta tavanomaisesta poikkeavan ja erilaisen lääketieteellistämistä. Medikalisaatiossa lääketieteen valta laajenee pikkuhiljaa ei-lääketieteellisinä pidetyille alueille ja arjen pulmia aletaan tarkastella lääketieteellisesti yhä enemmän.

Queer-lapsi tai queer-nuori

Queer-lapsi tai -nuori eli ”ei-hetero” on tyttöpoika, poikatyttö, tyttö tai poika, joka kokee seksuaalisuutensa moninaisesti ja itsensä erilaisena suhteessa ikätovereihin mutta ei ole vielä tiedostanut homoseksuaalista identiteettiään.

Seksuaali-identiteetti

Seksuaali-identiteetti on omaan seksuaalisuuteen liittyvä itse määritelty minäkuva, joka muodostuu suhteessa ympäröivään maailmaan.

Seksuaalinen häirintä

Seksuaalista häirintää on sanallinen, sanaton tai fyysinen, luonteeltaan seksuaalinen ei-toivottu käytös, jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan henkilön henkistä tai fyysistä koskemattomuutta luomalla esimerkiksi uhkaava, halventava, vihamielinen, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri. Seksuaalista häirintää ovat esimerkiksi seksuaalisesti vihjailevat ilmeet ja eleet, härskit puheet, kaksimieliset vitsit sekä vartaloa, pukeutumista tai yksityiselämää koskevat huomautukset tai kysymykset, pornoaineistot, seksuaalisesti värittyneet kirjeet, sähköpostit, tekstiviestit tai puhelinsoitot, fyysinen koskettelu, sukupuoliyhteyttä tai muuta sukupuolista kanssakäymistä koskevat ehdotukset tai vaatimukset, raiskaus tai sen yritys. Seksuaalinen häirintä on syrjintää (ks. välillinen ja välitön syrjintä).

Seksuaalinen suuntautuminen

Seksuaalinen suuntautuminen tarkoittaa yksilön seksuaalisen käyttäytymisen kohdistumista tietyllä tavalla toiseen. Heteroseksuaalisuudessa seksuaalisuus suuntautuu toiseen sukupuoleen kuin mitä itse on ja homoseksuaalisuudessa samaan sukupuoleen kuin mitä itse on.

Seksuaalisuus

Seksuaalisuus on henkilön mielellistä ja ruumiillista kiintymystä toista kohtaan ja tapaa kokea mielihyvää toisen kanssa.

Sosiaalinen sukupuoli

Sosiaalinen sukupuoli viittaa sukupuolen kokemuksellisiin, persoonallisiin, sosiaalisiin, kulttuurisiin ja juridisiin ominaisuuksiin. Sosiaalinen sukupuoli on vahvasti myös kokemus, tunne omasta sukupuolesta (ks. juridinen sukupuoli).

Stereotypia

Stereotypia on vakiintunut uskomus jonkin ryhmän ominaisuuksista (mies, nainen, homoseksuaalit, heteroseksuaalit, transsukupuoliset). Stereotyyppinen ajattelu tarkoittaa, että ihmisen joitakin tai kaikkia ominaisuuksia tarkastellaan sen ryhmän mukaan, johon hänet katsotaan kuuluvan, vaikka hänellä ei yksittäisiä ominaisuuksia tästä ryhmästä olisikaan.

Sukupuoleen perustuva häirintä

Sukupuoleen perustuvaa häirintää on esimerkiksi halventava puhe toisesta sukupuolesta, toisen sukupuolen alentaminen sekä työpaikka- ja koulukiusaaminen silloin, kun se perustuu kiusatun sukupuoleen. Sukupuoleen perustuva häirintä on syrjintää (ks. välillinen ja välitön syrjintä).

Sukupuolenkorjaus

Sukupuolenkorjauksessa henkilön sosiaalinen ja oikeudellinen asema muutetaan ja biologinen sukupuoli korjataan mahdollisimman hyvin vastaamaan henkilön psyykkisesti omaksi kokemaansa sukupuolta.

Sukupuoli-identiteetti

Sukupuoli-identiteetti on omaan sukupuoleen liittyvä itse määritelty minäkuva, joka muodostuu suhteessa ympäröivään maailmaan.

Sukupuolitietoisuus

Sukupuolitietoisuus on kokonaisuus, joka sisältää tietoa sukupuolen ja seksuaalisuuden käsitteiden muotoutumisen historiasta, välittömästä ja välillisestä syrjinnästä, sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvästä häirinnästä, sukupuolten tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta sekä sukupuolen valtavirtaistamisesta. Siihen kuuluu myös ymmärrys siitä, miten temperamentti piirteet sukupuolittuvat tai seksualisoituvat vuorovaikutuksessa.

Transgender

Transgenderillä viitataan henkilöön, joka kokee olevansa sukupuoleton, sukupuoleltaan määrittämätön tai omaleimainen yhdistelmä maskuliinisenä ja feminiinisenä pidettyjä ominaisuuksia ja joka elää mieheyden ja naiseuden välillä.

Transsukupuolinen

Transsukupuolinen on henkilö, joka ei koe kuuluvansa siihen sukupuoleen, johon hänet on syntymähetkellä määritelty ja lapsena kasvatettu. Esimerkiksi biologinen nainen kokee olevansa mies (FtM, Female-to-Male) tai biologinen mies kokee olevansa nainen (MtF, Male-to-Female). Henkilö ei subjektiivisesti koe sukupuoliristiriitaa, vaan sukupuoliristiriitaan liittyvät tulkinnat syntyvät suhteessa maailmaan ja sen odotuksiin ja oletuksiin henkilön sukupuolesta.

Transsuuntautunut

Transsuuntautuneiksi kutsutaan henkilöitä, joiden seksuaalinen halu suuntautuu transihmiseen, kuten transgenderiin tai transsukupuoliseen.

Transvestiitti

Transvestiitti on henkilö, joka haluaa toisinaan tuoda esille persoonaansa kuuluvaa toista sukupuolta pukeutumalla toisen sukupuolen vaatteisiin ja toimimalla toisen sukupuolen roolissa. Esimerkiksi mies haluaa pukeutua naisen vaatteisiin ja toimia naisen roolissa tai nainen haluaa pukeutua miesten vaatteisiin ja toimia miehen roolissa. Osa transvestiiteista saattaa ajan saatossa ottaa toisen sukupuolen ominaisuuksia pysyväksi osaksi olemistaan (vrt. transsukupuolinen).

Transvestinen fetismi

Transvestinen fetismi tarkoittaa, että pukeutuminen toisen sukupuolen vaatteisiin tuottaa henkilölle seksuaalista tyydytystä.

Ulostulo

Ulostuloksi kutsutaan tilannetta, jossa henkilö kertoo lähipiirilleen tai laajemmin oman seksuaalisen suuntautumisen. Tavallisesti sanaa käytetään siinä yhteydessä, jossa henkilö avoimesti kertoo homoseksuaalisuudestaan, esimerkiksi vanhempi lapselleen tai lähipiirilleen tai lapsi vanhemmilleen tai lähipiirilleen.

Valtavirtaistaminen

Valtavirtaistamisella viitataan laajempaan kokonaisuuteen, johon kuuluu ajatus, että sukupuolten tasa-arvon edistäminen on kaikkien, sekä kuntien että valtion virkamiesten velvollisuus. Kaikilla toimialoilla työnantajien sukupuolten tasa-arvon edistämisen pitää olla suunnitelmallista ja tavoitteellista ja sen tulee ottaa huomioon myös sukupuolivähemmistöt (transsukupuoliset, transgenderit, intersukupuoliset ja transvestiitit). Sen tulee ulottua asioiden valmisteluun, toimeenpanoon, seurantaan ja arviointiin. Sen tulee ulottua myös niin yksityisten kuin julkisten lakisääteisten ja harkinnanvaraisten palveluiden saatavuuteen ja tarjontaan. Tasa-arvon edistäminen pitää ottaa huomioon myös tulosohjauksessa ja talousarvioinnissa. Laki velvoittaa myös, että koulutusta ja opetusta järjestävien yhteisöjen on turvattava sukupuolten yhtäläiset mahdollisuudet koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen.

Verkostoanalyysi

Verkostoanalyysi on metodi, jonka avulla tehdään näkyväksi kunkin pulman ja senhetkisen tilanteen kannalta olennaiset vuorovaikutussuhteet. Sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvissä kysymyksissä tehdään näkyväksi niitä vuorovaikutussuhteita, arjen tilanteita ja paikkoja, joiden avulla henkilö sosiaalisesti luo, pitää yllä ja muuttaa omaa sukupuoli- ja seksuaali-identiteettiään.

Välillinen syrjintä

Henkilön asettaminen epäedulliseen asemaan välillisesti sukupuolen perusteella on välillistä syrjintää. Esimerkiksi jossakin menettelyssä voidaan käyttää perusteluna neutraalilta vaikuttavaa mutta syrjivää säännöstä, perustetta tai käytäntöä.

Välitila

Välitila on tila, johon ihminen astuu kulttuurin sukupuoli- ja seksuaali-luokitusten rajalla saadakseen näkyväksi maailman, joka muuten ei paljastuisi mahdollisena ja luvallisena. Välitilassa henkilö ryhtyy ponnisteluihin muuttaakseen näkemisensä tapaa ja muokatakseen jo tuntemaansa horisonttia, jotta hän kykenisi ajattelemaan eri tavoin siitä, mitä on ajatellut, sekä havainnoimaan ja toimimaan hieman eri näkökulmasta kuin aiemmin.³²⁷

Välitön syrjintä

Henkilön asettaminen epäedulliseen asemaan välittömästi sukupuolensa perusteella on välitöntä syrjintää.

Hyödyllisiä internet-sivuja

American Psychiatric Association.

<http://www.dsm5.org/Pages/Default.aspx>

American Psychological Association.

<http://www.apa.org/topics/sexuality/transgender.aspx>

YES – Yhdenvertaisuus etusijalle -hankkeen sivusto.

http://www.yhdenvertaisuus.fi/suomi/yes-yhdenvertaisuus_etusijalle/

Yhdenvertaisuuslaki – Työkalupakki syrjintää vastaan.

http://www.yhdenvertaisuus.fi/mp/db/file_library/x/IMG/11391/file/yvlakiesite.pdf

Mitä valtavirtaistaminen on? Tasa-arvon edistäminen kohtelun, naisnäkökulman ja sukupuolinäkökulman kannalta.

<http://www.eurofem.net/valtavirtaan/mitavvon.html>

Sosiaali- ja terveysministeriön sivusto: Sukupuolisilmälasit käyttöön hankkeiden, ohjelmien ja toimenpiteiden valmistelussa.

<http://www.stm.fi/tasa-arvo/sukupuolisilmälasit>

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä.

<http://www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal/pdf/Equub.pdf>

Eihän heterotkaan kerro! Työministeriön tutkimuksia ja selvityksiä sukupuolen ja seksuaalisuuden rajankäynnistä työelämässä.

<http://www.seta.fi/fi/eihanheterotkaan.pdf>

Esite transihmisistä työelämässä. Irene Kajon opas työnantajalle, työnantajalle ja työyhteisölle.

<http://www.transtukipiste.fi/esite/transihmiset%202.pdf>

Oikeus onneen? Tietopaketin teoriaisuus seksuaalivähemmistöistä sosiaali- ja terveysalan työntekijöille ja opiskelijoille sekä kaikille rakkaudesta, seksistä ja tasa-arvosta kiinnostuneille.

http://kirjastot.diak.fi/files/diak_lib/Helsinki1999/KosonenTaina.pdf

Seta eli Seksuaalinen tasavertaisuus ry

<http://www.seta.fi/>

Transtukipisteen asiantuntijatietoa sukupuolenkorjauksesta.

www.transtukipiste.fi/transsukupuolisuus/ttp0403.php

Transtukipiste. Tietoa, koulutusta ja neuvontaa transsukupuolisuudesta.

<http://www.transtukipiste.fi/>

Kirurgi Mika Venholan verkkoartikkeli intersukupuolisuudesta.

<http://www.transtukipiste.fi/intersukupuolisuus/ttp0507.php>

Potilasyhdistys Trasek ry. Valtakunnallinen sukupuolivähemmistöjen yhdistys ja Suomen Potilasliitto ry:n jäsenjärjestö.

<http://www.trasek.net/>

Perhe syntyy rakkaudesta. Sateenkaariperheet – Regnbågsfamiljer ry lesbo-, homo-, trans- ja bi-vanhemmille ja heidän lapsilleen tarkoitettu yhdistys.

<http://www.sateenkaariperheet.fi/>

Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakkaina ja kouluissa.

<http://www.seta.fi/perheprojekti/documents/suomalaisetsateenkaariperheet.pdf>

Olla oma itsensä – voiko sen enempää toivoa! Transvestiittiyhdistys Dream-WearClub ry.

<http://www.dreamwearclub.net/>

Mummolaakso ry – Gummedalen rf. Lesbojen ja bi-naisten yhdistys, joka edistää omasta identiteetistä lähtevää vanhustenhoitoa.

<http://www.mummolaakso.fi/taustaa.html>

SQS-lehti. Suomen Queer-tutkimuksen Seuran julkaisema kolmikielinen referee-periaatteella toimiva tieteellinen verkkojulkaisu.

<http://sqsalehti.wordpress.com/>

FinnQueer: Verkkoaikakauslehti, joka ajaa vähemmistöjen tasavertaisuutta ja kritisoi syrjintäideologioita. Tiedotus- ja opetuskanava kouluille, ammatillisille oppilaitoksille ja korkeakouluille.

<http://www.finnqueer.net/esittely1.html>

Suomalainen transaiheisiin liittyvä wiki-sivusto.

<http://wiki.puuteri.org/>

Tasa-arvovaltuutettu. Tasa-arvo naisten ja miesten välillä.

<http://www.tasa-arvo.fi/fi>

Lähteet

- Aarnipuu, Tiia 2008. *Trans. Sukupuolen muunnelmia*. Helsinki: Like.
- Abrahams, George & Ahlbrand, Sheila 2002. *Boy V. Girl? How gender shapes who we are, what we want and how we get along*. Free Spirit Publishing: Minneapolis.
- American Psychiatric Association. *DSM-5 Development*. <http://www.dsm5.org/Pages/Default.aspx> (Luettu 10.3.2010)
- American Psychological Association. *Transgender*. <http://www.apa.org/topics/sexuality/transgender.aspx> (Luettu 16.3.2010)
- Arendt, Hannah 2002. *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Suomentanut Riitta Oitinen ja työryhmä. Tampere: Vastapaino.
- Atxaga, Bernardo 1994. *Obabakoak*. Suomentanut Tarja Ronila. Helsinki: Tammi.
- Barbin, Herculine 1980. *Herculine Barbin*. Englanniksi kääntänyt Richard McDougall. New York: Pantheon Books.
- De Beauvoir, Simone 2000. *Toinen sukupuoli*. Suomentanut Annikki Suni. 4. painos. Helsinki: Tammi.
- Berger, L. Peter & Luckmann, Thomas 1995. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Suomentanut ja toimittanut Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.
- Besnier, Niko 2003. *Polynesian Gender Liminality Trough Time and Space*. Teoksessa Gilbert Herdt (toim.) *Third sex third gender. Beyond sexual dimorphism in culture history*. 3. painos. New York: Zone Books, 285–328.
- Bolin, Anne 1996. *Traversing gender*. Teoksessa Sabrina Petre Ramet (toim.) *Gender reversals and gender cultures. Anthropological and historical perspectives*. Lontoo: Routledge, 22–51.
- Bornstein, Kate 1994. *Gender outlaw. On men, women, and the rest of us*. New York: Vintage Books.
- Brown, Rupert 1995. *Prejudice. Its social psychology*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Burgess, Christian 1999. *Internal and external stress factors associated with the identity development of transgendered youth*. Teoksessa Gerald P. Mallon (toim.) *Social services with transgendered youth*. New York: Harrington Park Press, 35–47.
- Butler, Judith 1990. *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.

- Butler, Judith 1993. *Bodies that matter. On the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge.
- Cealey Harrision, Wendy & Hood-Williams, John 2002. *Beyond sex and gender*. Lontoo: Sage.
- Cohen-Kettenis, T. Peggy & Pfäfflin, Friedemann 2003. Transgenderism and intersexuality in childhood and adolescence. *Making choices. Development Clinical Psychology and Psychiatry* Volume 46. Thousands Oaks: Sage Publications.
- Conrad, Peter & Schneider, W. Joseph 1980. *Deviance and medicalization. From badness to sickness*. Lontoo: The CV. Mosby Company.
- Dyer, Richard 2002. *Älä katso! Seksuaalisuus ja rotu viihteen kuvastossa*. Toimittanut Martti Lahti. Suomentaneet Martti Lahti ym. Tampere: Vastapaino.
- Eerikäinen, Hannu 2006. Halu ja nautinto järjen haasteena. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*. Helsinki: Gaudeamus, 13–43.
- Ekins, Richard & King, Dave 1996. *Blending genders. Social aspects of cross-dressing and sex-changing*. Lontoo: Routledge.
- Foucault, Michel 1998. *Seksuaalisuuden historia*. Suomentanut Kaisa Sivenius. Tampere: Gaudeamus.
- Gouldner, Alvin W. 1970. *The coming crisis of western sociology*. New York: Basic Books.
- Grönfors, Martti 2009. Laadullisen tutkimuksen kenttätömenetelmät. <http://www.vilkka.fi> (Luettu 23.3.2010)
- Grönfors, Martti, Haavio-Mannila, Elina, Mustola, Kati & Stålström, Olli 1985. *Esitietoja homo- ja biseksuaalisten ihmisten elämäntavasta ja syrjinnästä*. Teoksessa Kai Sievers ja Olli Stålström (toim.) *Rakkauden monet kasvot*. 2. painos. Helsinki: Weilin+Göös, 132–160.
- Heikkinen, Teppo 1997. *Homomiesten jokapäiväisen elämän rakentuminen*. Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) *Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen*. Helsinki: Edita, 68–76.
- Heinämaa, Sara 1996. *Ele, tyyli ja sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuolikäytökselle*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hekanaho, Pia Livia 2006. *Sukupuoli ja seksuaalisuus butch-femme-kulttuurissa*. Teoksessa Taina Kinnunen ja Anne Puuronen (toim.) *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*. Helsinki: Gaudeamus, 215–231.
- Helakorpi, Seppo 2005. *Kohti verkostoituvaa ja verkottuvaa koulutusta*. Hämeenlinnan ammatillisen opettajakorkeakoulun julkaisuja 9/2005. Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu.
- Henry, Michel 1997. *Philosophie et phénoménologie du corps. Essai sur l'ontologie biranienne*. 3. painos. Pariisi: Presses universitaires de France.
- Heritage, John 1996. *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Suomentanut Ilkka Arminen ym. Helsinki: Gaudeamus.
- Hietaniemi, Helena 1997. *Mies nimeltä Helena*. Kodin Kuvalehti 7/1997, 28–30.

- Highwater, Jamake 1997. The mythology of transgression. Homosexuality as metaphor. New York: Oxford University Press.
- Holopainen, Piia B. 2004. Komeat kotihengettäret. Reportaasi. Trendi-lehti 6/2004, 46–49.
- Huuska, Maarit 1998. Transseksuaalisen sukupuoli-identiteetin rakentuminen. Tampere: Tampereen yliopisto, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos.
- Huuska, Maarit 2002a. Transihmiset – sukupuoleltaan moninaiset ihmiset. Teoksessa Jukka Lehtonen (toim.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES, 31–40.
- Huuska, Maarit 2002b. Trans people – gender-variant people at work. Teoksessa Jukka Lehtonen (toim.) Sexual and gender minorities at work, 23–31. <http://www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal/pdf/BookEqualEng.pdf> (Luettu 17.11.2009)
- Huuska, Maarit 2003. Sukupuolikäsitteistöä. <http://www.transtukipiste.fi/sukupuoli/ttpo202.php#fuck> (Luettu 11.11.2009)
- Hyypä, Markku T. 1995. Sukupuolten kirjo. Helsinki: Yliopistopaino.
- Ihatsu, Katja 2003. Vauva vailla sukupuolta. Lastenkirurgi Mika Venholan haastattelu. Etelä-Suomen Sanomat 11.2.2003.
- Ivalahti, Seppo 1997. Vanhempien suhtautuminen lastensa homoseksuaalisuuteen. Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen. Helsinki: Edita, 111–125.
- Jackson, Stevi & Scott, Sue 2002. Introduction: The gendering of sociology. Teoksessa Stevi Jackson & Sue Scott (toim.) Gender, a sociological reader. Lontoo: Routledge, 1–26.
- Juvonen, Tuula 1997. Normatiivisen hyvän harhat. Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen. Helsinki: Edita, 11–17.
- Juvonen, Tuula 2006. Seksuaalisen ruumiin jäljillä. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat. Helsinki: Gaudeamus, 71–90.
- Jämsä, Juha (toim.) 2008. Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Jørgensen, Christine 2000. Christine Jørgensen. A personal autobiography. San Francisco: Cleis Press.
- Karkulehto, Sanna 2006. Seksuaalisen ruumiin modernit teoriat. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat. Helsinki: Gaudeamus, 44–70.
- Katz, Jonathan Ned 2007. The invention of heterosexuality. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kekki, Lasse 2006. Pervolapsen häpeä ja toivo. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat. Helsinki: Gaudeamus, 127–142.

- Keltikangas-Järvinen, Liisa 2004. Temperamentti – ihmisen yksilöllisyys. Helsinki: WSOY.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa 2006. Taikasana ”yksilöllisyys”. Teoksessa Jukka Husu & Riitta Jyrhämä (toim.) Suoraa puhetta. Kollegiaalisesti opetuksesta ja kasvatuksesta. Jyväskylä: PS-kustannus, 85–100.
- Kihlman, Christer 1985. Rakkauden monet kasvot. Teoksessa Kai Sievers & Olli Stålström (toim.) Rakkauden monet kasvot. 2. painos. Helsinki: Weilin+Göös, 368–390.
- Kiil, Karolina 2009. Kielletyt kuvat: Suomalais- ja virolaisnuorten piirtämällä esittämät kielletyt aiheet. Väitöskirja. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Kinnunen, Taina & Puuronen, Anne (toim.) 2006. Seksuaalinen ruumis. Kulttuuriteolliset lähestymistavat. Helsinki: Gaudeamus.
- Kulick, Don 1998. Travesti. Sex, gender and culture among Brazilian transgendered prostitutes. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kunnas, Kirsi 2008. Hanhiemon iloinen lipas. 29. painos. Helsinki: WSOY.
- Kuosmanen, Paula 1997. Lesboäidit ja lapset = Lesboperhe? Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen. Helsinki: Edita, 100–110.
- Kurri, Katja 1997. Ammattietiikka ja vallankäyttö – psykologit lesbouden rakentajina. Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen. Helsinki: Edita, 48–60.
- Kürti, László 1996. Eroticism, sexuality, and gender reversal in Hungarian culture. Teoksessa Sabrina Petra Ramet (toim.) Gender reversals & gender cultures. Anthropological and historical perspectives. Lontoo: Routledge, 148–163.
- Lahelma, Elina 2009. Tytöt ja pojat ja kysymys koulumenestyksestä. Teoksessa Hanna Ojala, Tarja Palmu & Jaana Saarinen (toim.) Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Tampere: Vastapaino, 139–156.
- Laitinen, Irmeli, Mustola, Kati & Tamminen, Leena 1985. Naista rakastava nainen. Teoksessa Kai Sievers & Olli Stålström (toim.) Rakkauden monet kasvot. 2. painos. Helsinki: Weilin+Göös, 104–120.
- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (8.8.1986/609)
- Laki rekisteröidystä parisuhteesta (9.11.2001/950)
- Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta N:o 563/2002
- Lehtonen, Jukka 1997. Seksuaalisuuden ja sukupuolen monimuotoisuus. Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen. Helsinki: Edita, 18–31.
- Lehtonen, Jukka (toim.) 2002. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Helsinki: Stakes.
- Lempiäinen, Kirsti 2007. Sukupuolen toimija: Kysymys olemuksesta, roolista ja tavasta. Sosiologia 2/2007, 109–120.

- Lev, Arlene Istar 2004. *Transgender emergence: Therapeutic guidelines for working with gender-variant people and their families*. New York: The Haworth Clinical Practice Press.
- McCloskey, Deirdre 2000. *Crossing. A memoir*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mikkola, Arja 2009: Intersukupuolisia leikataan surutta. Mika Venholan haastattelu. Kaleva 17.10.2009. <http://www.kaleva.fi/uutiset/juttu/819704> (Luettu 19.3.2010)
- Månsson, Ulf 1985. Synti, rikos, ihmisoikeus – oikeustaistelun historiaa ja nykypäivää. Teoksessa Kai Sievers ja Olli Stålström (toim.) *Rakkauden monet kasvot*. 2. painos. Helsinki: Weilin+Göös, 331–357.
- Mäkelä, Anu 1993. Nainen, mies, ihminen. *Me Naiset* -lehti 23, 4/1993, 57–60.
- Mäkelä, Laura, Hirvonen, Riitta & Ketolainen, Päivi 2009. Perheitä on moneksi. *Suola* 1/2009, 40–47.
- Nanda, Serena 2003. Hijras: An alternative sex and gender role in India. Teoksessa Gilbert Herdt (toim.) *Third sex third gender. Beyond sexual dimorphism in culture history*. 3. painos. New York: Zone Books, 373–417.
- Nissinen, Jussi 1997. Verkostot osana hoidollista vuorovaikutusta. Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) *Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen*. Helsinki: Edita, 126–140.
- Nooteboom, Cees 1999. Rituaaleja. Suomentanut Markku Mannila. Helsinki: WSOY.
- Pamuk, Orhan 2000. *Nimeni on punainen*. 2. painos. Suomentanut Tuula Kojo. Helsinki: Tammi.
- Pazos, Sophia. 1999. *Practice with Female-to-Male transgendered youth*. Teoksessa Gerald P. Mallon (toim.) *Social services with transgendered youth*. New York: Harrington Park Press, 65–82.
- Perusopetuslaki (11.6.1999/731)
- Perustuslaki (11.6.1999/731)
- Pietarinen, Juhani 1994. Itsemäärääminen ja itsemääräämisoikeus. Teoksessa Juhani Pietarinen ym. (toim.) *Oikeus itsemääräämiseen*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Pimenoff, Veronica 1997. Transseksuaalien määrittely terveys- ja sosiaalipalveluissa. Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) *Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen*. Helsinki: Edita, 61–66.
- Pimenoff, Veronica 1998. Transseksuaalisuuden diagnoosi ja hoito rakentuu potilaan ja lääkärin yhteistyöllä. *Suomen lääkirilehti* 14/1998, 1657–1662.
- Pulkkinen, Tuija 2000. Judith Butler – sukupuolen suorittamisen teoreetikko. Teoksessa Anneli Anttonen, Kirsti Lempiäinen & Marianne Liljeström (toim.) *Feministejä. Aikamme ajattelijoita*. Tampere: Vastapaino, 43–60.
- Ramet, Sabrina Petra 1996. *Gender reversals and gender cultures. An introduction*. Teoksessa Sabrina Petra Ramet (toim.) *Gender reversals and gender cultures. Anthropological and historical perspectives*. Lontoo: Routledge, 1–21.

- Rastas, Merja 1992. Oikeus oman identiteetin mukaiseen elämään. Tutkimus transseksuaalien elämästä ja asemasta Suomessa. Sosiaali- ja terveyshallitus, Raportteja 55. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Rauhala, Lauri 1989. Ihmisen ykseys ja moninaisuus. Helsinki: Sairaanhoidajien koulutussäätiö.
- Rauhala, Lauri 1993. Humanistinen psykologia. 3. painos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Ronkainen, Suvi 1997. Biseksuaalinen kokemus ja biseksuaalinen identiteetti. Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen ja Maria Socada (toim.) Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen. Helsinki: Edita, 34–47.
- Roscoe, Will 2003. How to become a berdache: Toward a unified analysis of gender diversity. Teoksessa Gilbert Herdt (toim.) Third sex third gender. beyond sexual dimorphism in culture history. 3. painos. New York: Zone Books, 329–372.
- Ross, W. Michael 1985. Mitä homoseksuaalisuus on – tieteellisiä näkökantoja. Teoksessa Kai Sievers & Olli Stålström (toim.) Rakkauden monet kasvot. 2. painos. Helsinki: Weilin+Göös, 161–190.
- Ruse, Michael 1988. Homosexuality. A philosophical inquiry. New York: Basil Blackwell.
- Salomaa, Janne 2007. Uudessa ruumiissa. Ylioppilaslehti 18/2007. <http://www.ylioppilaslehti.fi/2007/12/14/uudessa-ruumiissa/> (Luettu 27.3.2009)
- Salonen, Marko 1999. Seksuaalisen suuntautumisen selittäminen. Sosiologia 3/1999, 210–233.
- Sipilä, Petri 1998. Sukupuolitettu ihminen – kokonainen etiikka. Helsinki: Gaudeamus.
- Socada, Maria 1997. Lesbot terveydenhuollon asiakkaina. Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen. Helsinki: Edita, 144–155.
- Socada, Maria 2005. Voiko lääkäri päättää lapsen sukupuolen? Intersukupuolisten lasten hoitokäytännöistä. Suomen Lääkärilehti 38/2005, 3739–3743.
- Spoor, Carlos & Kurki, Ritva 1985. Ajatuksia papeille ja sielunhoitajille. Teoksessa Kai Sievers & Olli Stålström (toim.) Rakkauden monet kasvot. 2. painos. Helsinki: Weilin+Göös, 406–415.
- Steriloimislaki N:o 564/2002
- Stålström, Olli 1998. Homoseksuaalisuuden sairausleiman loppu. Helsinki: Gaudeamus.
- Stålström, Olli & Ross, W. Michael 1985. Ihmissuhteet, elämäntavat ja identiteetit. Teoksessa Kai Sievers & Olli Stålström (toim.) Rakkauden monet kasvot. 2. painos. Helsinki: Weilin+Göös, 38–83.
- Tamminen, Leena 1985. Neljä suomalaista naista. Teoksessa Kai Sievers & Olli Stålström (toim.) Rakkauden monet kasvot. 2. painos. Helsinki: Weilin+Göös, 86–101.
- Tiihonen, Arto 1997. Lihaan kirjoitettua ja ruumiissa kohdattua. Teoksessa Eeva Jokinen (toim.) Ruumiin siteet. Tampere: Vastapaino, 105–118.

- Toivonen, Eeva-Kaisa 1997. Trans-ihmisten arki. Teoksessa Jukka Lehtonen, Jussi Nissinen & Maria Socada (toim.) *Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen*. Helsinki: Edita, 77–89.
- Tuomainen, Raimo 1995. Medikalisaatio ja terveyden vaalimisen muuttuva kuva. Sosiologian lisensiaattitutkielma, Sosiaalitieteiden laitos. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Turner, Bryan 1987. *Medical power and social knowledge*. Lontoo: Sage.
- Turner, Victor 1982. *The ritual process. Structure and anti-structure*. New York: Aldine.
- Ukkola, Sanna 2004. Vähemmistöt. Pehmomies puputossuissa. Eeli Niinivirran haastattelu. *Ilta-Sanomat* 31.7.2004, Plussa-liite.
- Unicefin lapsen oikeuksien julistus. http://www.unicef.fi/lapsen_oikeuksien_julistus (Luettu 8.12.2009)
- Varto, Juha 1991. Nuoruuden viisaus ja muita kirjeitä peruskysymyksestä. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta Vol. XV. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Varto, Juha 1996. Lihan viisaus. Kirjoituksia halusta, katseesta ja puheesta. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Varto, Juha 2000. Rajattaminen ja rajalliset. Fragmentteja teemasta. Teoksessa Inkeri Sava ym. (toim.) *Rajoilla 1. Rajattajat ja rajojen ylittäjät. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja F 9*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu, 3–8.
- Varto, Juha 2002. Isien synnit. Kasvatuksen kulttuurinen ja biologinen ongelma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Venhola, Mika 2001. Intersukupuolisuus. <http://www.transtukipiste.fi/intersukupuolisuus/> (Luettu 23.3.2009)
- Venhola, Mika 2002. Intersukupuolisuus. <http://www.transtukipiste.fi/intersukupuolisuus/ttp0506.php> (Luettu 12.3.2010)
- Vilka, Hanna 1998. Yhteiskunnan intervention merkitys transseksuaalisuuteen. Julkaisematon opinnäytetutkielma, pro gradu -työ. Kuopio: Kuopion yliopisto, sosiologian laitos.
- Vilka, Hanna 2006. Keho. Oma sukupuoli koskevan tiedon ja ymmärryksen muotoutumisen perusta transsukupuolisilla. Väitöskirja. Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta. Helsinki: Yliopistopaino.
- Vilka, Ville-Matti 2009. Tahto, halu ja toivo – ihmisenä olemisen taito. Teoksessa Inkeri Sava, Mika Hannula, Pirkko Anttila & Karolina Kiil (toim.) *Minä ja maailman liha*. Hamina: AKATIIMI OY, 18–25.
- Weber, Max 1978. *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. Vol 1. Toimittaneet Guenther Roth & Claus Wittich. Englanniksi kääntäneet Ephraim Fischhoff ym. Berkeley: University of California Press.
- Weckman, Mervi 2002. Vaikka sukupuoli muuttuu, vanhemmuus ei katoa. *Etelä-Suomen Sanomat* 14.5.2002.
- Weeks, Jeffrey 1995. *Sexuality and its discontents. Meaning, myths & modern sexualities*. 4. painos. Lontoo: Routledge.

West, Candace & Zimmerman, Don H. 2002. Doing gender. Teoksessa Stevi Jackson & Sue Scott (toim.) Gender, a sociological reader. Lontoo: Routledge, 42–47.

Woolf, Virginia 1984. Orlando. Suomentanut Kirsti Simonsuuri. Helsinki: Kirjayhtymä.

Yesilova, Katja 2001. Sukupuolittunut seksuaalikasvatus. Sosiologia 3/2001, 192–204.

Yhdenvertaisuuslaki (20.1.2004/21)

Viitteet

- 1 Kunnas 2008, 42–43.
- 2 Yesilova 2001, 197.
- 3 Sipilä 1998; Venhola 2002.
- 4 Sipilä 1998.
- 5 Pulkkinen 2000, 49; de Beauvoir 2000.
- 6 Jackson & Scott 2002, 9; Vilkkä 2006, 48–49.
- 7 Vilkkä 2006, 49.
- 8 Eeva Jokinen (2004) on luonut käsitteen *sukupuolitapaisuus* kuvaamaan sitä, että sukupuoli ei synny jatkuvan identiteettityön tuloksena vaan on pitkälti kulttuurin sisällä sopiva ja kaikille tiedossa oleva tapa toimia.
- 9 Butler 1990, 6, 24–25, 33, 140; Vilkkä 2006, 49.
- 10 Ks. Butler 1990; 1993; Lempiäinen 2007, 115.
- 11 Bornstein 1994, 50.
- 12 Cealey Harrison & Hood-Williams 2002, 42–45; West & Zimmerman 2002, 42; Vilkkä 2006, 58.
- 13 McCloskey 2000, 264.
- 14 Ks. Heinämaa 1996.
- 15 Cealey Harrison ja Hood-Williams 2002, 41–42; de Beauvoir 2000, 154–155.
- 16 Vilkkä 2006, 62–63.
- 17 Heinämaa 1996, 174.
- 18 Vrt. Heritage 1996, 180–181; Huuska 1998, 104; Heinämaa 1996.
- 19 Vilkkä 2006, 57; Tiihonen 1997, 108.
- 20 Ks. esimerkiksi Varto 1996; Vilkkä 2006.
- 21 Kehoa aistisena omaa sukupuolta koskevan tiedon ja ymmärryksen muotoutumisen perustana tarkastelen lähemmin Michel Henryn kehonfenomenologian avulla vuonna 2006 julkaistussa sosiologian alan väitöskirjassani *Keho. Omaa sukupuolta koskevan tiedon ja ymmärryksen muotoutumisen perusta*. Michel Henryn ajatuksia sovellan tässä kirjassa kohdissa, joissa kirjoitan sukupuolesta ja seksuaalisuudesta aistisena kokemukseksi. Ks. luku Kohti olemisen taitoa.
- 22 Intersukupuolisuutta käsittelevän tekstin pohjana olen käyttänyt ensisijaisesti Oulun yliopistollisessa sairaalassa työskentelevän sekä intersukupuolisuudesta paljon kirjoittaneen ja esitelmää pitäneen lastenkirurgi Mika Venholan Transtukupisteen sivuilla olevaa tekstiä osoitteessa <http://www.transtukupiste.fi/intersukupuolisuus/> sekä Trans-Helsinki-tapahtumassa 19.11.2004 pidettyä seminaariesitelmää.

- 23 Venhola 2001; Cohen-Kettenis & Pfäfflin 2003.
- 24 Vrt. Venhola 2001; Socada 2005, 3739–3740; Cohen-Kettenis & Pfäfflin 2003, 12–13, 85–104; Ihatsu 2003. Ks. myös Aarnipuu 2008.
- 25 Socada 2005, 3742.
- 26 Ks. kirurgi Mika Venholan haastattelu (Mikkola 2009). Mika Venhola on antanut kasvot intersukupuolisten kirurgisia toimenpiteitä koskevalle keskustelulle.
- 27 Venhola 2001; Socada 2005, 3742.
- 28 Venhola 2001.
- 29 Venhola 2001; Ks. myös Burgess 1999, 41; Pazos 1999, 65–66.
- 30 Venhola 2001.
- 31 Venhola 2001.
- 32 Venhola 2001.
- 33 Jørgensen 2000, 9; Ks. myös Vilka 2006, 26–27, 68–69. Christine Jørgensen syntyi poikana tanskalais-amerikkalaiseen perheeseen New York Cityssä 30.5.1926. Hänelle tehtiin sukupuolenkorjaus Kööpenhaminassa vuonna 1952. Kirjassa viitataan hänen omaelämäkerralliseen teokseensa *A Personal Autobiography*, jota olen käyttänyt tutkimusaineistona väitöstutkimuksessani.
- 34 Pimenoff 1997, 61. Ks. myös Aarnipuu 2008, 72.
- 35 Cohen-Kettenis & Pfäfflin 2003. Arvio perustuu hollantilaiseen tutkimukseen.
- 36 Rastas 1992, 16.
- 37 Vilka 2006, 75–79, 105, 117.
- 38 Mäkelä 1993.
- 39 Salomaa 2007.
- 40 Ukkola 2004.
- 41 Vilka 2006; Vrt. Jørgensen 2000, 13; Bornstein 1994, 12; Barbin 1980, 105. (Adélaïne) Herculine Barbin syntyi hermafrodiittina Ranskassa Saint-Jean-d'Angélyssä vuonna 1838. Herculine koki sukupuoli-identiteettinsä mieheksi ja kävi sukupuolenkorjausprosessin läpi 22-vuotiaana. Hänet tunnustettiin juridisesti mieheksi vuonna 21. kesäkuuta 1860, jolloin hän alkoi käyttää nimeä Alex. Herculine, oikeammin Alex, oli kyvytön mukautumaan 1800-luvun puolivälin arjen miehen sukupuoli-identiteettiin. Hän ajautui itsemurhaan. (Vilka 2006, 24–26.)
- 42 Salomaa 2007.
- 43 Vilka 1998. Pro gradu -työhöni sain tutkimusaineiston transihmisiltä nimettömänä. Tässä kirjassa Simoksi kutsuttu henkilö on antanut kirjallisen luvan aineistonsa käyttöön.
- 44 Vilka 1998.
- 45 Lev 2004, 317–318.
- 46 Vilka 2006, 75–76.
- 47 Huuska 2002a, 31–40; Huuska 2002b, 23–31. Ks. Lehtonen 2002 (kirja on englanniksi käännettynä verkkosoitteessa <http://www.valt.helsinki.fi/>). Ks. myös esite transihmisistä työelämässä <http://www.transtukipiste.fi/esite/transihmiset%202.pdf>.
- 48 Bornstein 1994, 127; Ks. myös Vilka 2006, 27–28, 133. Kate Bornstein syntyi poikana Pohjois-Dakotassa, Fargon ulkopuolella 1947. Kolmen avioliiton jälkeen, 37 vuoden iässä, hän päätti tulla naiseksi. Bornstein on myöhemmin todennut, ettei hän ole mies eikä nainen vaan hän on asettunut sukupuolten väliasemille. Kirjassa viitataan

- Kate Bornsteinin omaelämäkerralliseen teokseen *Gender Outlaw*, jota olen käyttänyt tutkimusaineistona väitöstutkimuksessani.
- 49 Vilkka 1998.
- 50 Teksti on toimittaja Janne Urpusen ilmaisjakelulehteen tehdystä haastattelusta, jonka lähdetietoja on tuloksettomasti selvitetty toimittajan kanssa.
- 51 Vilkka 2006, 121, 133.
- 52 Vilkka 1998.
- 53 Vilkka 2006, 108, 132–134.
- 54 Salomaa 2007.
- 55 Vilkka 2006, 134.
- 56 Vilkka 1998.
- 57 Salomaa 2007.
- 58 Salomaa 2007.
- 59 Salomaa 2007.
- 60 Weckman 2002.
- 61 Weckman 2002.
- 62 Weckman 2002.
- 63 Salomaa 2007.
- 64 Jørgensen 2000, 171; Ks. myös Vilkka 2006, 135.
- 65 Vilkka 1998.
- 66 Transdiagnoosiin on tulossa muutoksia. Vuonna 2013 ilmestyväksi tarkoitettussa uudessa DSM-5-sairausluokituksessa *sukupuolen korjauksen tarve* ja itse korjaus (engl. *Gender Identity Disorder* tai *Gender Identity Disburtance*) muutetaan *sukupuolen koe-tuksi epäsuhtaiseksi* (engl. *Gender Incongruity*). Muutoksen valmistelijat perustelevat muutosta sillä, että halutaan päästä irti leimaavasta termistä. Tavoite on kuitenkin säilyttää transdiagnoosi sairausluokituksen yleisnimikkeen alla, jotta sukupuolen korjausprosessi saisi sairausvakuutuskorvauksen. (<http://www.dsm5.org/Pages/Default.aspx>)
- 67 Sukupuolenkorjauksesta on kirjoitettu seikkaperäisesti Transtukipisteen sivuilla osoitteessa www.transtukipiste.fi/transsukupuolisuus/ttp0403.php.
- 68 Transvestiittimieheltä saadusta kirjeestä, jota käytän kirjassa hänen kirjallisella luvallaan. ”Jaana” on miehen ”tyttöilynimi”.
- 69 Vilkka 1998.
- 70 Ekins & King 1996, 75.
- 71 Vilkka 1998.
- 72 Vilkka 1998.
- 73 Mäkelä 1993.
- 74 Sukupuolesta kiinnostuneita suosittelen tutustumaan myös Tiia Aarnipuun kirjoittamaan ja Liken vuonna 2008 julkaisemaan teokseen *Trans. Sukupuolen muunnelmia*.
- 75 Ks. lisää American Psychological Association -yhdistyksen sivulta <http://www.apa.org/topics/sexuality/transgender.aspx>.
- 76 Mäkelä 1993.
- 77 Transvestiittimieheltä saadusta kirjeestä, jota käytän kirjassa hänen kirjallisella luvallaan. ”Jaana” on miehen ”tyttöilynimi”.
- 78 Ks. edellinen viite.

- 79 Mäkelä 1993.
80 Hietaniemi 1997.
81 Ukkola 2004, 18–20.
82 Hietaniemi 1997.
83 Mäkelä 1993.
84 Transvestiittimieheltä saadusta kirjeestä, jota käytän kirjassa hänen kirjallisella luvallaan. ”Jaana” on miehen ”tyttöilynimi”.
85 Hietaniemi 1997.
86 Foucault 1998, 110–112, 145.
87 Karkulehto 2006, 50; Foucault 1998, 104–105.
88 Vilka 2006, 50, 52; Varto 1991, 11–12; Cealey Harrison & Hood-Williams 2002, 21–22.
89 Sipilä 1998, 56, 58.
90 Berger & Luckmann 1995, 147–149, 166–167.
91 Vilka 2006, 52–53.
92 Katz 2007, 36–40; Eerikäinen 2006, 14; Stålström 1998, 28.
93 Eerikäinen 2006, 18, 20–21; 34–36; Karkulehto 2006, 49; Foucault 1998, 117, 171.
94 Eerikäinen 2006, 19; Stålström 1998, 44.
95 Karkulehto 2006, 50.
96 Vrt. Eerikäinen 2006, 30, 33; Stålström 1998, 24, 45, 53; Foucault 1998, 33, 36, 77, 86–87; Weeks 1995, 89–91.
97 Seksuaalisuuteen liittyvät normit, säännöt, uskomukset ja käsitykset vaihtelevat eri kulttuureissa. Niihin vaikuttavat muun muassa kulttuurin sisäiset seksuaaliset normit, uskonnollinen koulukunta ja moraali sekä etnisten ryhmien omat perinteet. Aiheesta on seikkaperäisesti kirjoittanut lääkäri Pirkko Brusila Duodecimin vuonna 2008 julkaisemassa teoksessa *Seksuaalisuus eri kulttuureissa*.
98 Katz 2007, 22, 52.
99 Kihlman 1985.
100 Vrt. Ronkainen 1997, 36; Juvonen 1997, 12, 16.
101 Vrt. Eerikäinen 2006, 36; Foucault 1998, 77.
102 Vrt. Eerikäinen 2006, 14–17; Katz 2007, 57.
103 Vrt. Eerikäinen 2006, 20.
104 Foucault 1998, 14, 118–119.
105 Foucault 1998, 49–50.
106 Eerikäinen 2006, 37, 40–41, 43; Foucault 1998, 94–95.
107 Vrt. Eerikäinen 2006, 39–42.
108 Foucault 1998, 87.
109 Katz 2007, 44.
110 Vrt. Foucault 1998, 85, 109.
111 Foucault 1998, 77.
112 Ronkainen 1997, 43.
113 Vrt. Lehtonen 1997, 22; Ronkainen 1997, 34, 41; Laitinen ym. 1985, 109.
114 Kihlman 1985.
115 Ronkainen 1997, 38, 42.

- 116 Vrt. Ronkainen 1997, 41–42, 46.
117 Laitinen ym. 1985, 109.
118 Laitinen ym. 1985.
119 Kihlman 1985.
120 Grönfors ym. 1985, 138; Ross 1985, 162.
121 Vrt. Olli Stålströmin artikkeli sivustolla <http://www.finnqueer.net>.
122 Vrt. Hyyppä 1995, 70, 76; Lehtonen 1997, 23; Ronkainen 1997, 34; Grönfors ym. 1985, 143.
123 Ronkainen 1997, 36.
124 Ross 1985, 163.
125 Lehtonen 1997, 25.
126 Tamminen 1985.
127 Tamminen 1985.
128 Tamminen 1985.
129 Kihlman 1985.
130 Stålström & Ross 1985, 55; Grönfors ym. 1985, 145; Månsson 1985, 349.
131 Stålström & Ross 1985.
132 Ivalahti 1997.
133 Ks. Juha Jämsän toimittama ja PS-kustannuksen vuonna 2008 julkaisema teos *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*.
134 Stålström & Ross 1985, 53, 56; Laitinen ym. 1985, 114.
135 Mäkelä ym. 2009.
136 Vrt. Heikkinen 1997, 68–70; Grönfors ym. 1985, 133, 141.
137 Heikkinen 1997.
138 Tamminen 1985.
139 Heikkinen 1997, 72; Kekki 2006, 135; Stålström & Ross 1985, 41–42; Ross 1985, 186.
140 Heikkinen 1997.
141 Vrt. Salonen 1999, 223.
142 Kuosmanen 1997, 102.
143 Laitinen ym. 1985, 111; Månsson 1985, 349.
144 Vrt. Kuosmanen 1997, 102.
145 Ross 1985, 349.
146 Vrt. Kuosmanen 1997, 101.
147 Kuosmanen 1997.
148 Mäkelä ym. 2009.
149 Kekki 2006, 121.
150 Kekki 2006, 127.
151 Kekki 2006, 127–128.
152 Kihlman 1985.
153 Vrt. Kekki 2006, 128; Stålström & Ross 1985, 41; Grönfors ym. 1985, 133; Vilkkä 2006, 102–112.
154 Tamminen 1985.
155 Kekki 2006, 134, 142; Laitinen ym. 1985, 107.
156 Vrt. Kekki 2006, 129; Stålström & Ross 1985, 42–43; Ross 1985, 187.

- 157 Spoor & Kurki 1985, 411.
158 Ivalahti 1997, 111; Grönfors ym. 1985, 133.
159 Ivalahti 1997, 112–113.
160 Laitinen ym. 1985.
161 Vrt. Kekki 2006, 136–137, 142; Vilkkä 2006, 117–125; Highwater 1997, 235.
162 Ivalahti 1997.
163 Vrt. Ivalahti 1997, 112, 117.
164 Stålström & Ross 1985.
165 Stålström & Ross 1985.
166 Spoor & Kurki 1985, 411.
167 Vrt. Spoor & Kurki 1985, 412.
168 Vrt. Juvonen 1997, 15; Kuosmanen 1997, 100.
169 Varto 2002; Vilkkä 2009.
170 Stålström & Ross 1985, 47; Grönfors ym. 1985, 141–142.
171 Stålström & Ross 1985.
172 Ivalahti 1997.
173 Stålström & Ross 1985, 48.
174 Ross 1985, 166.
175 Ivalahti 1997.
176 Transvestiittimieheltä saadusta kirjeestä, jota käytän kirjassa hänen kirjallisella luvalaan. ”Jaana” on miehen ”tyttöilynimi”.
177 Hietaniemi 1997.
178 Vrt. Juvonen 2006, 72–73.
179 Vrt. Juvonen 2006, 73–74; ks. myös Varto 1996 sekä Vilkkä 2006.
180 Ks. Kinnunen & Puuronen 2006.
181 Foucault 1998, 77.
182 Butler 1993, 15.
183 Karkulehto 2006, 64.
184 Highwater 1997, 6; Vilkkä 2006, 119.
185 Foucault 1998, 77, 85, 90, 113, 117.
186 Vrt. Eerikäinen 2006, 22–23, 30.
187 Foucault 1998, 90–91.
188 Vrt. Stålström 1998, 51–52; Foucault 1998, 85, 117; Eerikäinen 2006, 30, 32.
189 Vilkkä 2006, 113.
190 Butler 1993.
191 Conrad & Schneider 1980, 242–244.
192 Vrt. Conrad & Schneider 1980, 29–31, 241–242; Tuomainen 1995, 58.
193 Vrt. Vilkkä 1998, 77; Rauhala 1989, 81; Stålström 1998, 144–148; Aarnipuu 2008, 132–136.
194 Stålström 1998, 144, 148, 229, 272.
195 Vrt. Rauhala 1993, 154; Toivonen 1997, 81, 88; Rastas 1992, 28–34; Pimenoff 1997, 62.
196 Ekins & King, 1996, 75–76; Turner 1987, 42; Vilkkä 1998, 90–91.
197 Ruse 1988, 204–206; Vilkkä 1998, 89–91.
198 Vilkkä 1998, 93–94.
199 Vrt. Stålström 1998, 167.

- 200 Vrt. Vilkkä 1998, 78.
- 201 Vilkkä 2006, 156–157.
- 202 Rauhala 1993, 29–30, 150–151, 198. Lauri Rauhala on vuonna 1914 syntynyt suomalainen psykologi ja filosofi, joka edustaa humanistista psykologiaa ja kritisoi fenomenologisen filosofian välineillä behavioristista ja luonnontieteen tapaa tarkastella ihmistä. Rauhalan tuotannon perusajatus on, että ihminen ei ole vain tilastoyksikkö tai fysiologian tutkimuskohde vaan ainutlaatuinen sekä lajina että yksilönä. Ihminen on persoona, jolla on oma elämänhistoriansa ja subjektiivinen maailmankuvansa. Rauhalalta on julkaistu vuonna 2009 teos *Henkinen ihminen*, joka sisältää korjatut laitokset teoksista *Henkinen ihmisessä* ja *Ihmisen ainutlaatuisuus*.
- 203 Nissinen 1997, 126.
- 204 Vrt. Cealey Harrison & Hood-Williams 2002, 85–87.
- 205 Rauhala 1989, 28.
- 206 Rauhala 1993, 20, 92, 200; Rauhala 1989, 36.
- 207 Stålström & Ross 1985, 54.
- 208 Rauhala 1989, 27–28, 106–107.
- 209 Bornstein 1994, 118–119.
- 210 Vilkkä 2006, 156–157.
- 211 Vrt. Socada 1997, 145–146.
- 212 Tähän kirjaan saatu aineisto. Nimi muutettu.
- 213 Nissinen 1997, 128–129.
- 214 Nissinen 1997, 126–127. Ks. myös Helakorpi 2005.
- 215 Vilkkä 2006, 143–144.
- 216 Rauhala 1989, 91–104.
- 217 Rauhala 1993, 100.
- 218 Grönfors 2009, 94–97.
- 219 Grönfors 2009, 97.
- 220 Grönfors 2009, 95.
- 221 Grönfors 2009, 95.
- 222 Nissinen 1997, 130.
- 223 Vilkkä 2006, 143–144.
- 224 Nissinen 1997, 133, 135.
- 225 Nissinen 1997, 134, 137–138.
- 226 Nissinen 1997, 138.
- 227 Vilkkä 2006, 157.
- 228 Pimenoff 1997, 61.
- 229 Vilkkä 2006, 157.
- 230 Grönfors 2009, 99.
- 231 Grönfors 2009, 99–100.
- 232 Grönfors 2009, 98.
- 233 Kiil 2009. Karolina Kiil käsittelee Taideteollisessa korkeakoulussa taidekasvatuksen osastolla 11.12.2009 tarkistetussa väitöstutkimuksessaan *Kielletyt kuvat* sitä, millaisia ovat kielletyt kuva-aiheet koulussa. Tutkimuksen aineistona on suomalais- ja virolaisnuorten kuvataidetunnilla piirtämiä kuvia sekä kuvataideopettajien haastatteluja. Virossa ja Suomessa on kulttuuriataustan ja poliittisen historian vuoksi eroja nuor-

- ten kielletyksi kokemissa kuvissa. Karkeasti tiivistettynä kielletyksi koetut kuva-aiheet koulussa liittyvät huumeisiin, tupakkaan, seksiin, alkoholiin ja väkivaltaan.
- 234 Abrahams & Ahlbrand 2002, 18.
- 235 Jørgensen 2000, 8.
- 236 Vrt. Bornstein 1994; Vilkkä 2006; Cealey Harrison & Hood-Williams 2002.
- 237 Brown 1995, 82, 84; Hyyppä 1995, 18.
- 238 Dyer 2002, 52–54; Brown 1995, 84; Hyyppä 1995, 18.
- 239 Brown 1995, 84, 95, 102.
- 240 Vrt. Keltikangas-Järvinen 2004, 2006.
- 241 Vilkkä 2006, 83.
- 242 Abrahams & Ahlbrand 2002, 12–13; Lahelma 2009, 146–147.
- 243 Jørgensen 2000, 8.
- 244 Abrahams & Ahlbrand 2002, 15.
- 245 Bornstein 1994, 62.
- 246 Vilkkä 2006, 80, 86, 97.
- 247 Bornstein 1994, 59.
- 248 McCloskey 2000, 7–9, 159.
- 249 Bornstein 1994, 26; Vilkkä 2006, 84–85.
- 250 Huuska 1998, 10, 53.
- 251 Vilkkä 2006, 87; McCloskey 2000, 161.
- 252 Vilkkä 2006, 84–85.
- 253 Vilkkä 2006, 85.
- 254 Salomaa 2007.
- 255 Vilkkä 2006, 113.
- 256 Varto 2000, 3; Vilkkä 2006, 112–117.
- 257 Highwater 1997, 16, 37.
- 258 Lehtonen 1997, 26.
- 259 Sosiologi Jukka Lehtosen (1997, 28) mukaan yhtä hyvin blendaajiin voidaan lukea myös niin maskuliinisuutta korostavat moottoripyöräjäengiläiset kuin samanlaisissa tuulipuvuissa kulkevat heteropariskunnat. Kahiseva tuulipuku oli yhteiskunnan sukupuolineutraalin eli sukupuolettoman kulttuurin voitonmerkki 1980–1990-luvuilla.
- 260 Hekanaho 2006, 216–217; Lehtonen 1997, 27.
- 261 Vrt. Hekanaho 2006, 216–217, 222, 224; Lehtonen 1997, 27; Huuska 2003.
- 262 Vrt. Lehtonen 1997, 27; Huuska 2003.
- 263 Huuska 2003.
- 264 Ks. Kürti 1996, 156.
- 265 Turner 1982.
- 266 Ramet 1996, 27–30; Cohen-Kettenis & Pfäfflin 2003, 20; Roscoe 2003, 335.
- 267 Roscoe 2003, 335–336.
- 268 Bolin 1996, 37.
- 269 Nanda 2003, 373, 380–381.
- 270 Nanda 2003, 381–382; Besnier 2003, 309.
- 271 Nanda 2003, 373, 386–387.
- 272 Nanda 2003, 397.
- 273 Holopainen 2004, 46–48.

- 274 Holopainen 2004, 48–49.
- 275 Kulick 1998, 5–6.
- 276 Besnier 2003, 311, 327; Bolin 1996, 29–30, 35–36; Hyypä 1995, 99.
- 277 Vrt. Nanda 2003, 393–394; Bolin 1996, 30; Highwater 1997, 151–152.
- 278 Hekanaho 2006, 227.
- 279 Vilkkä 2006, 171.
- 280 Aarnipuu (2008, 212) esittää, että Suomessa lainsäädännössä transvestiittimiehet, transgender-ihmiset ja intersukupuoliset loistavat poissaolollaan. Siitä huolimatta hekin ovat syrjintäsuojan alaisia.
- 281 Ks. myös Jämsä, Juha (toim.). 2008. *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi*. Jyväskylä: PS-kustannus. Käsikirja käsittelee lasten ja vanhempien sekä eri alojen ammattilaisten tarinoita kohtaamisista. Kirja antaa myös käytännön työkaluja erilaisten perheiden kohtaamiseen etenkin varhaiskasvattajille, opettajille ja oppilashuollon ammattilaisille.
- 282 Transvestiittimieheltä saadusta kirjeestä, jota käytän kirjassa hänen kirjallisella luvallaan. ”Jaana” on miehen ”tyttöilynimi”.
- 283 Ks. edellinen viite.
- 284 Bornstein 1994, 105.
- 285 Toivonen 1997, 83; Varto 1991, 93–94.
- 286 Vrt. Keltigangas-Järvinen 2006, 2004.
- 287 Vilkkä 2006, 140–141.
- 288 Abrahams & Ahlbrand 2002, 34–36.
- 289 Bornstein 1994, 115–116.
- 290 Tekstissä on sovellettu Unicefin lapsen oikeuksien julistusta verkko-osoitteesta http://www.unicef.fi/lapsen_oikeuksien_julistus.
- 291 Ks. muun muassa Yhdenvertaisuus – Työkalupakki syrjintää vastaan osoitteessa http://www.yhdenvertaisuus.fi/mp/db/file_library/x/IMG/11391/file/yvlakiesite.pdf
- 292 Vrt. Pietarinen 1994, 22–23.
- 293 Vilkkä 2006, 142; vrt. Henry 1997.
- 294 Vilkkä 2006, 142.
- 295 Vilkkä 2006, 142.
- 296 Vilkkä 2006, 142–143; vrt. Pietarinen 1994, 22–23.
- 297 Varto 1991, 93–94; Vilkkä 2006, 143; Bornstein 1994, 115–116.
- 298 Pietarinen 1994, 27–28; Vilkkä 2006, 145.
- 299 Vilkkä 2006, 146.
- 300 Ekins & King 1996, 75–76; Vilkkä 2006, 146, 152; Jørgensen 2000, 64, 66–67. Ks. kehitteillä oleva DSM-5-tautiluokitus osoitteessa <http://www.dsm5.org/Pages/Default.aspx>.
- 301 Pimenoff 1997, 62 ja 1998, 1657, 1659; Vilkkä 2006, 152.
- 302 Ks. myös Tasa-arvovaltuutettu. Tasa-arvo miesten ja naisten välillä osoitteessa <http://www.tasa-arvo.fi/fi>.
- 303 Vrt. Karkulehto 2006, 46.
- 304 Vrt. Katz 2007, 83–84; Vrt. Butler 1990, 151; Butler 1993, 19.
- 305 Highwater 1997, 46, 147; Stålström 1998, 40.
- 306 Vilkkä 2006, 114.
- 307 Vrt. Kurri 1997, 49.

- 308 Vrt. Kurri 1997, 48; Vilkkä 2006, 144.
309 Ks. Stålström 1998, 19–21.
310 Heinämaa 1996, 154, 157.
311 Vrt. Foucault 1998, 122.
312 Vilkkä 2009, 19.
313 Foucault 1998, 123; Varto 1996, 136; Vilkkä 2009, 25.
314 Jørgensen 2000, 74–75; ks. myös Vilkkä 2006, 60.
315 Barbin 1980, 50; ks. myös Vilkkä 2006, 60–61.
316 Vilkkä 2006, 63.
317 Vilkkä 2006, 60.
318 Bornstein 1994, 9.
319 Bornstein 1994, 30.
320 Vilkkä 2006, 64.
321 Bornstein 1994, 38.
322 McCloskey 2000, 156.
323 Vrt. Kurri 1997, 50–57; Rauhala 1989, 1993; Vilkkä 2006.
324 Tähän kirjaan saamastani aineistosta. Nimi muutettu.
325 Ks. Weber 1978.
326 Ks. Gouldner 1970.
327 Vrt. Varto 2000, 3; Foucault 1998, 121, 123.

